

XXXVI

დიალექტოლოგიური

სამეცნიერო სესიის

მასალები

2016

თსუ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი

ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

XXXVI

დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

ქ უ თ ა ი ს ი

2016 წლის 21-22 ოქტომბერი

თბილისი
2016

დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია გაიმართება 2016 წლის 21-22 ოქტომბერს ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტში (მისამართი: ქუთაისი, თამარ მეფის ქ. №69)

რ ე გ ლ ა მ ე ნ ტ ი

მომხსენებელს – 10 წუთი

მსჯელობაში მონაწილეს – 5 წუთი

რედაქტორი – გ. გოგოლაშვილი

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, 2016

დაიბეჭდა თსუ გამომცემლობის სტამბაში

0179 თბილისი, ილია ჭავჭავაძის გამზირი 1

1 Ilia Chavchavadze Avenue, Tbilisi 0179

Tel 995 (32) 225 14 32, 995 (32) 225 27 36

www.press.tsu.edu.ge

მ უ შ ა ო ხ ი ს გ ე გ მ ა

რეგისტრაცია
21 ოქტომბერი, 11-დან 12 საათამდე
(მწვანე დარბაზი)

სესიის გახსნა
21 ოქტომბერი, 12 საათი

მისალმებები: პროფ. **გ. ღავთაძე** – ქუთაისის ა. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორი
აკად. **ა. არაბული** – არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დირექტორი

წარდგინება წიგნისა „დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიების ბიბლიოგრაფია“ – პროფ. **გ. გოგოლაშვილი**

I სექცია
21 ოქტომბერი, 12³⁰ საათი
(მწვანე დარბაზი)

თავმჯდომარე პროფ. **გ. გოგოლაშვილი**

- რ. ჭ ი კ ა ძ ე – პარატაქსული კონსტრუქციის ჩამოყალიბების კვალი ქართული ენის შავშურ დიალექტში
- ა. ა რ ა ბ უ ლ ი – ხევსურული კილოკავების განმასხვავებელი ერთი მოვლენის ისტორიული ღირებულებისათვის
- რ. ს ა ღ ი ნ ა ძ ე, მ. კ ი ვ ვ ა ძ ე – ხატოვანი სიტყვა-თქმანი ფაზარის ჰამიდიეს ქართულში
- მ. ფ ა ღ ა ვ ა – ექსპედიცია მუჰაჯირთა შთამომავლებთან და მაჭახლური კილოკავის დიალექტური სტატუსის შესახებ
- თ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე – გურული კილო ნ. დუმბაძის პროზაში („მე, ბებია, ილიკო და ილარიონი“)

- ნ. მ გ ე ლ ა ძ ე – პონტოელ ბერძენთა გვარი და ნათესაობის სისტემა საქართველოს შავიზღვისპირეთში
- თ. ბ უ რ ჭ უ ლ ა ძ ე – დროისგარემოებითი დამოკიდებული წინადადების ზოგი შემთხვევისათვის გურულში
- მ. ბ ე რ ი ძ ე – ბაკურიანის ისტორია-ეტიმოლოგიისათვის
- ტ. ფ უ ტ კ ა რ ა ძ ე – ქართველთა სამწიგნობრო ენის საყრდენი ენობრივი სისტემის საკითხისათვის

21 ოქტომბერი, 15 საათი

თავმჯდომარე პროფ. მ. ფაღავა

- მ. მ ი ქ ა ძ ე – იმერხველთა მეტყველების ზოგიერთი დეტალი (მამია ფაღავას წიგნის „შავშური ჩანაწერები“ მიხედვით)
- ნ. მ ე ლ ი ქ ი ძ ე – ასპინძის მუნიციპალიტეტის გვარსახელები ისტორიული წყაროების მიხედვით
- მ. თ ე თ რ ა ძ ე – ნასესხები ლექსიკა ქართული ენის სამხრულ დიალექტებში და ადაპტაციის თავისებურებანი
- მ. მ ი ქ ა უ ტ ა ძ ე – ხმოვანთა ფონეტიკური ცვლილებებისათვის ტაოურში (ასიმილაცია, დისიმილაცია)
- მ. კ ა ჭ კ ა ჭ ი შ ვ ი ლ ი ბ ე რ ი ძ ე – დიალექტი და თანამედროვე პროზის ენა
- მ. ჩ ო ხ ა რ ა ძ ე – ქართული დასახლებები ამასიის პროვინციაში
- მ. კ ა კ ა ჩ ი ა, ქ. მ ა რ გ ი ა ნ ი, მ. ჯ ღ ა რ კ ა ვ ა – „ტირილის“ კონცეპტი ქართველურში
- ლ. დ ვ ა ლ ი შ ვ ი ლ ი – სოფელ სულორის ტოპონიმია
- მ. კ ო ბ ე რ ი ძ ე – ფრონეს ხეობის ქართლურის შესწავლის ისტორიისათვის

22 ოქტომბერი, 10 საათი

თავმჯდომარე აკად. ა. არაბული

- მ. ჩ უ ხ უ ა – უფროობითობის -ილ სუფიქსისათვის სვანურში და მისი ზანური შესატყვისი

- ბ. ს უ ლ ა ვ ა – ზოგიერთი ფონეტიკური პროცესისათვის სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში
- კ. მ ი თ ა გ ვ ა რ ი ა – მეგრული კუჩხ-ი „ფეხი“ ლექსემის შემცველი იდიომებისათვის
- ლ. კ ო ჭ ლ ა მ ა ზ ა შ ვ ი ლ ი – ჯ ~ ხ კორელაციური ოპოზიციისათვის თუშურსა და ქიზიყურში
- მ. ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე, ნ. ხ ა ხ ი ა შ ვ ი ლ ი, ნ. რ ა ზ მ ა ძ ე – დიალექტური მასალის ასახვისათვის სინონიმთა ლექსიკონში
- ბ. ყ ა ნ დ ა შ ვ ი ლ ი – სულთან, ჯელთან, ფეხთან დაკავშირებული ფრაზეოლოგიური და იდიომატური გამოთქმები ქიზიყურ კილოვაში
- ლ. ფ ა ჩ უ ლ ი ა, მ. ნ ა ჭ ყ ე ბ ი ა – მიმართვისა და რეფერენციის ფორმათა ფუნქციონირების საკითხისათვის მეგრულში
- ც. ჯ ა ნ ჯ დ ა ვ ა – დანაწევრებითი რიცხვითი სახელის შესახებ მეგრულში
- ს. ბ ე რ უ ლ ა ვ ა, ე. შ ე ნ გ ე ლ ი ა – მეფუტკრეობასთან დაკავშირებული ლექსიკა ლაზურში
- გ. გ ო გ ო ლ ა შ ვ ი ლ ი – ერთი საინტერესო ტენდენციისათვის ქართულ დიალექტებში

II სექცია

21 ოქტომბერი, 12³⁰ საათი
(საკონფერენციო დარბაზი)

თავმჯდომარე პროფ. ვ. ზენგელია

- მ. ქ ა ც ა რ ა ვ ა – ქართული დიალექტოლოგიის პრობლემური საკითხები შ. ძიძიგურის შრომებში
- ვ. შ ე ნ გ ე ლ ი ა – ერთი ატიპიური სტრუქტურის სუფიქსის შესახებ მეგრულში
- მ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე – მაჭახლელ მუჰაჯირთა შთამომავლების ქართული მეტყველების ზოგიერთი თავისებურებისათვის
- ნ. ც ე ც ხ ლ ა ძ ე – კვლავ სამხრული მეტყველების დიალექტური დიფერენციაციის შესახებ
- ე. დ ა დ ი ა ნ ი – მასალები მეგრული ლექსიკონისათვის; მეგრული ლექსიკონების შედგენის პრინციპები

- ბ. ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე – ინტერნეტენა და ქართული დიალექტები
- ბ. ა რ დ ო ტ ე ლ ი – ხევსურულ გვართა წარმოქმნისა და დიფერენციაციის შესახებ
- ბ. ბ უ კ ი ა – მეგრული მწყემსური ლექსიკიდან – საქონლის ჯიშის აღმნიშვნელი ტერმინები მეგრულში
- ბ. ლ ო ლ ა ძ ე – დროითი მიმართებების აღმნიშვნელი თანდებულები ქართული ენის დიალექტებში
- ბ. კ ი კ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, ნ. ჭ უ მ ბ უ რ ი ძ ე – სიმცირის აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართული ენის დიალექტებში

21 ოქტომბერი, 15 საათი

თავმჯდომარე პროფ. მ. ზერიძე

- დ. ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი – პირის ნიშანთა ხმარების თავისებურებანი მე-20 საუკუნის 20-50-იანი წლების გაზეთ „საბჭოთა აჭარის“ ფურცლებზე
- ი. შ ე ნ გ ე ლ ი ა – ქართული ჭიდაობის მეგრული ვარიაცია და ტერმინები
- დ. კ ა კ ა შ ვ ი ლ ი – მახვილი და ინტონაცია კახურში (ყვარლის მეტყველების მიხედვით)
- მ. ლ ა ბ ა რ ტ ყ ა ვ ა – თანდებულები გურულ დიალექტში
- ნ. ფ ო ნ ი ა ვ ა – ტოპონიმ მზულუს ეტიმოლოგიური ანალიზი
- ა. ბ ა ს ი ლ ა შ ვ ი ლ ი – კახური დიალექტის სალექსიკონო მასალა სოფ. კარდენახის მეტყველების მიხედვით
- გ. გ ვ ა ნ ც ე ლ ა ძ ე – ლექსიკური იზოგლოსები თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველებებსა და იმერულ დიალექტს შორის
- ი. კ ე კ ე ლ ი ა, მ. ჯ ღ ა რ კ ა ვ ა – ნასოფლარები ლეხურის ხეობაში (ტოპონიმური მასალების მიხედვით)
- ე. შ ე ნ გ ე ლ ი ა – წვიმასთან დაკავშირებული ლექსიკა მეგრულში
- ნ. ო თ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი – ქსნის ხეობის ანთროპონიმები წერილობითი წყაროებისა და ეთნოგრაფიული ჩანაწერების მიხედვით

თავმჯდომარე პროფ. თ. ლომთაძე

- დ. დ ლ ო ნ ტ ი – ქართ. ერთ-ისა და ქართ. ცალ-ის დიალექტური ვარიანტულობა
- მ. კ უ ხ ა ლ ა შ ვ ი ლ ი – იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალისათვის
- ი. რ უ ს ა ძ ე – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის შესავსებად
- თ. ტ ე ტ ე ლ ო შ ვ ი ლ ი – დიალექტიზმები – როგორც გამომსახველობითი საშუალება ანა კალანდაძის ფშაური ციკლის პოეზიაში
- ნ. ხ ო ჭ ო ლ ა ვ ა-მ ა ჭ ა ვ ა რ ი ა ნ ი – „ძეგლი“-სა და წმინდა გიორგის ქართველური სახელების ურთიერთმიმართებისათვის
- ნ. ს ა ა კ ა ძ ე – სხვა დიალექტებთან ფორმითა და შინაარსით იგივეობრივი სიტყვები და გამოთქმები (ქვემოქართლური კილოკავის მიხედვით)
- ნ. ფ ხ ა კ ა ძ ე – ლექსიკურ ერთეულთა სემანტიკური დიაპაზონისათვის დიალექტებში
- ნ. შ ა ვ რ ე შ ი ა ნ ი, ლ. გ ი გ ლ ე შ ი ა ნ ი – ზერთული წინადადებებისათვის სვანურში
- ი. კ ე კ ე ლ ი ა – ტოპონიმები ქსნის სათავეებთან
- რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი – აღმოსავლური წარმომავლობის ლექსიკის კვლევის ზოგი საკითხისათვის ქართული ენის დიალექტებში
- თ. ლ ო მ თ ა ძ ე – ენა და იდენტობა ქართველ ებრაელებთან

ავთანდილ არახული (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

ხევსურული კილოკავების განმასხვავებელი ერთი მოვლენის ისტორიული ღირებულებისათვის

ერთ-ერთი ძირითადი თავისებურება, რომელიც ხევსურულის ორ კილოკავად (პირაქეთულ-არხოტულად და შატილურ-მიღმახეურად) წარმოდგენას განაპირობებს, არის მეშველი ზმნის ორგვარი ფორმით გამოვლენა: შატილურ-მიღმახეურში – „ვარი“, ხოლო პირაქეთულში – „ორ“ (< „ვარ“) (აღ. ჭინჭარაული). როგორც ცნობილია, ამ ზმნის შერეული პარადიგმის ორივე ეს ვარიანტი ძველ ქართულშივე ჩანს, როგორც ორი დიალექტური წრის დანაშრევი.

ამავე განსხვავებასთან არის დაკავშირებული ენკლიტიკის მოვლენისადმი განსხვავებული დამოკიდებულება აღნიშნულ კილოკავებში და თანმხლები ფონეტიკური პროცესი: შატილურ-მიღმახეურში – „კავ ვარი“, ხოლო პირაქეთულში – „კავი-ორ“ (< „კავი-ვარ“).

მეშველი ზმნის ეს ჩვენება გადაჰყვება აბსოლუტური ზმნების აღწერითს წარმოებასაც: შატილურ-მიღმახეურში – „მასულ-არის“, ხოლო პირაქეთულში – „მასულ-ას“ (< „-არს“).

გარდა „არსებობის“ ზმნის არსებითი განსხვავებისა ერთი დიალექტის ფარგლებში, გამოდის, რომ მისი მონაწილეობით მეშველ-ზმნიანი ფორმების ჩამოყალიბება სახელური ნაწილის ბრუნვის ფორმასაც განასხვავებდა: შატილურ-მიღმახეურში ე. წ. წრფელობითია საყრდენად აღებული, ხოლო პირაქეთულში – სახელობითი.

თუ ამ ფაქტს ისტორიულ მონაცემებთან შევჯერებთ, უნდა დავასკვნათ, რომ დიაქრონიული თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვან მოვლენასთან გვაქვს საქმე: მასალობრივ დადასტურებულია, რომ ცოცხალ ქართულ ენაში მეშველ-ზმნიან ფორმათა ჩამოყალიბებისა და მეშველი ზმნის „ცვეთის“ პროცესი მე-9 საუკუნეში არსებითად დასრულებული უნდა იყოს. ადრეული მაგალითები:

შენდა ხუედრ[ებუ]ლა ქალწული ესე უფლისამ მიყვანებად და დამარხვად თავისა შენისა (ხანმეტ. იაკობ. IX. 1. AB). შემკულა და შემოსილ პირად-პირად შუენიერი (ფსალმ. 114.a.10) (ბ: შემკულ არს). ...უკუეთუ თავი მოკუეთილა პავლისა ანუ არა... (სინ. 252, 33). რო-

მკლნი წერილთა აღმოიკითხვენ, რომელ დაწერილსა ღმრთისა მიერ მართლ... (სინ. 48, 4).

შდრ.: თქუნთა (ლუკა 6, 20 C); მადლია (ლუკა 6, 34 C); სამართალა (ფსალმ. 219, ა, 5); ეგე მართალა (სინ. 130, 23); უადვილესა (მათე 19, 24 C); საჭმარა (ნოველ. 1. 95, 10)...

ნო დარ არ დო ტელო (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

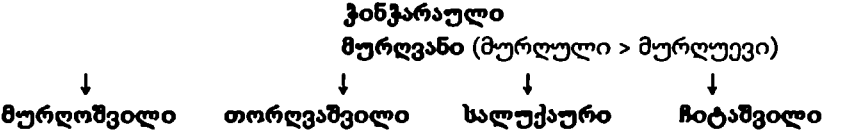
ხევსურულ გვართა წარმოქმნისა და დიფერენციაციის შესახებ

1. ხევსურულ გვართა წარმოქმნისა და მისი დიფერენციაციინტეგრაციის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია ორი მოსაზრება: ა) როგორც ეპონიმურ, ისე ტოპონიმურ გვართა წარმოშობა და გამსხვილება ხდებოდა ძვალ-გვარიდან (თავდაპირველი გვარიდან) ახალი ძირების (resp. მამანი, მამიშვილობა) ჩამოყალიბებით, რომელთა გამრავლებითაც დამოუკიდებელი გვარები ყალიბდებოდა და ა. შ. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ რ. ხარაძე ხევსურულ გვართა დიფერენციაციის კვლევასას არც ხელოვნური დანათესავების წესს ხარ-ქვაბით შეყრის ტრადიციას ტოვებს ყურადღების გარეშე [ხარაძე 1949: 192, 196...]; 2) გვარები წარმოიქმნებოდა საოჯახო თემიდან. საკვლევ გვართა ჩამოყალიბებასა და გამსხვილებაში წამყვანი ადგილი ეჭირა ხელოვნურ დანათესავებას, რომელიც მიმდინარეობდა: ა) ამანათის გვარში შეკედლება-მიღებით და 2) მრავალრიცხოვან გვარებში მცირერიცხოვან გვართა გაერთიანებით [კოვალევსკი 1990: 73; თოფჩიშვილი 1987: 68-71...].

2. ჩემი შეხედულებით, უფრო მართებული ჩანს რ. ხარაძისეული მოსაზრება, თუმცა იგი მოითხოვს დაზუსტებას როგორც გვართქმნადობისა და მათი სამეგანძურო გვარისადმი დამოკიდებულების თვალსაზრისით, ისე ცალკეული გვარების წარმოქმნისა და მათი უცხოეთნიკური წარმომავლობისადმი კუთვნილების თვალსაზრისითაც. კერძოდ, მცდარია ავტორის აზრი იმის შესახებ, რომ -ელ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმური გვარები (ლიქოკ-ელ-ი) მხო-

ლოდ ხელოვნური დანათესავების გზით მიიღება (sic!), შდრ. **ორბელ-ი, ზაი-ელ-ი, არდოტ-ელ-ი...** ცხადია, ამ გვარების გენეალოგიაში სხვა გვარების არსებობა გამოირიცხება. ამასთანავე, არ შეეფერება სინამდვილეს მოსაზრება ჭინჭარაულელებთან მურღვათა ხელოვნური დანათესავების შესახებ (იხ. ქვემოთ). გარდა ამისა, არ ჩანს ბოლომდე მართებული ლიქოკელთა საგვარეულოში გაერთიანებული ცნობილი გვარების (**სისაური, ოჩიაური**) ჩრდილოკავკასიური წარმომავლობა. ხშირად გვარს შეყრილ-დანათესავებული უცხოეთ-ნიკური ელემენტი ან რუსულად გაფორმებული გვარი ბადებს უცხოური წარმომავლობის ვერსიებს.

3. მართალია, ხევსურული გვართქმნადობის პროცესში ადგილი ჰქონდა ცალკეულ გვართა შეყრა-შემომობის იშვიათ შემთხვევებს (ხოხიკური > ჭინჭარაული, რკინაული > არაბული...), მაგრამ ხარკვაბით შეყრა უმთავრესად ნიშანდობლივი იყო ზოგი მამიშვილობისა და თავ-მეთავეობას გარიდებული პირებისათვის. რაც შეეხება პატრონიმულ გვართა დიფერენციაციას, სანიშუმოდ მოგვყავს მურღვათა გვარის გენეალოგიის სქემა:

სწორედ ზემოწარმოდგენილი დიფერენციაციული სქემის მიხედვით ვითარდებოდა და მრავლდებოდა ხევსურულ გვართა აბსოლუტური უმრავლესობა.

მოხსენებაში წარმოდგენილია ძირ-გვართა დაშლა-წარმოებისა და ნაყარ (ახლადწარმოქმნილ) გვართა წარმოშობის მიზეზების დადგენის ცდა.

**პირის ნიშანთა ხმარების თავისებურებანი მე-20 საუკუნის
20-50-იანი წლების გაზეთ „საბჭოთა აჭარის“ ფურცლებზე**

დარღვევები პრესის ენაში ყოველთვის თვალში საცემია. პრესის ენის მიხედვით შეიძლება ვიმსჯელოთ სალიტერატურო ენის მდგომარეობის შესახებ. ჩვენი მიზანია, ქრონოლოგიურად დავაკვირდეთ პერიოდულ პრესას, გამოვავლინოთ, რა მდგომარეობა იყო აღნიშნულ პერიოდში სალიტერატურო ენაში; რა ტიპის დარღვევებთან გვქონდა საქმე; რა ახდენდა გავლენას პრესის ენაზე; დროთა განმავლობაში რა შეიცვალა, გაუმჯობესდა თუ არა მდგომარეობა ამ მიმართებით და რა ვითარებაა დღეს.

მე-20 საუკუნის 20-50-იანი წლების გაზეთ „საბჭოთა აჭარის“ ფურცლებზე პირის ნიშანთა ხმარებისას შეინიშნება მთელი რიგი თავისებურებანი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია სიჭრელე პირის ნიშანთა ხმარებაში: კერძოდ, ანგარიში არ ეწევა ზმნის პირიანობას და ყველანაირ ზმნას დაერთვის ობიექტური მესამე პირის ნიშანი.

1. ერთპირიან ზმნებს უგამონაკლისოდ დაერთვის პირის ნიშნები: **სწარმოებს, სწერდა, სდგას, სჩანს, სტკბება, შესდგა, სწყდება...**
2. ობიექტური პირის ნიშნები დაერთვის ორპირიან და სამპირიან გარდამავალ ზმნებსაც: **შესწირეს, გამოსჭედეს, დაჰყარეს, ჰმოჭავდა, უზრუნველჰყონ, ჩასწერა, სცვლიან, დასტოვოს, დაჰფარა, სტოვებენ, გადასჭრეს...**
3. ობიექტურ პირის ნიშანთა მოჭარბებული ხმარების ტენდენცია იმდენად მძლავრია, რომ ის ფორმები, რომლებშიც სწორადაა გამოყენებული, იშვიათია. ისინი გააზრებულად არ უნდა გამოიყენებოდეს და ამ საერთო ტენდენციის ნაწილი ჩანს: **ჰყავს, მოჰყავა, მოჰკიდა, მიჰბაძა...**

მაჭახლელ მუჰაჯირთა შთამომავლების ქართული მეტყველების ზოგიერთი თავისებურებისათვის

მუჰაჯირთა ქართულში გამოიყოფა რამდენიმე კილოკავი. ერთ-ერთია მაჭახლური – მაჭახლის ხეობიდან თურქეთში წასული ქართველების შთამომავალთა მეტყველება.

ბუნებრივია, მაჭახლურში დაცულია საერთოდ სამხრული მეტყველებისათვის დამახასიათებელი მოვლენები, დასტურდება თავისებურებებიც.

ფონეტიკიდან: ბგერის დაკარგვა: *თავვი არ ევა თავამა* (<თავალმა>); *ჩვენ დევწავლეთ* (<დევისწავლეთ <დევისწავლეთ < დავისწავლეთ>); *ამა* (<ამას) *ვაწორებთ* (<ვასწორებთ); *ყურ* (<ყურს) *რატონ არ მაძლევთ? მაილი* (<მარილი) *დააყარე; ძველებური სუფრა გვალი* (<მრგვალი) *იყო; ზემ* (<მზემ) *ამოვდა, ზემ ჩეიწია; ბუზი'და* (ბუზი უნდა) *მოკლა; პური დადვა'ნა* (დადვა უნდა); *მე რა ვი* (<ვიცი).

ასიმილაცია: *იგ ზე* (<იჟზე) *დაგაჟდუმლე; მაგ ზე* (<მაქზე) *სველია; თვალი ეცემა, არ მოქცემს* (<მოგცემს); *აქ მომკტარა* (<მომკვდარა); *იმ ჰერსს* (= სიბრაზეს) *მეერიონა* (<მოერიონ უნდა); *ვირის სათხოვნელად მოკლა მოზობელი* (<მეზობელი); *გაბლეზდებოდა, შიმირიგდებოდა* (<შემირიგდებოდა).

დისიმილაცია: *ბევრი არალი* (<არ არის); *ვერ უქნიან, წაკინდრულან* (<წაკინდლოლან).

მეტათეზისი: *იღმერებენ* (<იმღერებენ), *მე რა'ნა ვიღმერო?*

ბგერათა შერწყმა: *ქომო* (<ქვემო) *არიან ძმანები*.

მორფოლოგიიდან: სალიტერატურო ქართულისა და მისი ზოგიერთი დიალექტის მიხედვით კუმშვადი და კვეცადი სახელი უკუმშველი და უკვეცელია: *ქათამის ჩორბას ვაკეთებთ; ქათამის ხორცია; საბანის გარედან გადაკრილი არი; ემიაშვილი ბაბაის ძმამს ბაღანაა;*

-*ებ* მრავლობითობის სუფიქსი ერთვის ზმნიზედას აქ: *ჩემი შინი აქებში არაა*.

ზოგი თავისებურებით ხასიათდება სიტყვაწარმოება. ვინ გგუფის სახელთა საწარმოებლად გამოიყენება -ელ და -ურ// -ულ სუფიქსები: *ნენეძე ქვაბითაველია, მაჭახლელია; ნენეძე ჩვენებური იყო, მაჭახლელი იყო; დიდ დედეს, იმას, ბათუმურას, ოსმანაძე ქვი-*

ოდა). -ელ მწარმოებელს ზოგჯერ ერთვის -ა სუფიქსიც: ეს აჭარულაა, მე მაჭახლელაა ვარ.

სახელისაგან თურქ -ურ//-ულ სუფიქსით ნაწარმოებ ზედსართავს ამ სუფიქსების წინ ერთვის -ებ: ახლებმა არ იციან, თურქებურამ იწავლეს, იმისთინ; წინ-წინ თურქებულამ ვერ დეილაპარიკებდენ, ახლა ჩვენებურ ვერ დეილაპარიკებ... თურქებულამ, კემ ჩვენებურამ. ხაზგასმულ სახელებს ზმნიზედის მნიშვნელობა აქვთ: თურქულად.

აბსტრაქტული სახელის მწარმოებელი -ობა სუფიქსი დაერთვის ძირეულის სრულ ფორმას: რა ფუხარაობით გავზარდე.

-მდე თანდებული დაერთვის აქ ზმნიზედის -ობა სუფიქსით ნაწარმოებ ფორმას, მისი მნიშვნელობაა - ამ დრომდე: აქობამდე ჩვენი ენა კარჯათ შევენახეთ, ამის იქეტ გაზორდა.

ზოგი თავისებურებით ხასიათდება ზმნის ფორმათა წარმოება.

დასტურდება -ავ და -ებ თემის ნიშნების მონაცვლეობა: ვერ ვაფერავ; გაგლახებენ. აკრავს ფორმის ნაცვლად არის აკრის: სიმინდი ჭადი აკრის.

ფუძედრეკადი ზმნების პირველი სერიის ფორმები ნაწარმოებია o გახმოვანებით, -ავ თემის ნიშნით: თხილი გავფინავთ; თხილებს ერთათ ვკრიფავთ. -ავ თემისნიშნიან ზმნებს უწყვეტლის სამივე პირში ეცვლება თემის ნიშნის ხმოვანი -ავ>-ევ: ადრე პურ ვთესვდით; იმა ნახევდეთ; ყავარს დაახურევდენ; უწინ შეხედევდენ.

ზოგი თავისებურებაა სინტაქსში. პირდაპირი დამატება სახელობით ბრუნვაშია პირველი სერიის ფორმებთან: ახლა ჩაი ვაკეთებთ; აქ შავი არ იცმენ; სიმინდი ჭადი აკრის; ჩვენ ამას თეფში ვებნევით; ამას წითელი ვაშლი ვებნევით.

მაჭახლურში თურქული ლექსიკის ნიმუშებია: ზეჰმესი (იანვარი), ქომუში (კამეჩი), ზენგინი (მდიდარი), ჰამა (მაგრამ), ხანე (კომლი)...

შევნიშნავთ, რომ თურქიზმი აქ ისე ბევრი არაა, როგორც შავშურში, კლარჯულში.

საკუთრივ მაჭახლურის თავისებურებად ჩანს შემდეგი: -ე ნაწილაკი წინადადების სხვადასხვა წევრთან როგორც კითხვით წინადადებაში (უშეტესად), ისე სხვა სახის წინადადებებშიც: -ჩვენებურამ სიმღერა იცის, სულ კამ. -ვინ-ე? -მას-ე? (=მას) რა ვიცი, რა ქვია; ჩვენ რო ცოტა შორ ვართ-ე; ჩვენ-ე მაჭახელი ვართ; რა ქვია მაგ ბიჭ? -იმას-ე? - ჩვენ-ე? არაფერს, გურჯი-და.

შევნიშნავთ, რომ ეს თავისებურება ფართოდ არის გავრცელებული საქართველოს მაქაბელის მეტყველებისათვის. ქედ-ქედი: *თქვენ გცხელან-ე? მაგას პანამ დაარტყი, დევდეს-ე (<დავიდეს); რამ-ე, გო, ვინ თქვა? აჭარისალმართი: ვაწვენ-ე, ვინ და დაცავოს? ყვითლები დააწყეთ ლამაზათ-ე.*

მთელ სამხრულში ერთად ზმნიზედის მნიშვნელობით გავრცელებულია **ერთპილია**, რომელიც მუჰაჯირების მაქაბლურში ფონეტიკურად შეცვლილია: *თლათ ერთპილია მოსულან.*

დიდვანები იხმარება **წინაპრების** მნიშვნელობით: *ჩვენი დიდვანები ბათუმიდან გამოსულები არიან.*

დაშენება დამკვიდრებას, დასახლებას ნიშნავს: *შენ იქა დაშენდი, მე აქა დავშენდი.*

მოკითხვა შელოცვის მნიშვნელობითაა: *მე ერთი ამელიეთი გაეხდი და ხოჯამ მომკითხა.*

ყველიდედა მხოლოდ მაქაბლურში ჩანს კვეთის (ყველის ამოსაყვანი) მნიშვნელობით: *ყველიდედა თბისა ფენა (=ძალიან) კადა.*

შინი საკუთარ კერას, ოჯახს აღნიშნავს: *ახლა შინ მივალ, ჩემი შინა აქებში არაა.*

ურთიერთობის გაფართოებამ ბევრი რამ შეცვალა მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველებაში. მაქაბლურში გვხვდება ისეთი ფორმები და ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც ნიშანდობლივია მაგალითად ქობულეთელ მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველებისათვის: *ჩვენი გოგო რაიზა არ მივეცი? რაფერ ლაპარიკობს, რას მიგნებიანო (=მეუბნებიანო); შვილები – ხუთი: გოგო ვოთხი, ერთი ბიჭი.*

ეს ურთიერთობა თანდათან აახლოებს ერთმანეთთან ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების კილოკავებს.

კახური დიალექტის სალექსიკონო მასალა სოფ. კარდენახის მეტყველების მიხედვით

სოფელი კარდენახი მდებარეობს გურჯაანის მუნიციპალიტეტში, გურჯაანიდან 14 კილომეტრის დაშორებით.

კახური დიალექტის კარდენახულ მეტყველებაში დაფიქსირებული სალექსიკონო მასალა შედარებულია შემდეგ ლექსიკონებს: არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი „ქართული ენის კახური დიალექტი (გამოკვლევა და ტექსტები ლექსიკონითურთ)“, ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე „ქართული დიალექტოლოგია, I (დიალექტთა განხილვა, ტექსტები, ლექსიკონი)“, უ. სახლთხუციშვილი „გარეკახური ლექსიკონი“, სტ. მენტეშაშვილი „ქიზიყური ლექსიკონი“. წარმოდგენილია ერთი მხრივ ისეთი მასალა, რომელიც არ გვხვდება ამ ლექსიკონებში, ან გვხვდება, მაგრამ განსხვავებული მნიშვნელობით, ხოლო მეორე მხრივ მსგავსი (იდენტური) მნიშვნელობის სიტყვები, მაგრამ ფონეტიკურად განსხვავებული (ეს განსხვავება ხშირად მინიმალურია, ერთ ფონემას არ აღემატება. ზოგჯერ ამ განსხვავებას ფონეტიკური პროცესი უდევს საფუძვლად).

შესაძლებელია, წარმოდგენილი ლექსიკური ერთეულები სხვა სოფლების (როგორც გურჯაანის, ისე კახეთის დანარჩენი მუნიციპალიტეტების) მეტყველებაშიც ისმოდეს და მათი გავრცელება მხოლოდ ერთი სოფლის მასშტაბით არ შემოიფარგლებოდეს.

მასალა დალაგებულია ანბანის მიხედვით.

აჩოჩხება – აჩოჩება, აბობლება, გაჭირვებით ასვლა რამეზე (ხეზე, კიბეზე...).

გამღავრება – ჭრილობის, დამწვრობის, მუწუკის, ნაკბენის გამიზეზება (ქიზიყ. გამღავრება „ჭრილობის დაიარავება, ჭრილობის გართულება“).

გაპაპაჯორება – ფეხმორთხმით ჯდომა, ადგილიდან დაუძვრელობა; გადატ. განებივრება, გაბატონება (გარეკახ. გაპაპაჯვრება).

გაძენძვა – გავსება, გატენვა; (შდრ. გარეკახ. გაძენძვა –

1. „გაცვეთა“; 2. „ძალიან გაძლომა“).

გონგორა – ქიზიყურ და გარეკახურ ლექსიკონში დაცული განმარტების თანახმად გონგორა, გონგორაზე სიარული, მოგონ-გორავება ნიშნავს: „რთელის დამთავრების შემდეგ ხელახლა დავლა ვენახში და დარჩენილი მტევნების შეგროვება“. კარდენა-ხელთა ყოფაში გონგორაზე სიარულია არა მხოლოდ ყურძნის შეგროვება, არამედ მზესუმზირის, საზამთროს, ნესვის... შეგრო-ვებაც.

დაბუტება – ბატიბუტად ქცევა (გარეკახ. დაბატება).

დაზუ[ვ]ება – სწრაფად გაქცევა (გარეკახ. დაზოვება).

დანაქვრა – ძალიან შეციება (შდრ. ქიზიყ. დანაქვრა – „და-შინება“).

დაღუება – გაქცევა (შდრ. ქიზიყ. დაღუება – 1. „ღორი რომ თავს დაღუნავს და ჭყვივით გაიქცევა“; 2. „ადამიანის და-ზარალება, სახლ-კარის დაღუპვა; უპატრონოდ ყოფნა, მგლოვია-რობა“).

დამაკრალება – სააღდგომოდ შეღებილი კვერცხის და-რტყმა კვერცხზე (გარეკახ. დაკრალება; ქიზიყ. დამაკრავება).

თათო – ხელი ბავშვის ენაზე (გარეკახ. თათუა).

თათრულა – მხალი (გარეკახ. თათრი[ს] მხალი/თათრული მხალი).

ნებრიცევა – მეტად ნებიერი, ძალიან განებივრებული (ქიზ. ნებრუცა).

ზნაყიზნუყი – უღიმღამოდ, უგულოდ ლაპარაკი, გადაწყვე-ტილებას მოკლებული ლაპარაკი (გარეკახ. ნაყენაყე, ქიზიყ. ნა-ყინუყი).

ოღლოჭიჭობა – პატარა ბავშვების გუნდი (გარეკახ. აღლა-უჭობა; შდრ. ბალღაუჭი „ბავშვი, ბალღი“ (მარტიროსოვი, იმნაიშ-ვილი), ქიზიყ. აჭალბუჭულა „წვრილი ცოლ-შვილი, გოგო-ბიჭე-ბი“).

სიშხნაც[ვ]ე – ბოროტება, შხამობა, ენამწარობა (ქიზიყ. სი-ჩხნაკვე).

სიშხნატე – იგივეა, რაც სიშხნაკე.

ღორი[ს] ვაშლი – მაქალო, ვაშლის ერთ-ერთი ჯიში. იზრ-დება ტყეებსა და ტყისპირებში, ნაყოფი პატარა ზომისაა და ძა-ლიან მჟავე. საჭმელად არ ვარგა. იყენებენ ღორის საკვებად.

ჯარდანა: ჯარდანა ტომარა – დიდი ნაქსოვი ტომარა.

მერაბ ბერიძე (ახალციხე)

ბაკურიანის ისტორია-ეტიმოლოგიისათვის

1. ბაკურიანი პირველად გვხვდება „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“. იგი გაუკაცრიელებული სოფელია. სახელის დაწერილობაში შეცდომაც არის დაშვებული და არ უზის დიაკრეტული ნიშნები.

2. ვახუშტი ბატონიშვილი მას უწოდებს ბაკულიანს. ოღონდ არ იგულისხმება დასახლებული პუნქტი. სამკერ მიუთითებს ბაკულიანის მთას. ერთხელ ბაკულიანის წყალს და ერთხელაც ასახელებს ბაკულიანს, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც იგულისხმება მთა, რადგან დანარჩენი ორიენტირები მთებია.

3. ბაკულიანს უწოდებს აგრეთვე იოანე ბაგრატიონი. სავარაუდებელია, რომ იოანე ბაგრატიონი ეყრდნობა ვახუშტის.

4. ბაკულიანიდან ბაკურიანის მიღება გარკვეული სემანტიკური გადაზრების შედეგად შეუძლებელი არ არის ყოველგვარი ფონეტიკური პირობების გარეშე, რადგან ბაკურიანი ცნობილი სახელია ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ლ/რ მონაცვლეობა გვხვდება ქართულ ტოპონიმიაში. ნიკოლაწმიდისაგან მიღებულია ნიკორწმინდა. ნიკოლაწმიდა დასტურდება ბულგარეთის ქართველთა მონასტრის პეტრიწონის ტიპიკონში და ასე უწოდებს დღევანდელ ნიკორწმინდას ვახუშტი ბატონიშვილი.

5. ასევე წყაროებში დასტურდება თანამედროვე წაღვრის ისტორიულ-ლინგვისტური ვარიანტები: წაღვი, წაღვილი, წაღველი და ეტიმოლოგიურად უკავშირდება წიაღველს.

სოფიკო ბერულავა, ეთერ შენგელია (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

მეფუტკრეობასთან დაკავშირებული ლექსიკა ლაზურში

მეფუტკრეობა საქართველოში ოდითგანვე განვითარებული იყო. ქართული ჯიშის ფუტკარი გამოირჩეოდა განსაკუთრებული თვისებებით. ამ მხრივ საყურადღებოა ისტორიული ლაზეთი. სამეცნიერო ლიტერატურაში მწირად მოიპოვება ამ დარგთან დაკავშირებული ლაზური მასალა. ივანე ჯავახიშვილს ნაშრომში „მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და ხელოსნობის ისტორიისათვის“ აღწერილი აქვს საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ეთნოგრაფიული მონაცემები ამ დარგთან დაკავშირებით, მაგრამ არ არის გათვალისწინებული ლაზურის ვითარება. ამდენად, აღნუსხული მასალა საყურადღებოა. კვლევა ემყარება გამოცემულ ტექსტებს, ლექსიკონებსა და ჩვენ მიერ ლაზეთში (ხელვაჩაურის რაიონი, დაბა სარფი) მივლინების შედეგად მოპოვებულ მასალას, რომელიც დაჯგუფებულია თემატურად.

გამოიყო:

ფუტკრის ოჯახი „**ბუტკუჯიში ოხორი || ოხოი**“ ფუტკრის აღმნიშვნელად გამოიყენება ტერმინი **ბუტკუჯი || (მ)სკა**. ფუტკრის ოჯახში ფუნქციის მიხედვით შედის: **ნანა ბუტკუჯი** „დედა ფუტკარი“, **მუშა ბუტკუჯი** „მამალი ფუტკარი“, **ასკეი ბუტკუჯი** „ჯარისკაცი, მცველი, დარაჯი“, **ჩალიშანი ბუტკუჯი** „მუშა ფუტკარი“. მუშა ფუტკარი შეიძლება იყოს: **დოლოხე ოჩალიშუში ასკეი** „შიგნით (სკაში) მუშაობის მეთვალყურე“, **გალე ოჩალიშუში ასკეი** „(სკის) გარეთ მუშაობის მეთვალყურე“, **ბუტკუჯიში მოთა** „ფუტკრის ნაშიერი“.

ფუტკრის სახლი „**ოხოი || (მ)სკა || კა(რ)ვანი || კაბრანი** (ჩხალ, ვიწ.) || **ღურნი** (არდ.)“. ფუტკრის სახლში გამოიყოფა: **ნეკნა** „კარი“, **მაქუა ახოი** „მეორე სართული“, **რამკა** „ხის ჩარჩო, რომელშიც ფიჭაა მოთავსებული“, **საკუჭნაო** – სადაც ინახავენ ნამეტ თაფლს, სანამ დამატებით ფიჭას გააკეთებენ, **ხალიში**, **კაფადი** „სახურავი“.

ფუტკრის ნაყოფი: **თოფუი || თოფრი** „თაფლი“, **დინდგელი** (უჩა დინდგელი „შავი დინდგელი, ცვილი“), **თოფუიში მჭა** „თაფლის რძე“, **თოფუიში მტვეი** „თაფლის მტვერი“, **ლუქუნა || ლუქნა** „ფიჭა“.

ლექსიკა მნიშვნელოვანია სხვა ენობრივ და დიალექტურ მონაცემებთან მიმართებით.

მასალა საყურადღებოა ეთნოგრაფიული თვალსაზრისითაც. მოხსენებაში განვიხილავთ ფუტკრის საცხოვრებელ პირობებს, დავადებებს, საკვებს, მავნებლებს, გამრავლების, ფიჭის ამოღების, დაწურვის, ფუტკართან მისასვლელად მზადების წესებს.

მ ა ნ ა ნ ა ხ უ კ ი ა (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

მეგრული მწყემსური ლექსიკიდან – საქონლის ჯიშის აღმნიშვნელი ტერმინები მეგრულში

საქონლის ჯიშის მარკირებისთვის ყველაზე ხშირად სელექციონერის (ჯიშის გამომყვანის) გვარი და წარმოშობის აღმნიშვნელი სიტყვა გამოიყენება.

ხშირად პირუტყვის ჯიშის სახელდება ხდებოდა იმ გვარის მიხედვით, რომლის წარმომადგენლებიც მესაქონლეობით იყვნენ განთქმულნი. ჩერქეზულში ცხენის ჯიშის აღმნიშვნელად გვხვდება გვარსახელი. **თრამ, ფაგრამგ, ჯონდამთ, ჰალოგნდოჯოპ, შა ჯანჯოპ, აჩათგ** ცნობილი ჩერქეზული გვარებია, რომელთა წარმომადგენლები მეცხენეები იყვნენ. ეს გვარი დღეს ცხენის ჯიშსაც აღნიშნავს.

ასევეა სახელდებული მეგრული ჯიშის ცხენი: **ხაინდრავა / ხანდრა / ხენდრა** ცნობილი მეგრული მეცხენეების, ხაინდრავების გამოყვანილი ცხენის სახელწოდებაა.

იგივე პროცესი მოხდა მსხვილფეხა საქონლის ჯიშის მარკირებისას. სამეგრელოში ცნობილი მესაქონლეები იყვნენ **კვარაცხელიები**. მათ მიერ გამოყვანილი საქონელი აღინიშნებოდა ტერმინოლოგიური შესიტყვებით **კვარაცხელიაშ ჯიშიშ საქონელი**, ზედმ. „კვარაცხელიას ჯიშის საქონელი“. მათ ჯოგში წითელი ფერის ხარძროხა ჭარბობდა. ეს გახდა მიზეზი მათ მიერ გამოყვანილი საქონლის კიდევ ერთი სახელდებისა: **კვარაცხელიაშ ჭითა** „კვარაცხელიას მიერ გამოყვანილი ძროხის ჯიში“. ტერმინოლოგიური შესიტყვება

ზედმ. „კვარაცხელიას წითელს“ ნიშნავს. იმავე ჯიშს აღნიშნავს ნაგენეტივარი **კვარაცხელიაში** „მეგრული ძროხის ჯიში“, ზედმ. „კვარაცხელიასი“.

სელექციონერის გვარის მიხედვითაა სახელდებული **ჭილაიაშ ხოჯი** „ჭილაიას ჯიშის ხარი“, **ევეშ თხა** „ცავეების მიერ გამოყვანილი თხის ჯიში“.

მეგრულში საქონლის ჯიშის აღმნიშვნელად ხშირად გამოიყენება წარმომავლობის სახელებიც: **მარგალური ლაფშა** „მეგრული ჯიშის ცხენი“, **მარგალური ჩხოუ** „მეგრული ჯიშის ძროხა“, **მარგალური შხური** „მეგრული ჯიშის ცხვარი“; **ყაბარდული** „ყაბარდოული ჯიშის ცხენი“.

უმეტეს შემთხვევაში ჯიშის აღმნიშვნელი ეთნონიმი წინა ვითარების აფიქსებითაა გაფორმებული: **ნამარგალუ** „მეგრული ცხვრის, თხისა და ცხენის ჯიშები“, ზედმ. „ნამეგრელარი“ (**ნამარგალუ/გ ლაფშა** „მეგრული ჯიშის ცხენი“, **ნამარგალუ/გ ცხენი** „id.“, **ნამარგალუ/გ შხური** „მეგრული ჯიშის ცხვარი“, **ნამარგალუ/გ ჩხოუ** „მეგრული ჯიშის ძროხა“); **ნაშონური** „ცხვრის ჯიში, თეთრი ფერისა, საშუალო ტანის“, ზედმ. „ნასვანარი“, **ნაყარაჩუ ცხენი** „ყაბარდოული ცხენი“; **ნაკარაჩუ / ნაყარაჩუ** ცხვრის ჯიში იყო, უმეტესად შავი ფერისა.

ინფორმატორები ცხვრის ჯიშის აღსანიშნავად მიუთითებენ ფორმაზე **ქურთი** „ცხვრის ჯიშია, შავი ფერის, დიდი ტანისა, დუმა – საშუალო, მატყლი – კარგი“.

ა. ქობალიას „მეგრულ ლექსიკონში“ ცხენის ჯიშის აღსანიშნავად მოჰყავს სინტაგმა **უდაბნოშ რაში** „უდაბნოს რაში, ცხენის ჯიში“. ამ შემთხვევაში სახელდება მეტაფორულია. ჩანს, იგულისხმება ძლიერი, ძნელად დასამორჩილებელი ცხენი.

საქონლის ჯიშის აღსანიშნავად მეგრულში გამოიყენება სიტყვა **კატა / კატარა** „წვრილფეხა, პატარა ტანისა“: **კატა-თხა** „პატარა თხა“, **კატა-ჩხოუ** „პატარა ტანის ძროხა“, **კატა-შხური** „უდუმო ცხვარი; პატარა ჯიშის ცხვარი“, **კატარაშხური** „პატარა ჯიშის ცხვარი“. ეტიმოლოგია ჩვენთვის დაუდგენელია. შესაძლოა, მეგრულ **კატუ**-ს „კატა“ უკავშირდებოდეს, რომელიც ხშირად გადატანითი მნიშვნელობით პატარა, გამხდარ არსებას აღნიშნავს.

თეა ხურჭულაძე (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

დროისგარემოებითი დამოკიდებული წინადადების ზოგი შემთხვევისათვის გურულში

გურულ დიალექტში, ისევე როგორც ზოგადად დასავლურ დიალექტში, ჭარბობს წინადადებათა გრამატიკული დაქვემდებარების გარეშე გაერთიანებული ჰიპოტაქსური შეხამებანი. თუმცა ასევე გვხვდება მაქვემდებარებელკავშირიანი რთული ქვეწყობილი წინადადებებიც. გურულში გარკვეული სახეცვლილებებით გამოიყენება თითქმის ყველა ის კავშირი, რომლებიც გვხვდება სალიტერატურო ქართულში.

გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში როცა კავშირის ნაცვლად ხშირად რომ გამოიყენება. ასეა გურულშიც, რომელშიც უმეტესად რომ კავშირით იწყება ხოლმე წინადადება. ეს წყობა ზოგჯერ ისეთ კონსტრუქციებშიც დასტურდება, სადაც წინადადება არც თავისი აგებულებითა და არც შინაარსობრივი თვალსაზრისით არ მოითხოვს რომ კავშირით დამოკიდებული წინადადების დაწყებას: „რომ თათარი მოვიდოდა ბაღნების წასაყვანათ, მორიგეს თოფის სროლა უნდა აეტება“; „რომ კარგათ შევხონჩლდით, აწი ქეიფი კმარაო“; „რომ შეიქმნებოდა ხმაურობა, კარეფს ურდულეებით ამაგრებდნენ“; „რო სიცივე აღარ დააძინებდა, შიანთებდა და გათბებოდა“; „რომ ჩამოსულარიენ აქანე, ნაწილი დანაწილებულარიენ“. მოყვანილ მაგალითებში ბუნებრივი იქნებოდა წინადადების დაწყება არა კავშირით, არამედ სახელებით ან ზმნზიზედებით: თათარი რომ მოვიდოდა ბაღნების წასაყვანათ, მორიგეს თოფის სროლა უნდა აეტება; აქანე რომ ჩამოსულარიენ, ნაწილი დანაწილებულარიენ; კარგათ რომ შევხონჩლდით, აწი ქეიფი კმარაო; ხმაურობა რომ შეიქმნებოდა, კარეფს ურდულეებით ამაგრებდნენ; სიცივე რო აღარ დააძინებდა, შიანთებდა და გათბებოდა. დასახელებულ შემთხვევებში წინადადებათა ასეთი აგება უფრო სტილისტური შეფერილობითაა გამოწვეული (მოყვანილი წინადადებების გვერდით ასევე მრავლადაა გურულში ისეთი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციები, სადაც ბუნებრივია რომ კავშირით დაწყებული დამოკიდებული წინადადებები).

სალიტერატურო ქართულშიც ბუნებრივი მოვლენაა **როცა** კავშირის ნაცვლად **რომ**-ის გამოყენება, თუმცა ასეთი შემთხვევებში **რომ** კავშირი ძირითადად ისეთ კონსტრუქციაში გვხვდება, როცა დამოკიდებული მოსდევს მთვარს, ან **რომ** კავშირი დამოკიდებული წინადადების შუაშია. ხშირია დამოკიდებული წინადადების მისით დაწყებაც. გურულში კი უმეტეს შემთხვევაში სწორედ **რომ** კავშირით იწყება დროისგარემოებითი დამოკიდებული წინადადება.

ცნობილია, რომ **როცა** კავშირი გურულ დიალექტში გვხვდება **როცხა**, **როიცხა** ფორმებით. დასტურდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა მას კიდევ ემატება კავშირი **რომე**: „**როიცხა რომე** ჭადი არ იყო, პური უნდა გვეყიდა“; „ახლა იმას, **როცხა რომე** მოხინკავ და თავს მუყური, ღერწეფს დააძროფ“. ვფიქრობთ, ორმაგი კავშირის გამოყენება მისი ფუნქციის გაძლიერებისათვისაა გამოყენებული.

გვანცა გვანცელაძე (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

ლექსიკური იზოგლოსები თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველებებსა და იმერულ დიალექტს შორის

ქართული ენის დიალექტოლოგიური ატლასის შედგენის პრობლემა დიდი მოსამზადებელი სამუშაოების შესრულებას მოითხოვს. ამ სამუშაოთაგან აქტუალურია კონკრეტულ დიალექტთა ლექსიკის სხვადასხვა ნიშნის (ფონეტიკურ-ფონოლოგიურის, მორფოლოგიურის, სემანტიკურის) მიხედვით აღწერა და დაჯგუფება-კლასიფიკაცია.

თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველების ნიმუშების შესწავლა ყოველთვის საშურ საქმეს წარმოადგენდა. განსაკუთრებით საინტერესო და საჭიროა ჩვენებურების ქართულის კვლევა სხვა დიალექტებთან მიმართებაში. ერთი შეხედვითაც ჩანს, რომ თურქეთელ ქართველთა მეტყველებებში ბევრია საერთო სხვა ქართულ, კერძოდ, დასავლურ დიალექტებთან. ჩვენს მიზანს წარმოადგენს, გამოვავლინოთ ლექსიკური იზოგლოსები და გავარკვიოთ, თუ რა

მსგავსება და განსხვავება ჩვენებურების ქართულსა და იმერულ დიალექტს შორის.

როგორც მასალის დამუშავებისას აღმოჩნდა, ამ მიკროსისტემების საერთო ლექსიკური ერთეულები საკმაოდ ბევრია. საინტერესო სურათს გვაძლევს მსგავსება-განსხვავებები, კერძოდ, იმერულსა და ჩვენებურების ქართულს შორის ბევრი საერთო ლექსიკური ერთეულია, თუმცა მათ აქვთ რამდენიმე ტიპის განმასხვავებელი ნიშნები. გამოიყოფა შემდეგი ჯგუფები:

ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ-სემანტიკურად იდენტური სიტყვები. ამ ჯგუფს განეკუთვნება ძირითადი ლექსიკური ფონდის შემადგენელი სიტყვები: სხეულის ნაწილთა სახელები, ნათესაობის ტერმინთა დიდი ნაწილი, ცხოველთა და მცენარეთა სახელების დიდი ნაწილი, ბუნების მოვლენების სახელები, ნაცვალსახელები, რიცხვითი სახელები და სხვანი. ისინი ჩვენებურთა ყველა მეტყველებასა და იმერულში სრულად ემთხვევა ერთმანეთს ბგერითი შემადგენლობითაც, მორფოლოგიურადაც და მნიშვნელობათა მიხედვითაც. ამ საზიარო ლექსიკაში, თავის მხრივ, ორი ქვეჯგუფი გამოიყოფა: 1. ქართულ სალიტერატურო ენასა და დანარჩენ ქართულ დიალექტთა უმრავლესობასთან საზიარო ლექსიკა: **თავი, ტანი, ცხვირი, ყური, ბმა, და, ვაშლი, დღე, მზე, მე, შენ, ჩვენ, ვინ, რა, სად, ერთი, სამი, ათი, თოვა...**; 2. მხოლოდ იმერულთან, ანდა დასავლურქართულ დიალექტებთან საერთო სიტყვები: **ასთე/ასტე** „ასე, ამგვარად, ამნაირად“, **ბანდალი** „გაქირვებით სიარული, ბარბაცით სვლა“, **ბიჯგი** „წვრილი ორტოტა ბოძი, რომელიც გამოიყენება რისამე საყრდენად“, **ღლია** „იღლია“, **ვინცა** „ვიღაც“, **ბურღა** „ბუმბული“, **გაწკაპება//დაწკაპება** „გამწკრივება, რიგრიგობით, მიყოლებით წარმოდგენა, რიგრიგობით დაწყობა“ – **გააწკაპებს** „გამწკრივებს, რიგრიგობით, მიყოლებით წარმოადგენს, რიგრიგობით დააწყობს“, **გაცარცვა** „გაძარცვა, წართმევა“ – **გაცარცვავს** „გაძარცვავს, წართმევს, წაჰგლეჯს“...;

ფონეტიკურად იდენტური, მაგრამ სემანტიკურად განსხვავებული სიტყვები:

ბლაცვი – 1. ჩვენებ. „სულელი, გონებასუსტი, ჩვეულებრივზე მეტად გულუბრყვილო“, 2. იმერ. „შტერი; მოუხეშავი, უხეშად მოსიარული“;

ბრუტანი – 1. ჩვენებ. „ბარბაცა, წონასწორობაშერყეული“. 2. იმერ. „ბარბაცა; ბრუციანი, ადამიანი, ან პირუტყვი, რომელსაც მხედველობის ნაკლი აქვს“;

ბრექა – 1. ჩვენებ. „ჯიუტობა, თავმოწონება, თვითდაჯერება“. 2. იმერ. „წელში მოუხრელად, ამპარტავნულად სიარული; უკადრი-სობა; ტრაბახი“, **ნამეტანი იბრქება** „ძალიან ამპარტავნობს“;

ახურხვლა – 1. ჩვენებ. „ხმაურით, უწესრიგოდ ერთად წასვლა“. **ეიხურხლენ** „ბევრნი ერთად წავიდნენ, ხმაურით, უწესრიგოდ“. 2. იმერ. „საგნების უწესრიგოდ შედგმა, დაწყობა ერთიმეორეზე, აკოკოლავება“, **რას აგიხურხლია ე წიგნები?! „რას აგიკოკოლავებია ეს წიგნები?!“**;

ბუზდი – 1. ჩვენებ. „დავრდომილი, დავარდნილი“. 2. იმერ. „დავრდომილი; სუსტი, უღონო და ბეჩავი; წელში მოკაკეული“;

ფონეტიკურად განსხვავებული, მაგრამ სემანტიკურად ერთნაირი სიტყვები. ამ ჯგუფს განეკუთვნება მორფოლოგურ-სემანტიკურად ერთნაირი, მაგრამ ბგერითი შემადგენლობით ოდნავ განსხვავებული ლექსიკა: ჩვენებ. **ხალავარი** – იმერ. **ხალავერი** „საძირკვლის ქვა“, ჩვენებ. **ბრუდე** – იმერ. **ბრუნდე** „მრუდე, არასწორი; ირიბი, მტყუანი“, ჩვენებ. **დიდვანი** = იმერ. **დიდრვანი** „დიდ-დიდი“, ჩვენებ. **ამფრა** – იმერ. ამფრათ „ასე, ასეთნაირად, ამნაირად, ამგვარად“...;

სემანტიკურად იდენტური, მაგრამ მორფოლოგიურად განსხვავებული საზიაროძირიანი სიტყვები:

ჩვენებ. **ახურდულება** „არევა, არევ-დარევა“, **ახურდულებს** „ერთმანეთში ურევს დალაგებულ ნივთებს“ – იმერ. **ახურდვა** „არევა, არევ-დარევა“, **ბურდავს** „ერთმანეთში ურევს“;

ჩვენებ. **დაპაიჯავს** – იმერ. **დაპაიჯებს** „დაპატიუებს“;

ჩვენებ. **დაშტემს (თუალებს)** – იმერ. **დაშტიმავს (თვალებს)** „დააბრიალებს (თვალებს)“;

ჩვენებ. **ეჩაკუნება** – იმერ. **უჩაკუნებს** „ცულით ნელ-ნელა თლის ხეს, ჭრის რამეს“...;

ფონეტიკურად და სემანტიკურად მცირედ განსხვავებული სიტყვები:

ჩვენებ. **დაყუყვილი** „ჩამუხლილი, მუხლებში ჩამოჯდარი“ – იმერ. **დაყუყული** „ჩაცუცქული, დაყუნტებული“;

ჩვენებ. **დაბლუნზული** „წელში მოხრილი, ოთხად მოკეცილი“. „დაბლუნზული კაცი რომე გევდა ბუზგებიდან, დათვმა დეინახა და ზედ შევარდა“ – იმერ. **დეიბლუნძება** „წელში მოხრილი ძლივს დადის, დალასლასებს“;

ჩვენებ. დალურსავს (ყურებს) „ყურებს დაცქვეტს, სმენას გაა-
 მახვილებს; განაწყენდება, გული მოუვა“, დალურსვილი „გაბუტუ-
 ლი, ცხვირჩამოშვებული“, ილურსება „თანდათან ბრაზდება“. „ე
 ბალვი ილურსება“ – იმერ. გალურსვა „შერცხვენილის გასუსვა, ხმის
 გაკმენდა“, გეილურსა „გაისუსა, ხმა გაიკმინდა“...

გიორგი გოგოლაშვილი (თბილისი, ენათმეცნიერების
 ინსტიტუტი)

**ერთი საინტერესო ტენდენციისათვის ქართულ
 დიალექტებში**

ინვერსიულ ზმნებში მიცემითში დასმულ პირს მრავლობით
 რიცხვში ახალ ქართულში -თ სუფიქსი დაერთვის: აქვ-თ, ჰყავ-თ,
 მიაქვ-თ, ჰგონია-თ, მოსწონ-თ...

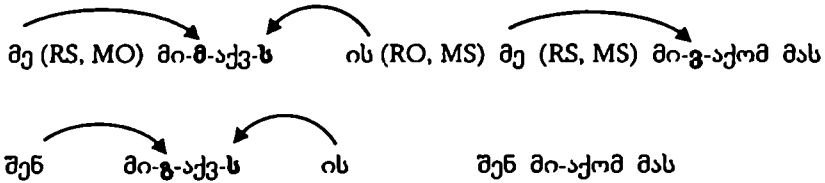
დიალექტთა ერთ ჯგუფში -თ-ს ენაცვლება -ენ სუფიქსი: აქვ-
 ენ, ყავ-ენ, მიაქვ-ენ, გონი-ენ, მოსწონ-ენ...

მიცემითში დასმული პირი მორფოლოგიუად მანის რიგის პირის
 ნიშნით აღინიშნება; მრავლობითში, როგორც ითქვა, მოსალოდ-
 ნელი იყო (და რეალურად ასეცაა სალიტერატურო ენასა და დია-
 ლექტთა ერთ ნაწილში) -თ სუფიქსი (აქვთ, ჰყავთ, მიაქვთ, ჰგონიათ,
 მოსწონთ...). რა ტენდენციაა ეს?

ძალიან საინტერესო მაგალითი დასტურდება ინგილოურ დია-
 ლექტში; მითაქვს ზმნას აწმყოში ასეთი პარადიგმა აქვს:

სალიტ. ქართ.

ინგილოური დიალექტი

მას მი-აქვს-ს ის

ის მი-აქვს-ს მას

ზმნამ შეიცვალა არა მარტო მორფოლოგიური გამოხატვა, არამედ სინტაქსური კონსტრუქციაც; უფრო სწორად სინტაქსური კონსტრუქცია მოერგო რეალურ ვითარებას: **პეტრე-ს მიაქვს წიგნი-ი** დიალექტში ასეთ სახეს იღებს: **პეტრე მიაქვს წიგნი-ს**.

ინგილოურში ეს ზმნა ყველა კილოკავში პირდაპირი წყობისად იქცევა. გვაქვს მხოლოდ ფონეტიკური ვარიანტები:

მე მუაქ მას
შენ მიაქ მას
ის მიაქს მას...

პირდაპირი წყობისაა ეს ზმნა უწყვეტელსა და I კავშირებითშიც:

უწყვეტელი:

მე მი-ვ-აქომდი მას / მე მუ-აქდი მას
შენ მი-აქომდი მას / შენ მი-აქდი მას
ის მი-აქომდე-ა მას / ის მი-აქდე-ა მას

I კავშირებითი

მე მი-ვ-აქომდე მას / მე მუაქდე მას
შენ მი-აქომდე მას / შენ მიაქდე მას
ის მი-აქომდე-ს მას / ის მიაქდე-ს მას

ინვერსიული ზმნა „გასწორდა“.

ინვერსიული ზმნის პირდაპირი წყობისად გააზრების მაგალითებს ადასტურებენ ფერეიდნულ დიალექტშიც. ბ. ჯორბენაძე: „ზოგი ინვერსიული ზმნა პირდაპირ წყობისად გაიზრება – რეალური სუბიექტი ბრუნვას იცვლის: „თავის დედაკაცი (სახ. ბრუნვა) ერთ ოთახში ეძინა (მის ცოლს ერთ ოთახში ეძინა)“...

ინვერსიული ზმნის პირდაპირი წყობისად გააზრების ტენდენციის ამსახველი ჩანს ზემოდასახელებული ფაქტიც: ინვერსიულ ზმნებში რეალურ სუბიექტს მრავლობითობის გამომხატველად მორფოლოგიური სუბიექტის ნიშნები რომ უჩნდება;

ასე რომ, ამ ტიპის ზმნათა განვითარების გარკვეულ ეტაპზე დაირღვა შესაბამისობა რეალურ და მორფოლოგიურ სუბიექტ-ობიექტებს შორის...

აი, ამ დარღვეული თანაფარდობის „გასწორებას“ ცდილობენ დიალექტები. რეალურ სუბიექტად ქვეული პირი (რომელიც მორფოლოგიურად ობიექტის ნიშნითაა გამოხატული) ცდილობს სუბიექტის ნიშნით გამოიხატოს და პირიქით, რეალურ ობიექტად ქვეულ პირს გაუჩნდეს ობიექტის ნიშანი...

ფაქტის ისტორია ასეთია:

I. ამოსავალში იყო რეალური ვითარების შესაბამისი მორფოლოგიური ვითარება (რეალურ სუბიექტს გამოხატავდა ვინის რიგის ნიშნები, რეალურ ობიექტს – მანის რიგისა).

II. ენობრივი გადააზრიანების შედეგად რეალური და მორფოლოგიური ვითარება აღარ დაემთხვა ერთმანეთს (რეალური სუბიექტი გამოიხატა მანის რიგით და რეალური ობიექტი – ვინის რიგით).

III. წარმოდგენილ მაგალითებში შექმნილი რეალური ვითარების შესაბამისი მორფოლოგიური ვითარება შეიქმნა.

ეკა და დიანი (ქუთაისი)

მასალები მეგრული ლექსიკონისათვის;

მეგრული ლექსიკონების შედგენის პინციპები

ლექსიკა ყველაზე ცვალებადი უბანია ენისა, შესაბამისად, ენისა თუ დიალექტის ლექსიკური ფონდის აღრიცხვა და ლექსიკონის შევსება-სრულყოფა უწყვეტად/მუდმივად ხდება. მეგრულში რეალიზებულ სიტყვათა მარაგი აღწუსებულია სხვადასხვა ლექსიკონებ-

ში: ი. ყიფშიძე, მეგრულ-რუსული ლექსიკონი, სანკტ-პეტერბურგი, 1914; პ. ჭარაია, მეგრული ლექსიკონი, თბ., 1994; გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997; ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 2000-2002, 2009; ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბ., 2010... გამოცემულ მეგრულ ლექსიკონთა ნაწილს (მაგ., პ. ჭარაიასა და ა. ქობალიას ლექსიკონებს) სახელი დარქმეული აქვს დიალექტურ ლექსიკონთა მსგავსად (შდრ. თუშური ლექსიკონი, ხევსურული ლექსიკონი...). ა. ქობალიას ლექსიკონი განმარტებით ლექსიკონთა რიგში განიხილება; ლექსიკონთა მეორე ნაწილი (ი ყიფშიძე, 1914; გ. ელიავა, 1997; ო. ქაჯაია, 2000-2009...) ორენოვანი ლექსიკონის მოდელითაა აგებული.

მოხსენებაში გამოქვეყნებული მეგრული ლექსიკონების მიხედვით გავანალიზებთ სალექსიკონო ერთეულების შერჩევის, ზოგადად, დიალექტური ლექსიკონის შედგენის პრინციპებს და, ასევე, წარმოვადგენთ ჩვენეულ სალექსიკონო მასალას; კერძოდ, ჩვენ მიერ სამეგრელოს სხვადასხვა სოფლებში ჩაწერილ მეგრულ ტექსტებში გამოვლინდა ისეთი სიტყვაფორმები და გამოთქმები, რომლებიც ლექსიკონებში არ ჩანს, ან განსხვავებული ფორმოზომები თუ სემანტიკური ვარიანტით გამოიყენება. მათ შორის არის რუსული ნასესხობებიც. იხ. საილუსტრაციო მასალა:

არაოდეთ – მიახლოებით, სავარაუდოდ; **ასვა(ლ)იტი** – ასფალტი; **აჯგა-მუჯგა** – ნაყარ-ნუყარი, სხვადასხვა ჯურის; **ა/ოკობარტყუა** – დაჩუტვა, ჩაფუშვა, გაბრტყელება; **ბიო, ბიო!** – შორისდ. ბატის მოსახმობი; **გეცვაცუა** – დაქუცმაცება, გაფხვიერება; **გორდლო(ია)** – მოფერ. თვალგებრილა; **მეყარაფა** – მიკარება; **ტორკუ** – ბლომად, უხვად არის; **ყორდოლო/ე** – დონდლო, მსუქანი; **შამბიჯგუა** – სადი, უცვლელი; **შოტე** – ზერელე, საქმის უხარისხოდ მკეთებელი; **ჩვა, ჩვა!** – შორისდ. იხვის მოსახმობი; **ჩიგეგი** – ბეზრეწი, ბებრუხანა...

გამოთქმები: გურქ წკვერემშა მიდართუ – ძალიან შეეშინდა, ელდა ეცა. ზედმიწ.: „გული ქვესკნელში ჩავიდა“; **დიხამ გურს მოსოფუნს** – სწრაფად ამოდის (ნათესი). ზედმიწ.: „მიწის შუაგულს ხეთქს“; **ტის გოტყაბარანს** – შეუძლებელს შეძლებს. ზედმიწ.: „ტილს გაატყავებს“; **ღორონს ცაშე გეგმიონანს** – გამეტებით იწყევლება, ღმერთს დახმარებას შესთხოვს. ზედმიწ.: „ღმერთს ციდან ჩამოიყვანს“; **წვალებათ ჩხვარილი** – ბევრი ნაჯაფი, ნაწვალები. ზედმიწ.: „წვალებით გაცეხვილი“; **ჯგირ დო სქვამს მიშახე** – ფუფუნებაში ცხოვრობს. ზედმიწ.: „კარგსა და ლამაზში ზის“...

რუსული ნასესხობები: გრეიკა – სათბურა; ზაოდი – წისქვილი; კარჩოვკუა – ტყის გაჩეხვა, გაწმენდა; კრანტი – ონკანი; კრიშკუა – მოხუფვა; მისკა/მისკია – ჯამი; სეტკა – მავთულბადე; ფანერკა – ხის თხელი ფურცელი, ფირფიცარი; შურნოკი – თასმა, ზონარი...

ლ უ კ ა დ ვ ა ლ ი შ ვ ი ლ ი (ქუთაისი)

სოფელ სულორის ტოპონიმია

სოფელი სულორი მდებარეობს ვანის რაიონში, მდინარე სულორის, რიონის მარცხენა შენაკადის ნაპირზე, ზღვის დონიდან 250 მ. სიმაღლეზე. მისი შემოგარენის მთათა სისტემა მაღლდება 2000 მეტრამდე. სოფელ სულორს 1929 წლამდე დვალიშვილების თემი ერქვა, რაც განპირობებული იყო ამ სოფელში დვალიშვილების გვარის სიჭარბით. სოფელში არის ადგილობრივი მნიშვნელობის კლიმატურ-ბალნეოლოგიური კურორტი. კლდიდან ამომდინარე ბუნებრივი ცხელი წყალი 38 გრადუსამდე ტემპერატურით, რომლის აბაზანებს იყენებენ საყრდენ-სამოძრაო აპარატის, პერიფერიული ნერვული სისტემისა და გინეკოლოგიური დაავადებების სამკურნალოდ. ჰავა ნოტიო სუბტროპიკულია, რბილი ზამთარი და ცხელი ზაფხული.

მდიდარი არქეოლოგიური მასალა და გვიანდელი პერიოდის ისტორიული წყაროები ადასტურებენ, რომ სოფელი უძველესი დროიდან დასახლებული ყოფილა. არქეოლოგიური აღმოჩენების საფუძველზე შეიძლება დაბეჯითებით ვივარაუდოთ, რომ სოფელი ანტიკური ვანის აღზევების პერიოდში მდებარეობდა სამხრეთ საქართველოში მიმავალ მნიშვნელოვან საქარავნო გზაზე, რაც უდავოდ ხელს შეუწყობდა მის კულტურულ დაწინაურებას. ამის ფაქტობრივი მტკიცებულება ბევრია.

სოფელ სულორის ტოპონიკა და ისტორიული გეოგრაფია, მიუხედავად საინტერესო მასალებისა, ჯერ კიდევ არაა სათანადოდ შესწავლილი (მცირე გამოწაკლისის გარდა – ლ. დ), მაგ: მდინარე სულორის ხეობაში, ლიხეთში (სოფლის სამოვარი) აღმოჩენილი კოლხური მონეტები, ამ ადგილის მნიშვნელოვან წარსულზე მიგვითი-

თებენ. თვით ტერმინი ლიხეთი თავის გეოგრაფიულ-სემანტიკური აგებულებით საკმაოდ გავრცელებულია საქართველოში, მაგ: ლიხის ქედი ან თვით ამ ადგილის ბუნებრივი გაგრძელება ლიხეიტბა. ეს ტოპონომიური წარმონაქმნი გარკვეულწილად გეოგრაფიული თვალსაზრისით გამოცანაა, რადგან ლიხეიტბა ერთ-ერთი მთის მწვერვალს ჰქვია და იქ არავითარი ბუნებრივი წყლის რეზერვუარი არ არსებობს. სავარაუდოდ, არც ადრე არსებულა.

სოფ. სულორის ტოპონომები მართლაც რომ გვესაუბრებიან ამ კუთხის წარსულზე. მდინარე სულორის ხეობაში ქვაბისკარის სახნავის მიწების შემდეგ მდებარეობს ადგილი საკაკილიე. ადგილობრივები აქ ხშირად პოულობდნენ უცნაურ მძივებსა და ყელსაკიდებს. მოგვიანებით ამ ადგილას მართლაც აღმოჩნდა ძველი წელთაღრიცხვით დათარიღებული, უნიკალური, მოჩუქურთმებული საბრძოლო ხელცული. სოფელ სულორის ტოპონიმთა შესწავლა საშური საქმეა და ბევრ საინტერესო მასალას გამოავლენს. მოხსენებაში საუბარია ტოპონიმთა ერთ ნაწილზე; მაგალითად: ბერთაქედი, კორღანო, წყაბოძალი, ხუცნაყანები, ვანოიეს ნაბინვარი, სათევზიე დელე, საკაკილიე, ნამქედვარე, მუხაგახვრეტილი, ორნანალიები, საკავის გორი, სახნავა, სახმარდელე, ხარკუდე, დასასვენებელი რცხილე, დიდბალი, პეტერე სანადირო, დიდი უხტომი, პატარა უხტომი, ქაშვეთი, კატაკოდიების უბანი, საქაჯიე დელე, ქვაბისკარი, ანოული, ბზვარე, ლამაზ გორი, დიდვაკე, ბერის ტყე, ზედა საყივარე, ქვედა საყივარე, სატალახე, ღარები, ქალამანე, ციხიე და სხვ.

თამარ ვაშაკიძე (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

გურული კილო ნ. დუმბაძის პროზაში („მე, ბებია, ილიკო და ილარიონი“)

მოთხრობაში „მე, ბებია, ილიკო და ილარიონი“ დიდოსტატურადაა დახატული გურიის ერთი პატარა სოფლის ცხოვრება. ნაწარმოების მთავარი მოქმედი პირებიცა (ზურიკელა, ოლდა ბებია, ილიკო, ილარიონი) და სოფლის სხვა მცხოვრებნიც გურული კილოთი

საუბრობენ, რაც კიდევ უფრო ბუნებრივად აცოცხლებს მკითხველის თვალწინ მათს ყოფა-ცხოვრებას, ზნე-ჩვეულებებს, შინაგან სამყაროს, მისწრაფებებს, ტკივილსა თუ სიხარულს.

ზურიკელა, ოლღა ბებია, ილიკო და ილარიონი ფაქტობრივად ერთ ოჯახად ცხოვრობენ – ერთად უხარიათ, ერთად სტკივათ, ერთად წყვეტენ საჭირბოროტო საკითხებს.

მოთხრობა თავიდან ბოლომდე გამსჭვალულია ადამიანური სითბოთი და სიყვარულით – ურთიერთგატანის მოჭარბებული განცდით... ამ მხრივ განსაკუთრებით თვალშისაცემია ოლღა ბებიას წერილი (ზურიკელას რომ სწერს თბილისში). მკითხველის თვალწინ წარმოჩნდება გურულ კილოზე მოსაუბრე ტიპობრივი ქართველი ბებია, შვილიშვილზე რომ ამოსდის მზე და მთვარე და მასზე „ნასტავლი“ რომ არავინ ჰგონია ამქვეყნად („ვიცოდი, ნენა, რომ გააგიჟებდი ქვეყანას...“). ბებია სამომავლო გეგმებსაც ამცნობს შვილიშვილს წერილში („მაგის გაისად ქალს მოგგვრი, შენს ბაღანას ვინ დოურწევს აბა აკვანს?... მოგვკვდები და შენ უნდა დამიკრიფო გულზე ხელი, შენ ამიტანო სასაფლაოზე და შენ დამიტირო, მარა შენს თვალეზე კურცხალი არ დევიანახო...“); ილარიონის სატკივარსაც უამბობს, თვალის ტკივილს „უჩვიო“; სოფლის ახალ ამბებსაც უყვება („მატრონა დაფეხვილმა გაათხუა თავის ნუგუზალივით შავი მაყვალა...“), ბოლოს კი სწერს: „მოგიკითხა მერიმ და ყველამ, გკონის შენი ბებია ვოლდა“.

მოთხრობის თითქმის ყველა მონაკვეთი გაჯერებულია (ზომიერად) გურული დიალექტისათვის დამახასიათებელი ფორმებით: ზურიკელას თბილისში გამგზავრება („დეკემა გამოგზავნე, ფული თუ არ დაგირჩა...“), სტუდენტი ზურიკელას ნატვრა („გადმომიგდე ერთი სამიანი, ღმერთო, რა იქნება, ა, ღმერთო, გეყურება?“), ომის თემა („აგერ ვარ მე და აგერაა გერმანია, იგი ულვაში გამპარსე, ასე თუ არ ქნას...“), სოფელში დაბრუნებული ზურიკელასა და ოლღა ბებიას შეხვედრა („გელირსა, ნენა, ჩამოსვლა? რა ქენი, ბიჭო, აგი, ასე უნდა? გადაყვი ხომ სწავლას? დემეფსოს თვალეზი, რავა კირკიმე-ლივით ჩამომხმარა...“), ფაქიზოს ეპიზოდი („მეზობლებო, ყველაფერს აქვს საზღვარი, ძროხა კაცივითაა, ცას ხომ არ გამოეკერება? აღარაა, დადნა, დეილია“... „ჩვენ ძროხაზე ჩივი, ოლღა?“... „რა მოხდა, ოლღა, ძლივს ეიდგა ფეხი, ახლა ამის გაჩერება რავა შეიძლება?“... „გოუშვი ფეხი, მერე დოუჭირე ხელით“... „ადი, ფაქიზო, ზედ... ადი, ძროხა, ზედ“...), ილარიონის თვალის დაკარგვის ამბავი

(„ტიტუ, ტიტუ, რა მითხრა აგი, შეჩვენდა შენი სახელი, მაგის ხუმრობა ვინ გეიგონა, თვალი არაა, მაგი რომ გაქვს?“... „რა აჰამე, ბიჭო? ოქროსავით კაცი გამოგიგზავნე თბილისში და რაა აგი, შიშველი გადარეული რომ ჩამოიყვანე“... „მამინ მეორე თვალი დამფსებოდეს, თუ მართალს არ ვჩიოდე, გეყურება შენ? მე და შენ რამ გაგვყო, ბერიკაცო, შენი თვალის დაფსება ჩემი თვალის დაფსებაა, მაგრამ მაინც ვიცინებ...“), ოლღა ბებიას საუბარი ზურიკელასთან სიკვდილის წინ („მოდი, ნენა? ტანმა გიგრძნო? აბა რავა გეგონა, ბებიაშენი ღვთიშობელი კი არ ყოფილა... მე ანდერძს არ გიტყვებ, ნენა, რასაც ხედავ, შენია ყველაფერი“) და სხვ.

თვალშისაცემია ერთი გარემოება: ახალგაზრდების მეტყველებაში (მერისა და ზურიკელას) შედარებით ნაკლებად გვხვდება დიალექტური ფორმები; ოლღა, ილიკო და ილარიონი კი ძირითადად გურულ კილოზე საუბრობენ. რაც შეეხება ვითომ ლევარსიას (წინა თაობის წარმომადგენლის) დატოვებულ წერილს, ის კიდევ უფრო მეტადაა დატვირთული დიალექტიზმებით დარბაისლური გურული მეტყველების წარმოსაჩენად („ჩემი ილიკოზა ხაზარულა ვაშლის ძირში, ხელმარჯვნივ დიდი ქვაი რომ დენა, სიპი ქვაი, იმის ქვეშ არშინზე ერთ ბათმან ოქროს ვტიებ... ყორიფელი სიკეთე მაკლდა ცხოვრებაში... ხაზარულა ვაშლის ძირში ვიჯექი დღეი და ღამე...“).

მოთხრობაში დიალექტური ფორმებით დასტურდება არსებითი სახელები – საზოგადო თუ საკუთარი („საღამომდე გასცქერის ფანჯრის პირდაპირ მხართემოზე წამოწოლილ საპირფარეოს და მის გვერდით ამართულ **ხეოლაზე** მხტუნავ ჩიტებს“... „**ნიკოლოზე** რომ გადმოაგდეს ტახტიდან, შენხელა ვიყავი“...), ზედსართავები თუ მიმღეობები („ეს **ახდალი** მეგონა და ჭკუით გატენილი არ ყოფილა?“... „მის ადგილზე დიდი **პირდაფჩენილი** შავი ორმო იყო“... „სამამულო ომის მონაწილე და თვითონ **ცალთვალდაფსებულ** კერძო ექიმთან გავექცეით“...), ნაცვალსახელები („**აგია** ცხოვრება? მაგის დრუნჩიან ღორს უბატონოდ ხმას ვერ უნდა ვცემდე?“...), ზმნები – ზმნისწინებისა და თემის ნიშნების დიალექტური ვარიანტებით („სად წავა, არ **გოუშვა**, **დოუარე**“... „ხშირ-ხშირად **გეიმეორე**“... „თვალში რომ ჩაგვივარდე, ხელს არ **ამოსობ**“... „ის კი სველ შუბლზე **მისობს** თავის დაკოჟრილ ხელს“...), ზმნისართები („მათხოვარი იყავი **მიდღემჩი**“... „თვალის ჩადება არ დაგავიწყდეს **ამელამ** ჭიქაში!“... „ფიალა აუფეთქდა **გუშღამ**“... „სხვაგან რომ იყოს, კიდე ჰო და **მაქ** როგორ შეგიბერო?“...)

აღსანიშნავია ერთი სინტაქსური შემთხვევაც – როგორც ჩანს, გურული კილოსათვის დამახასიათებელი: გარკვეული ტიპის მსაზღვრელიან საკუთარ სახელებთან საზღვრული თითქმის ყოველთვის წინ უსწრებს მსაზღვრელს („ილიკო ხრუციანო, იწექი ახლა და იკრუსუნე“..., „ზურიკელა უწმინდურო, თუ თავი გეცოდება, ფეხი არ ჩამოადგა ძირს“..., „როგორ ხარ, ილარიონ საგოდავო?“..., „ზურიკელა ვაშალომიძე მინდა... ზურიკელა სულძაღლიანი“..., „ზურიკელა ღვთისპირიდან გადავარდნილს გაუმარჯოს“..., „ზურიკელა ჯიბგირი თუ ყურობს ამ ამბავს?“)...

გურულ კილოზეა განწყობილი წყევლის ფორმულებიცა („ღმერთო, შენ დაანგრევი ჰიტლერის ოჯახი, იმან არ გეიხარა თავის ცოლ-შვილში“..., „არ მეიყარო ჩემხელა, გაგონილა ჩემი ხნის კაცის ხეზე გასვლა?“...) და სიმღერებიც („გოლად რეიზა არ მომყვები, ციცავ, თვალებდასაფსებო?“..., „შენც გურული, მეც გურული, რერო, ორივე ვართ მოდღურული, რერო...“), ირონია თუ იუმორი („აგი თუ მწიფეა, ჩემო ილიკო, მაშინ მე ღვიჭა ვყოფილვარ“..., „რადაც ამ ბოლო დროს სისუსტეს ვამჩნევ ამ ბაღანას, – თქვა ილარიონმა“...).

მოთხრობაში „მე, ბებია, ილიკო და ილარიონი“ დიალექტური ფორმები ერთ-ერთი მთავარი მხატვრულ-სტილისტიკური მახასიათებელია.

მ ა კ ა თ ე თ რ ა ძ ე (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

ნასესხები ლექსიკა ქართული ენის სამხრულ დიალექტებში და ადაპტაციის თავისებურებანი

ენათა კონტაქტების დროს ყველაზე მნიშვნელოვანი წილი მოდის ლექსიკურ სესხებაზე, სესხების ხარისხი მით უფრო იზრდება, რაც უფრო ინტენსიური კონტაქტი აქვს ენას სხვა, დომინანტ ენასთან (გრინბერგი, ტადმორი...).

ქართული მუდმივად განიცდიდა უცხო ენათა გავლენას, ეს განსაკუთრებით აისახა ლექსიკაზე. თუმცა ქართულის ზოგიერთი დიალექტი თავისებურ სურათს გვიჩვენებს ამ თვალსაზრისით. იგულისხმება ქართულის სამხრული დიალექტები, კერძოდ, ტაოუ-

რი და იმერხეული, რომლებიც სხვა ენობრივ გარემოში არსებობს და მოწყვეტილია სალიტერატურო ქართულსა თუ სხვა დიალექტებს.

ქართულ სამეცნიერო წრეში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეს დიალექტები მეტ-ნაკლებად ერთნაირად განიცდის უცხო ენის (თურქულის) გავლენას.

მოხსენებაში განხილულია ყველა ის უცხო ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც წარმოდგენილია ამ დიალექტებში, შედარებულია ქართული ენის სხვა დიალექტთა სათანადო მასალასთან და გამოყოფილია შესაბამისი ჯგუფები: ა) უცხო სიტყვები, რომლებიც მხოლოდ ტაოურში დასტურდება; ბ) უცხო სიტყვები, რომლებიც მხოლოდ იმერხეულში დასტურდება; გ) ორივე დიალექტისთვის საერთო ნასესხები ლექსიკა;

კვლევა დაფუძნებულია ქართულ დიალექტურ კორპუსზე (www.corpora.co), რომელიც მოიცავს შ. ფუტკარაძის „ჩვენებურების ქართულის“, ნ. სურმაგას რედაქტირებულ თავისუფალი უნივერსიტეტის სალექსიკონო მასალას, ავტორთა ჯგუფის (ცინცაძე მ., ფაღავა მ., შიოშვილი თ.) „შავშეთის“ ტექსტებსა და სალექსიკონო მასალას. ამასთან, გათვალისწინებულია იქნება ხ. ჯანგაძის გამოუქვეყნებელი ტექსტებიც, რომლებიც 2007-2015 წლის ტაო-კლარჯეთში ექსპედიციების დროს შეკრებილ ჩანაწერებს მოიცავს.

მოხსენებაში განხილული იქნება უცხო სიტყვათა ადაპტაციის შემთხვევები. გამოყოფთ ორ ჯგუფს: ლექსიკა, რომლებიც უცვლელადაა დამკვიდრებული იმერხეველებისა და ტაოელების მეტყველებაში და უცხო სიტყვები, რომლებიც ფონეტიკურად ადაპტირდნენ ქართული ენის ბუნების შესაბამისად.

ნასესხები ლექსიკის შინაარსობრივ ჯგუფებად განაწილება ხდება მსოფლიოს ნასესხობათა ელექტრონული ბაზის ლაიფციგ-ჯაკარტას ძირითადი ლექსიკის სიის მიხედვით.

დიანა კაკაშვილი (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

მახვილი და ინტონაცია კახურში (ყვარლის მეტყველების მიხედვით)

წარმოთქმის ელემენტების მხრივ მნიშვნელოვანი განსხვავებები იჩენს თავს როგორც დიალექტებს, ასევე კილოკავებსა და თქმებს შორის. თითოეულ მათგანს გააჩნია წარმოთქმის ინდივიდუალური, მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი ნიუანსები. კახურ დიალექტშიც გვაქვს ინტონაციური მრავალფეროვნება, რაც დიდწილად კავშირშია მახვილის ფუნქციონირებასთან.

კახური დიალექტისათვის დამახასიათებელ თავისებურებათა შესახებ არაერთი გამოკვლევა არსებობს, თუმცა მახვილი და ინტონაცია ჯერ არ ქცეულა სპეციალური განხილვის საგნად.

მოხსენების მიზანს წარმოადგენს სრულად წარმოჩინდეს კახური დიალექტისათვის, კონკრეტულად კი ყვარლის მუნიციპალიტეტის მცხოვრებთა მეტყველებისათვის დამახასიათებელი აქცენტუაციური და ინტონაციური თავისებურებანი. „მახვილის საკითხი, პირველ ყოვლისა, არის რიტმული ჯგუფის, ფრაზის მახვილის საკითხი: მახვილის ამოცანა, უწინარეს ყოვლისა, ფრაზაში უნდა იქნეს დასმული და გადაჭრილი“ [ჩიქობავა, 1942]. ვინაიდან, წინადადების ინტონაციური სტრუქტურა უმეტეს შემთხვევაში განისაზღვრება მისი სინტაქსური წყობით, ასევე, შეპირობებულია სემანტიკით, გაანალიზებული იქნება სხვადასხვა შინაარსისა და აგებულების ფრაზები, რომლებიც პირობითად შეიძლება ასე დაჯგუფდეს: ა) კითხვის ინტონაცია; ბ) პასუხის ინტონაცია; გ) ძახილის ინტონაცია; დ) გაკვირვების ინტონაცია; ე) ძახილის ინტონაცია; ვ) ალერსის ინტონაცია; ზ) სიხარულისა და აღტაცების ინტონაცია; თ) ბრძანების ინტონაცია; ი) დალოცვის ინტონაცია და სხვ.

**მარინე კაკაჩია, ქეთევან მარგიანი,
მარინა ჯღარკავა (თბილისი, სოხუმის უნივერსიტეტი)**

„ტირილის“ კონცეპტი ქართველურში

1. ქართველური ენების ლინგვოტიპოლოგიური აღწერა და ინტერპრეტაცია წარმოადგენს თითოეული ენის თავისებურებების დადგენასა და მათ შორის მსგავსებისა და განსხვავების გამოვლენას. ამ კუთხით უაღრესად საინტერესოა სვანურის, მეგრულის, ლაზურის შესწავლა და ენობრივი მონაცემების შედარება-შეპირისპირება; ამგვარად, ტირილის კონცეპტის აღწერა-ანალიზით დავინტერესდით; წინამდებარე პუბლიკაციის მიზანს სწორედ ქართველურ ენებში შედარებით ფორმატში ზემოაღნიშნული ტირილის კონცეპტის კვლევა წარმოადგენს. „ტირილი მწუხარებას გამოხატავს. იგი ქართულში შემდეგი ლექსიკური ერთეულებით გამოიხატება: ატირება, წამოტირება, დატირება, გამოტირება, გლოვა, ზარი, მოთქმა, გოდება, დადადი, ზრუნი, სლუკუნი, სლუკ-სლუკი, ქვითინი, ქვითქვითი, ვალალი, ცრემლვა, აცრემლება, ბზუკუნი, ჩაბჟირება, ვაება, ვაგლახი, აბლავლება, ღრიალი, ღრიალება, მდუღვრა, ბღავილი, ღმუილი, წირპლვა, ფშრუკუნი, ჟივილი, კივილი, კვნესა, კაკანება, ხვიობა, კოკოცება, წუწუნი, წუწკუნი, წკმუილი, ჩუხჩუხი“ (ნათია იაკობიძე, ემოციის აღმნიშვნელ აბსტრაქტულ სახელთა სემანტიკა ქართულსა და გერმანულ ენებში, გვ.150).

2. საკმაოდ მრავალფეროვანია ტირილის გამოხატველი ლექსიკა ქართველურში.

მეგრულში:

ნგარა (ნგარას), გარა – ტირილი.

ნანგარა (ნანგარას), ინგარს – ნატირალი, ტირის.

ნგარაფა (ნგარაფას) – ატირება.

ნგარებული (ნგარებულ), ნგარებულო – ატირებული, ატირებულიად.

ონგარალი (ონგარალ), ოგარალი – სატირალი.

ონგარუ (ონგარუს), ოგარუ – ტირილი; სატირალი. გადატ. საგლოვი.

მანგარინჯა (მანგარინჯას), მანგარინჯე (მანგარინჯეს) – მტი-
რალა, ტირია.

ნგარა-მარა (ნგარა-მარას) – ტირილ-მირილი.

სხარსხალი (სხარსხალ), რსხიალი, სარსხალ – მრავლის, მაგ.,
ბავშვების, ერთად ხმაურობა-ტირილი, – სხრიალი.

ღურღულუა (ღურღულუას), ღურღული – ჩუმად ტირილი,
ქვითინი; ღაპა-ღუპით ცრემლის ღვრა.

ღიაფი (ღიაფის) – ღნავილი; ძლიერი ტირილი.

ღვარღვალი (ღვარღვალს) – ცრემლის ძლიერი ღვრა, ფრქვევა.

ღვეჩელი (ღვეჩელ), ღვეჩელუა (ღვეჩელუას), ღვეჩელანს –
ხმამალა ტირილი; ბღავილი; ყვირილი.

თვალუა (თვალუას), თვალუნს – მოთქმით ტირილი, გოდება.

ჭვარჭვალუა (ჭვარჭვალუას), ჭვარჭვალანს – წუწუნი, ბუზღუ-
ნი.

კუმინუა (კუმინუას), კუმინუნს – კმინვა, ნელი კვნესა.

კუსანს – კვნესის.

ფრაზეოლოგიზმებში:

ჩილამურიში ღვარღვალი – ცრემლის ღვრა, ფრქვევა; დენა
ღაპა-ღუპით.

ჩილამურიში თუდო რაგადი – ცრემლის ქვეშ ლაპარაკი.
გადატ. აღღვებული, შეწუხებული ლაპარაკი.

ჩილამურიში მიშახუნა – ცრემლში ჯდომა. გადატ.ძლიერი
მწუხარება.

ჩილამურიში რღვაფა – ცრემლის ღვრა. გადატ. ტირილი.
შდრ. ლაზ. ჩელამურე/ჩილამზრე ცრემლი (ნ. მარი).

თოლიშე ჩილამურიში სქუალა – ძალიან შეწუხება

თოლიშ წყართ ეფშაფა – თვალის წყლით ავსება, შეწუხება,
ტირილი.

3. ლაზურში:

ბგარა/მგარა, ბგარინი, ობგარინუ/ომგარინუ, ომგარინი – ტი-
რილი.

ობგარინუ/ომგარინუ [შდრ. ომგარუ], ომგარინი – ტირილი/
სამგლოვიარო რიტუალი.

გემგარინუ – დატირება; იმავე მნიშვნელობით გამოიყენება
კორეცხალა მოთქმა, მოთქმით ტირილი, ჩამოთვლით ტირილი
(თანდ.). მეგრულში მოთქმას გამოხატავს ქართულიდან შემოსული

ძირის მქონე ზმნა თვალუა/თოლუა (აღსანიშნავია, რომ კოროცხუა/კოროცხალა ზანურში თვლას, დათვლას ნიშნავს).

ხეჯღაფა – ხმამაღლა ყვირილი, ტირილი.

ამაკირუ – კივილი, შეკივლება; ოკიუ კივილი, ყვირილი; ოწირუ წივილი, კივილი; წიოლი წივილი, კივილი; წიომა წივილი.

დოკუსინუ – დაკვნესა, დოკუსინაფა დაკვნესება.

ეშაკუსინუ – ამოკვნესა; კუნკულა, **ოკუნკულუ** – ნელი კვნესა და წუხილი ძილში (გურული); **კუსუნი**, **ოკუსინუ**, **ომკუსუ** – კრუსუნი, კვნესა.

ოქანცარუ - კვნესა.

დოკიუ /დოყიუ – ყივილი.

ზარი-ზარი – ქვითინ-ქვითინით. (ცალკე ზარი მწარეს ნიშნავს).

ტირილის მნიშვნელობით გამოიყენება სხვა ლექსემები, ძირითადად ცხოველთა ხმოვანების აღმნიშვნელი: ოღრიალუ ღრიალი; მღორინი, ომღორუ ბღავილი, ობულინუ ხარვიით ბღავილი; ოჭირ-ჭილუ წუწუნი; ორანცინუ დამაყრუებელი ყვირილი; ორუინუ /ოყურინუ ყვირილი; ოღუმინაფუ ყვირილი; ოყურინუ /ოყურუ ყვირილი; ოჩხირუ მთელი ხმით ყვირილი; პეჯღელი ბღავილ-ყვირილი მთელი ხმით (შდრ. მეგრ. ბერჯღელი); ყურაფა / ყუაფა / ურაფა ყმუილი, ყვირილი; ჭყვიოლა ჭყვივილი, წივილი, ყვირილი; ოწუმინუ (ათინ.) კვნესა (ძაღლისგან) / ოწკუმინუ წკმუტუნი, გადატანით მნიშვნელობით – წვრილი ხმით ტირილი.

ლაზურსა და მეგრულში ერთი ძირისგან იწარმოება ჩილამური (მეგრ.) და ჩალამურე / ჩელამურე / ჩელამრე / ჩილამბერე / ჩილამბი / ჩილამბრე (ლაზ.) ცრემლი.

თურქულიდან ნასესხებია მაში – ცრემლი;

ტირილის კონცეპტში შეიძლება გაერთიანდეს ზოგიერთი ლექსიკური ერთეული, როგორებიცაა: მკვიდუ დაწყება, კერძოდ, ტირილის დაწყება; ომლიპუ ფშენეტა, აცრემლიანება თვალისა; წაპნაპი მუდამ ცრემლიანი თვალი.

ტირილთან, ცრემლთან დაკავშირებით ლაზურში გვხვდება ფრაზეოლოგიური ერთეულები და ანდაზები. მაგ.:

მანჯურა იბგარა-სი, ჩელამრეფე ინჯილი ქვაყასენა – მეორე იტირებს, ცრემლით ქვა გახდებო.

ჩელამურე გელოზიფუფს – ცრემლები ჩამოსდის (ჩამოჰყვება).

ჩელამურე კოგაოწაპუ – ცრემლი დააწვეთა, დაიტირა.

თოლი ოფშალუ – თვალის ავსება ცრემლებით

თოლი ოწკარუ – თვალის აცრემლება, აწყლიანება

4. ტირილის ლექსიკურ-სემანტიკური ხუდე სვანურში ასეთი სახით წარმოგვიდგება:

ლიგუნი – ტირილი;

ლეგუნი – სატირილი;

ლაგუწა – გასვენება, სატირალი;

ლიგუწა – ატირება; დატირება;

ლილჳალ – მოთქმა, ხმამალა დატირება;

ქგმრალე ლიგურანი – ცრემლების ღვრა;

ლიტფურალ – კაემანი, ვარამი, ტირილით სახის ხოკვა;

ლისენტყუალ – შეცხადება; გოდება;

ლუ-წუტაგ-ე „შეწუხებული“, **ლი-წხაუ-ი** „შეწუხება“, **ლი-წხაუ-ალ** „მრავალგზის შეწუხება“, **მა-ჳკგრა-ა** „დარდი, წუხილი“, **ლი-ჳკგრა-ე** „დარდი, ზრუნვა, წუხება“, **ნა-ჳკგრა-უნ** „საწუხარი“, **ლგ-ჳკგრა-ე** „დადარდიანებული“, **გურმი მამფუა** „გულისწუხილი, სატკივარი“, **გურმი ლიფუე** „სიმწუხარე, ტკივილი, დარდი“, **გურმიზიგ** „გულისტკივილი“, **გურმილიზგუნე** „წყენა, გულისტკენა, სატკივარი“...

5. ქართველური ენები ტირილის კონცეპტის ლექსიკის თვალსაზრისით საკმაოდ მდიდარი და მრავალფეროვანი მასალის შემცველია. დიდძალი ლექსიკური მარაგია განფენილი ქართველურ ენათა ფრაზეოლოგიზმებში, რაც ცალკე კვლევის საგანია. სვანურის, მეგრულისა და ლაზურის მონაცემები ტირილის კონცეპტისა საინტერესოა როგორც სტრუქტურა-აღნაგობის, ასევე სიტყვათწარმოებითი მოდელების მიხედვით. ქართველურ ენებში ტირილის კონცეპტის კვლევამ ასევე გამოავლიანა საყურადღებო სემანტიკური ნიუანსები მეგრულ-ლაზურსა და სვანურში.

დიალექტი და თანამედროვე პროზის ენა

1. ლინგვისტები ინტენსიურად იკვლევენ ენობრივ ნაირსახეობებს, საზოგადოებაში დიალექტური მეტყველების საკომუნიკაციო როლსა და ფუნქციას. სწავლობენ დიალექტებს მხატვრული ლიტერატურის ენის მიხედვით. ამ თვალსაზრისით სერიოზული კვლევათა გამოქვეყნებული დასავლეთში (Henzen W., Ammon U., Besch W., Mattheier K. J.). საკითხისადმი დიდია ყურადღება რუსეთშიც (М. М. Гухман, Н.Н. Семенюк, А.И. Домашнева, Н.Г. Помазан, Л. Б. Копчук).

2. საკითხის შესწავლისას თავს იჩენს შემდეგი კითხვები: მხატვრულ ტექსტში რა ურთიერთმიმართება არსებობს სალიტერატურო ენასა და დიალექტს შორის, ასევე სალიტერატურო ენასა და სასაუბრო მეტყველებას შორის, დიალექტსა და სასაუბრო მეტყველებას შორის და ა. შ.

3. არსებობს მხატვრულ ლიტერატურაში დიალექტის შესწავლის ორი სხვადასხვა გზა. ერთი არის დიალექტოლოგიური, რომელიც იყენებს ლიტერატურულ ტექსტებს, როგორც სასაუბრო მეტყველების დადასტურებას. მეორე მიდგომა სტილისტური თვალსაზრისით განიხილავს დიალექტის გამოყენებას, იკვლევს ტექსტში მის ფუნქციასა და როლს. დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ საჭიროა ორივე მათგანის სინთეზი. განვიხილავთ ისეთ ტერმინებს, როგორცაა: „ლიტერატურულად შემუშავებული დიალექტი“, ან „ხელოვნური დიალექტი“, ან „ლიტერატურული დიალექტი“ (Literary dialects).

4. დიალექტისა და სალიტერატურო ენის ურთიერთმიმართების შესწავლისათვის შევარჩიეთ მხატვრული ტექსტები თანამედროვე ლიტერატურიდან, (თემურ ჭკუასელის, რევაზ მიშველადის და სხვათა პროზა). მხატვრულ ნაწარმოებში შევუპირისპირეთ ენობრივი ნაირსახეობები: დიალექტი და სალიტერატურო ენა. ამ დაპირისპირებამ ხელი შეუწყო მათი გავრცელების სფეროების გამოვლენას.

5. მწერლები იყენებენ დიალექტს, რომ შექმნან იმ ადგილმდებარეობისა და დროის გარკვეული პერიოდის რეალური სურათი, რომელზეც წერენ. ლიტერატურაში დიალექტი ასევე გამოყენებულ

ლია პირების სტატუსის განსასაზღვრად. ის სასარგებლო ინსტრუმენტია იმისათვის, რომ შეერაღმა პერსონაჟები ჩასვას შემოსაზღვრულ სივრცეში, მიაკუთვნოს სოციალურ ფენას საავტორო ტექსტის გარეშე. დიალექტის გამოყენება საინტერესოა დიალოგის პროცესში, თუმცა არანაკლებ მნიშვნელოვანია მთხრობელის მეტყველებაში მისი ფუნქციის კვლევა. ხშირად დიალექტი გამოიყენება მთხრობელის პერსონალიზაციისათვის, მიანიშნებს წარმომავლობას ან ეყრდნობა იმ სტერეოტიპებს, რომლებიც არსებობს დიალექტურ მეტყველებასთან დაკავშირებით.

იგორ კეკელია (მარტვილი)

გიორგი ჯღარკავა (თსუ)

ნასოფლარები ლეხურის ხეობაში (ტოპონიმური მასალების მიხედვით)

ახალგორისა და კასპის მუნიციპალიტეტების ტერიტორიაზე არის მდინარე ლეხურა//რეხულა, რომელიც სათავეს იღებს ხარულის ქედის სამხრეთ ნაწილში, ზ. დ. 2015 მ-ის სიმაღლეზე და მარცხენა მხრიდან შეერთვის მტკვარს. მდინარის სიგრძე 43 კმ-ია, აუზის ფართობი კი 285 კმ²-ს შეადგენს.

ლეხურის ხეობა ოდითგანვე დასახლებული ყოფილა, მაგრამ ჟამთა სიავემ, განსაკუთრებით ხეობის ზემო წელზე მდებარე მჭიდროდ დასახლებული მრავალი სოფელი ნასოფლარად აქცია. მათ შესახებ წარუშლელი ცნობები შემოუნახავს ტოპონიმურ მასალას. ხეობის მხოლოდ ერთ თემში - ზაყორის თემში ორმოცზე მეტი ნასოფლარის სახელწოდება გვაქვს ჩაწერილი. ზაყორის თემის ცენტრს სოფ. ქვემო ზაყორი წარმოადგენს, რომელიც მდ. ლეხურის ხეობაში, ხარულის ქედის სამხრეთ მთისწინეთში მდებარეობს. თემში შედის 22 სოფელი: არმაზი, დუდაითი, ველურა, ზემო, შუა და ქვემო ზაყორი, ზემო და ქვემო ცხილონი, ზემო, შუა და ქვემო წირი, ზემო და ქვემო წოლდა, ზემო, შუა და ქვემო წუბენი, იკეთი, ნადაბური, უკანწირი, ქვითკირი, ქოლოთი, ჭაჭამური.

ზაყორის თემის ნასოფლართა სახელწოდებებია: აგარა (სახლობდნენ ბიტაროვეები), ბაიდარი (სახლობდნენ ბიგანოვეები და ბოკონოვეები), ხალისხიდი, ხალოვანი, ზერუჯვარი (სახლობდნენ ბოლოთაევეები და ბიგულაევეები), ხოსელთა (ნასოფლარი ზაყორის ხეობაში, ცხრაწყაროს სათავესთან), გაბოითი ყაუ (სახლობდნენ გაბოევეები, ბოლოთაევეები და ტუაევეები), გოინთკარი, გოჩითი ყაუ (სახლობდნენ ქისიევეები), გუდითი, გუჯითა, დიდი ხაღითი, ვანი (სახლობდნენ ვანიევეები და ლაზაროვეები), ზადითი ყაუ, ზემო ხაღითი, იჩეთი, კრია, ლაბირდითი ყაუ, მეტესმანი, ოლოფთა, სათაგური (უწინ საკმაოდ დიდი დასახლება ყოფილა), ტბეთი (სახლობდნენ გურწიევეები), უკანძირი, უკანწირი, ურთხლიანი, უღელტეხილი (სახლობდნენ ბიგულაევეები და ბოლოთაევეები), ქარვისი, ქარტისი, ქედიგორა, ქსარგიჯინ, ღოითკარი (სახლობდნენ ჩერტკოევეები), ყაბაური, ჩამჩხა//ცამჩხა, ჩანჩხარო, ცხინორისი, ცხინულიგორგა, ძუარხუსსარ (სახლობდნენ ავლობოვეები და გიგოლაევეები), წილიგორგა/წირიგორგა (სახლობდნენ ქურტაევეები და ცალაგოევეები), ჭაჭამურის გორგა, ხივათი ყაუ (სახლობდნენ ჩარაევეები), ხინჩაგაანი, ხსარჯინ და ჯერანთი.

წარმოდგენილი მონაცემებით ნასოფლართა სახელწოდებებში ქართულენოვანი ონიმები ჭარბობს. გვხვდება ოსური და ქართული ლექსიკური ერთეულებით ან სუფიქსებით (-ის, -ოვან, -თა, -ან, -ანთ) შედგენილი სინთეზირებული ტოპონიმები, აგრეთვე ტოპონიმური პარალელები (ჩამჩხა//ცამჩხა, წილიგორგა/წირიგორგა). ნასოფლართა სახელწოდებები მიუთითებს, რომ მათი უმრავლესობა თავის დროზე ეთნიკური შემადგენლობის თვალსაზრისით მთლიანად ქართული იყო. ქართველებით დასახლებული სოფლების დაცლის შემდეგ კი ოსები დამკვიდრებულან. სწორედ ამ გარემოებით უნდა აიხსნას ბერიჯვარსა და უღელტეხილში ბოლოთაევეებისა და ბიგულაევეების, ტბეთში გურწიევეების... ცხოვრება.

ტოპონიმები ქსნის სათავეებთან

ქსანი მტკვრის მარცხენა შენაკადია. მდინარის სათავეს ოსეთის კავკასიონის სამხრეთ კალთაზე, კერძოდ, ყელის ვულკანურ ზეგანზე, ზ. დ. 2914 მ-ზე მდებარე ამავე სახელწოდების ტბა წარმოადგენს. მისი სიგრძე 84 კმ-ია, ხოლო აუზის ფართობი 885 კმ²-ს შეადგენს. ზემო და შუა დინებაში მდინარეს ვიწრო ხეობა აქვს, ხოლო მუხრანის ვაკეზე ფართოდ იშლება. შესართავთან, ანუ იქ, სადაც მდინარე სხალტბის ქედს კვეთს, ისევ ვიწრო ხეობაში მოედინება. ქსნის მთავარი შენაკადებია ცხრაძმულა, ჭურთა და ალეურა (ქსე, ტ. X, 1986: 561). ქსნის დინებას ვახუშტი ბატონიშვილი ასე გადმოსცემს: „ხოლო მდინარე კსნისა ოძის ზეით, ბაზალეთისა და ალევის მთის დასავლით, დის და გამოსდის ქნოღოს ქამურის საშუალს კავკასს. ქარჩოხამდინ დის აღმოსავლეთათ. ქარჩოხს ქვეით სამხრით, გაივლის მუხრანს და მიერთვის მტკვარს“ (ვახუშტი, 1997: 70ა-ბ).

ქსნის სათავეები საინტერესოა ტოპონიმური თვალსაზრისით. აქ ფერდობებს, ვაკეებს, სათიბებს, მთებს, ხევებს, წყაროებს, ნასოფლარებს, ტყეებს და ა. შ., საკუთარი სახელები აქვთ. ხეობის სათავეს და მის გაგრძელებას **ქამური** (ქამურის ხეობა) ჰქვია, ხოლო ხეობის ერთი მონაკვეთი **ქარჩოხად** (ქარჩოხის ხეობა) იწოდება (ვახუშტის ცნობა: „ხოლო ქარჩოხის დასავლით არს კსანსა ზედა ქამური. აწ მსახლობელნი არიან ოსნი“).

ქსნის სათავეებთან ფერდობების სახელებია **ვალყავ/ვალყაუ** (გამოიყენება საძოვრებად) და **ფაგათი ხუსსარ** (ხუსსარ „სამხრეთი“) (ქამურის ხეობაშია); ვაკე-სათიბებს **ბაგინი** და **ყუგომ** „ველი“ ჰქვია.

მთების სახელებია: **გალადური//გალავდური** (ეკუთვნის ბალაანს), **გორგა** (ნასოფლარიცაა), **თაგოიანთ მთა** (მთა თაგოეებს ეკუთვნოდათ), **კორას მთა** (ნასოფლარ კორასთან), **მაყითიხობ** (ქამურის ხეობაშია), **პატარა გალადური** (ეკუთვნოდა ბალაანის კოლმეურნეობას), **ცადვაზ** (ცად „ტბა“)...

ხევებია: **ადაგ** „ხევი“ და **ვარაქომ//ვარადქომ** „განიერი, ფართო ხეობა“; წყაროების სახელწოდებად დადასტურებულია **დაბლა მყავე წყალი**, **მყავე წყალი** (ორივე ბაგინზეა) და **სვადონ/სვარდონ/სუადონ/სუარედონ** (სუარე „მლაშე“).

ქსნის სათავეების წარსულში მჭიდროდ დასახლების მაუწყებელია ნასოფლარების არსებობაც. მათი სახელებია: **ალაგერდი//ალარდი** (ქამურის ხეობაში), **გორგაა**, **გურწითა** (ქამურის ხეობაშია, სადაც გურწიეები სახლობდნენ), **გურჭიანი**, **თოგოიანი** (ქამურის ხეობაში), **გორა** (მდ. ქსნის მარცხენა ნაპირზე), **მასკუთა//ნასახლარები**, **მაყითა//მაყითე**, **ნავისხევი** (აქაც გურწიეებს უცხოვრიათ), **პეტრიანი** (სახლობდნენ ბეგალოვი და გურწიევი), **ფაგათა//ფაგაიანი** (ქამურის ხეობაში, სადაც სახლობდნენ ფაგაეები), **ჩიგოიანი//ჩილოიანი** (ქსნის მარჯვ. ნაპირზე).

ხეობის ზემოთში რამდენიმე ციხის ნაშთიცაა შემორჩენილი. ესენია: **თოგოიანის ციხე**, **კორას ციხე** (ქსნის მარცხ. ნაპირზე), **საუმასოგ** (შავი ციხე, ქსნის მარჯვ. ნაპირზე) და **ქარჩოხის ანუ ცხმორის ციხე**. ეს უკანასკნელი შუა საუკუნეებით თარიღდება და კლდოვან კონცხზე, ოხირისხევისა და ქსნის შესართავთანაა აგებული; XIV ს-ის დასაწყისში შალვა ქსნის ერისთავის წინააღმდეგ ლაშქრობის დროს ქარჩოხის ციხის აღება უცდია მეფე დავით VIII-ს, მაგრამ უშედეგოდ. ვახუშტის ცნობით, „...ერთვის კსანს აღმოსავლიდამ ცხრაზმისხევი... და ამ ხევს ზეით, ჩდილოთკენ, არს ციხე ქარჩოხისა, ქსნის პირსა ზედა, ლომისიდამ ჩამოსულს კლდესა ზედა. უდის სამხრით კსანი და აღმოსავლით ხევი, ლომისის მთის გამომდინარე...“ (იქვე: 71¹⁰⁻¹³). XVIII ს-ის დასასრულიდან, ანუ მას შემდეგ, რაც ქსნის საერისთავო გაუქმდა, ქარჩოხის ხეობა თავისი ციხითურთ მეფე ერეკლე II-ის ვაჟიშვილის – იულონის მფლობელობაში გადასულა. ციხის კომპლექსში სხვადასხვა დროს აგებული ზურგიანი კოშკი, უაფსიდო ბაზილიკური ეკლესია და გალავანი შედის (ჯ. გვასალია). საფიქრებელია, რომ მთიულეთიდან ქსნის ხეობაში უძველესი დროიდან გამავალმა გზებმა განაპირობა აქ რამდენიმე ციხესიმაგრის აგება.

აქვე, ქსნის ზემოთში ყოფილა ხატ-სალოცავები: **ვასტერჯენ//ვასტერჯი** და **სანიბა**; ვასტირჯი ოსურ მითოლოგიაში მგზავრთა და მეომარტა მფარველ ღვთაებად არის მიჩნეული. სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იგი უტოლდება წმ. გიორგის და ზოგჯერ მის პარალელურადაც ასახელებენ. ასე, მაგალითად, წმინდა გიორგი//ვასტიერჯი სალოცავებია ბენდერში, ქვემო ბიყარში, წიფორსა და საკვირეთში (ქ. გოდერძიშვილი).

ტყის სახელწოდებად დადასტურდა **ნავისხევიყად** „ნავისხევის ტყე“, ნაწისქვილართა სახელწოდებად – **ქროი** „წისქვილი“ (ქა-

მურის ხეობაში), **ძაპოითა//ძაწპოითა** (ყამურის ხეობაშია, სადაც სახლობდნენ ძაპოევები) და **ხეტიანი** (ქსნის მარჯვ. ნაპირზე), ხოლო ტბის სახელწოდებად – **ყელის ტბა**.

ქსნის სათავეებში დამოწმებული მიკროტოპონიმების ნაწილი ოსურენოვანია. მათი დათარიღება განისაზღვრება ოსთა მასობრივი გადმოსახლების შემდგომი პერიოდით (საფიქრებელია, უფრო ზუსტად, XIX საუკუნით). პარალელურ ტოპონიმად დადასტურებული **მასკუთას//ნასახლარების** ამოსავალი ქართული „ნასახლარები“ უნდა იყოს. ტოპონიმი **ნავისხვეცყად** სინთეზირებული გეოგრაფიული სახელწოდების ნიმუშია. მასში ორი საზოგადო სახელია გაერთიანებული – ქართული ლექსიკური ერთეული **ნავისხვეცი** და ოსურენოვანი **ყად** „ტყე“. გვხვდება ქართული -**იან** და -**იანთ** სუფიქსით გაფორმებული მიკროტოპონიმებიც (გურჭიანი, თოგოიანი, პეტრიანი, ჩიგოიანი//ჩილოიანი, თაგოიანთ მთა).

მარიამ კიკონიშვილი, ნინო ჭუმბურიძე (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

სიმცირის აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართული ენის დიალექტებში

სიმცირის აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულ სალიტერატურო ენაში საკმაოდ დიდ ჯგუფს ქმნის. განსაკუთრებით მრავალფეროვან სურათს გვიჩვენებენ ამ მხრივ ქართული ენის დიალექტები.

სიმცირის ლექსიკაში შეიძლება ორი ჯგუფი გამოიყოს: 1. ზოგადად პატარის, მცირის აღმნიშვნელი სიტყვები, რომელშიც თავის მხრივ გამოიყოფა ნეიტრალური ლექსიკა (პატარა, მცირე, კნინი, ცოტა...) და ემოციურ-ექსპრესიული ლექსიკა (კნიწა, ჩქიფა, წიწლიკა, ცუცნელა...); 2. კონკრეტულად რომელიმე საგნის ზომის, მოცულობის, ოდენობის სიმცირის გამომხატველი სიტყვები, რომლებშიც ასევე გამოიყოფა ნეიტრალური (ბიჭი, კნუტი, გოჭი, ჭუკი...) და ემოციური შეფერილობის სიტყვები (ქვაბუნა, თავუკა, ჩაფრუკა, ბეწიკუა...). ემოციურ-ექსპრესიულ ელფერს ქმნის ერთი მხრივ, ბგერწერა, მეორე მხრივ კი დიმინუტიურ მაწარმოებელთა

დართვა. მოხსენებაში წარმოდგენილია ამ მხრივ საინტერესო დიალექტური ფორმები და მათი კლასიფიკაცია.

მარიამ კობერიძე (გორი)

ფრონეს ხეობის ქართლურის შესწავლის ისტორიისათვის

ფრონეს ხეობის მეტყველებაში დადასტურებული სხვა დიალექტისათვის დამახასიათებელი ენობრივი მოვლენების შერევის შემთხვევები ყოველთვის იწვევდა მკვლევართა ინტერესს. ამ ხეობის შესწავლის ისტორიისათვის განსაკუთრებით ფასეულია დიალექტოლოგიური ექსპედიციებისა და მივლინებების დროს ჩაწერილი და გაანალიზებული მასალები.

1935 წელს ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით საგანგებოდ მოწყობილი ექსპედიციის დროს შეკრებილ „მასალებში საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის“ გვხვდება მოხისის, ავლევის, სალოლაშენის, ატოცის, თიღვისა და სხვა სოფლების მეტყველების ნიმუშებიც.

არ. მარტიროსოვის ნაშრომში „ანგარიში საზაფხულო მივლინებისა ფრონის ხეობაში“ (ენიშკის მოამბე, IV3, 1938) წარმოდგენილია ბრეთში, არადეთში, სალოლაშენში, წვერსა და დირბში მოპოვებულ მასალის ანალიზი. ფრონეს ხეობის მეტყველების თავისებურებებს განიხილავს გრ. შალამბერიძე „დიალექტიზმები ს. მგალობლიშვილის მოთხრობებში“ (იკე, ტ. IX-X, 1958).

პ. გაჩეჩილაძემ 1952 წლის ზაფხულში ჩაიწერა მასალები ბრეთში, წვერსა და სალოლაშენში (ქართლურის სალექსიკონო მასალა: იკე, XVII, 1970). 1965 წელს მერი მესხიშვილმა დიალექტოლოგიური ექსპედიციის დროს მასალები შეკრიბა სალოლაშენში, არადეთში, წვერში, ბრეთსა და ძლევიჯვარში (მასალები ქართლური დიალექტური ლექსიკონისათვის: იკე, XVII, 1970).

ფრონეს ხეობის სოფლებში ჩაწერილ მდიდარ მასალას გვაწვდის „ქართლური დიალექტის ლექსიკონი“ (შემდგენლები: თ. ბეროზაშვილი, მ. მესხიშვილი, ლ. ნოზაძე, 1981) და „ქართლური ლექსიკონი“ (მასალები) (მ. მესხიშვილი, 2006).

გრ. იმნაიშვილის მონოგრაფიაში „ქართლური დიალექტი“ (I, II) გაანალიზებულია დირბში, წვერში, დვანში, სალოლაშენში, წვერში, დვანში, ბრეთსა და სხვა სოფლებში ჩაწერილი დიალექტური მასალები.

საინტერესოა ა. ლლონტის ნაშრომები „ნ-ს პროცესი დირბულში“ (ფილოლოგიის ჩანაწერები, 1980, გვ. 218) და „ფრონების ხეობის ტოპონიმია“ (ტოპონიმიკური ძიებანი, VII, 1988). ფრონეს ხეობის ტოპონიმებთან დაკავშირებით ყურადღება გამახვილებულია ადგილის სახელწოდების წარმოების, პროდუქტულ აფიქსთა ხმარებისა და ზოგიერთი ლექსიკური ერთეულის ეტიმოლოგიის საკითხებზე.

მოხსენებაში გავანალიზებთ ჩვენ მიერ ფრონეს ხეობის სოფლებში ჩაწერილ მასალებსაც.

ლევან კოჭლამაზაშვილი (თბილისი, ჩერქეზული კულტურის ცენტრი)

მახვილი – ქართულ დიალექტთა განმასხვავებელი ნიშანი

მეცნიერთა შორის აზრთა სხვაობას ვხვდებით ქართული ენის დიალექტთა რაოდენობასთან დაკავშირებით. ამის გამომწვევი სავარაუდო მიზეზი საკლასიფიკაციო ნიშანთა საერთო ფაქტორის უქონლობა უნდა იყოს. როგორც წესი, იმდენსავე დიალექტს გამოყოფენ, რამდენი სუბეთნიკური ჯგუფიც არსებობს, ანუ ამოსავალია გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიული დაჯგუფება: კახური, ქართლური, იმერული, გურული, აჭარული, მესხური, ჯავახური, ლეჩხუმური, რაჭული, მთიულური, მოხეური, ხევსურული, ფშაური, თუშური, ინგილოური, ფერეიდნული, ტაოურ-კლარჯული, შავშური... (აკ. შანიძე, ბ. ჯორბენაძე...).

სტრუქტურული თავისებურების გათვალისწინებით ანაწევრებს ქართულ დიალექტებს არნოლდ ჩიქობავა. უმეტესი ყურადღება მახვილდება გრამატიკულ თავისებურებებზე და ფონეტიკური ცვლილებები კილოკავის მახასიათებლად განიხილება: კახური (ქი-

ზიყურითა და ფერეიდნულითურთ), ქართლური (მესხურ-ჯავახურითურთ), იმერული (ლეჩხუმურითურთ), გურული, აჭარული, მთიულური (გუდამაყრულითურთ), მოხეური, ფხოვეური (თუშურ-ხევსურულ-ფშაური)...

წინამდებარე ნაშრომი ეძღვნება მახვილის განმასხვავებელ ნიშნად განხილვას დიალექტთა დაჯგუფების საკითხში. კითხვისა და მიმართვის ინტონაცია განსხვავდება ქართულ კილოებში და იმდენივე სახეობა უნდა ჰქონდეს, რამდენი დიალექტიც სინამდვილეში გააჩნია ენას. ამჯერად განხორციელებული ჩემი დაკვირვება მოიცავს ფართო გავრცელების კილოებს: იმერულს, ქართლურსა და კახურს. კვლევამ ცხადყო, რომ სამსავე მათგანს რამდენიმე განსხვავებული ფორმა გააჩნია როგორც კითხვის, ისე მიმართვის მახვილისა.

კითხვის მახვილი

ა) იმერულში მკაფიოდ განსხვავებულია მახვილი მთისა და ბარის დასახლებებში. მიუხედავად იმისა, რომ მთიან იმერეთში რამდენიმე ძირითადი ხეობაა, ინტონაციური წყობა საერთოა როგორც ჩხერიმელისა და ძირულის, ისე ყვირილისა და ბუჯის ხეობათა მეტყველებისა. მარგულში (ზემოიმერულში) კითხვით წინადადებაში მახვილი მოუვა ბოლო მარცვალს, ქვემოიმერულში კი – ბოლის წინას.

ბ) ქართლურის შემთხვევაში მკვეთრ სხვაობას ვხვდებით შიდაქართლურ და ქვემოქართლურ მეტყველებაში. შიდა ქართლის მეტყველებაში კითხვის მახვილი შეიძლება რამდენიმე თანამახვილისაგან, რომელიც სიტყვასა თუ შესიტყვებას გასდევს ბოლოსწინა მარცვლამდე ინტონაციის უცვლელიობით, ბოლო მარცვალს მახვილი შეუსუსტდება და შემადღებული ტონით წარმოითქმის. ასეთი ინტონაციური წყობა ახასიათებს მტკვრის შენაკად ხეობათა – სურამის, ძამის, ფრონის, ტანის, ლიახვის, მეჯუდის, ლეხურის, კავთურის... შემადგენელ დაბა-სოფელთა მეტყველებას. ქვემო ქართლის სოფელთა მეტყველებაში კითხვის მახვილი ერთ ტონში ითქმის, მახვილი კი მოუდის ბოლოს წინა მარცვალს. ასეთი ინტონაციური სტრუქტურა ახასიათებს მაშავერის, ქციისა (ხრამის) და ალგეთის ხეობათა და თრიალეთის ქედისა და ქვაბულის სოფლების მეტყველებას.

გ) კახურში კითხვის მახვილი თავისებურია: სიტყვათმახვილი რამდენიმე თანამახვილისაგან შედგება, რომლებიც წარმოითქმება ნელ-ნელა შემადღებული ტონით და მახვილის სიძლიერე

პირველ მარცვალზეა, შემდეგ კი სუსტდება ბოლოსწინა მარცვლამდე, ბოლო მარცვალს კი მთავარი მახვილი მოუდის, ბოლოსწინა მარცვლის შემადლებული ტონი კი მსუბუქად დადაბლდება. ეს წყობა ახასიათებს გარე, შიდა და გაღმა კახეთის მეტყველებას, თუმცა მისგან მკვეთრად განსხვავდება ქიზიყურის ვითარება, სადაც შესიტყვებასა თუ სიტყვაში მახვილი შეიცავს რამდენსამე დაბლებად-ტონიან თანამახვილს პირველიდან ბოლოსწინა მარცვლამდე, ბოლო მარცვალი კი მთავარ მახვილს დაირთავს და ტონი მაღლდება. ასეთი ინტონაცია გვაქვს ბოხორისა და ელდარ-შირაქის სოფელთა მეტყველებაში.

მიმართვის მახვილი

ა) განსხვავებულია მიმართვის მახვილი ზემო და ქვემო იმერულში. ამ უკანასკნელში ბოლოსწინა მარცვალს მოუდის მთავარ-მახვილი, რომელიც დაბალი ტონით წარმოითქმება. ალერსობითისა/-იე-ბოლოსართიან (დათომა||დათოდე) ფორმებში პირველსა და ბოლოზე ნაწილდება თანაბარი ტონის თანამახვილები, ხოლო მთავარმახვილი დადაბლდება. მარგულში მთავარმახვილი პირველ მარცვალს მოუდის, მომდევნოები კი სუსტებადი თანამახვილით ხასიათდება.

ბ) ქვემოქართლურში მიმართვის მახვილი პირველ მარცვალზე მოდის, მისი წარმოთქმა დაბალი ტონისაა, მომდევნონი კი ონდავ შემადლებული ტონით ითქმის, შიდაქართლურში კი პირველი და მომდევნო მარცვლის მახვილი დაბალი ტონისაა, თუმცა პირველისა დინამიკურია, ბოლო მარცვალი მაღალი ტონალობის თანამახვილიანი სეგმენტია.

გ) კახურსა და ქიზიყურში მიმართვის მახვილი, უმეტესად, ორმარცვლიანი აქვს. სხვაობა კი მდგომარეობს ტონსა და მახვილთა სიძლიერეში. კახურში ბოლო მარცვალზე მოდის მთავარმახვილი და ორივე მონოტონურად წარმოითქმის, ქიზიყურში კი ორივე მარცვალი თანაბარ თანამახვილს შეიცავს, მაგრამ პირველი მათგანი მაღალი ტონის დადაბლებით ხასიათდება, მეორე კი დადაბლებულ ტონს საწყის მდგომარეობამდე ამაღლებს.

მახვილისა და ინტონაციის სხვაობა, როგორც აღმოჩნდა, მთავარი ნიშანია დიალექტთა კლასიფიკაციაში, ამ ნიშნებს ერთვის სხვადასხვა გრამატიკული ნიუანსი, რაც კი ქართული ენის ამ კილოებს ახასიათებს და მიმაჩნია, რომ კილოკავებად კვალიფიცირებულ

მეტყველების ნიმუშებს – მარგულს (resp. ზემოიმერულს), ქიზიყურსა და ქვემოქართლურს დიალექტის სტატუსი უნდა მიენიჭოს.

მ ა რ ი ნ ე კ უ ხ ა ლ ა შ ე ი ლ ი (ქუთაისი)

იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალისათვის

დიალექტიზმები სალიტერატურო ენაში კუთხური მეტყველებიდან, ანუ დიალექტიდან შემოსული სიტყვები და ფორმებია, რომლებიც ახასიათებს ამა თუ იმ კუთხეში მცხოვრებთა მეტყველებას და ზოგჯერ ნაწილობრივ ან სრულებით გაუგებარია სხვა კუთხის მკვიდრთათვის.

საქართველოში ჩვენს საერთო ეროვნულ სალიტერატურო ენასთან დღემდე მრავალი კუთხური მეტყველება ანუ ტერიტორიული დიალექტია შემორჩენილი.

დიალექტიზმები როგორც სიტყვების, ისე სიტყვათა ფორმების სახით ხშირად იკრება როგორც სასაუბრო, ისე მხატვრული ლიტერატურის ენის სტილში. სალიტერატურო ენა დიალექტებიდან ითვისებს ისეთ ელემენტებს, რომლებიც მას ესაჭიროება შესავსებად და ფართო საზოგადოებაში საერთო აღიარების შედეგად ხდება ენის ლექსიკური შემადგენლობის ორგანული ნაწილი. ასეთ შემთხვევაში აღნიშნული ელემენტები უკვე კარგავენ დიალექტიზმის სახეს, მაგრამ როდესაც სალიტერატურო ენა აღწევს განვითარების მაღალ დონეს, დიალექტიზმები უარყოფითად მოქმედებენ მის სიწმინდეზე, როგორც ლექსიკურად, ისე ფონეტიკურად, მორფოლოგიურად, სინტაქსურად და სტილისტიკურად.

დიალექტური სიტყვა-გამოთქმები, რომლებიც ღრმადაა ფესვადგმულნი ხალხის ყოველდღიურ მეტყველებაში და განუმეორებელი ელფერი აქვთ, ყურადღებას იმსახურებენ, მაგალითად:

გასადარება – ფხიზლად ყოფნა;

გამოხუთშობათება – მთვარის „ძველ–ახლობა“ დაძველებასთან მიახლოება;

გაორტაბახებული – მოყოყმანე;

გამონაბუცებული – დაბეჩავებული;

გამოტრიზია – სათქმელი გამოსტყუა ... და სხვა.

მაკა ლახარტყავა (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

თანდებულები გურულ დიალექტში

„გურული კილო შედარებით მცირე ტერიტორიაზეა გავრცელებული. მიუხედავად ამისა, ენობრივი თვალსაზრისით იგი საკმაოდ მრავალფეროვანია“. ამ მრავალფეროვნებას განაპირობებს, ერთი მხრივ, მჭიდრო კონტაქტი სხვა კილოებთან (აღმოსავლეთით ქვემო იმერულთან, დასავლეთით – აჭარულთან), მეორე მხრივ, თითქმის სრული იზოლაცია სხვა კილო-თქმათაგან .

გურული კილო ორ კილოკავად იყოფა: ზემოგურულად და ქვემოგურულად. ზემოგურული მოიცავს ძირითადად ჩოხატაურულ თქმას და ოზურგეთულის ნაწილს, ქვემოგურული კილოკავი აერთიანებს ლანჩხუთურ და ოზურგეთულ თქმებს. იმავდროულად სხვაობაა თვით თქმების შიგნით, მაგ., ჩოხატაურულ თქმაში სხვაობს ზემო სურების, შუა სურებისა და დიდვანის ქცევები (ს. ჟღენტი).

საინტერესო მასალას წარმოგვიდგენს გურული კილო თანდებულების თვალსაზრისით.

-თან და -თანა თანდებულის -თ იკარგვის ბრუნვისნიშნისეულ -ს სპირანტთან შეხვედრისას: „სალფილესან გაჭრილია რგოლი“; „დათიკასან მიიჩქაროდა გაბრაზებული“...

-ზე თანდებული წარმოდგენილია როგორც -ზედა//-ზედ, აგრეთვე -ზენ ფორმებით: „სახურავზედ შაშვი ჩამომჯდარიყო“; „გზაზედ კვდარივით ეგდო კაცი“; „მწვანე მოლზენ ძალლი გორიალობდა“.

ერთ-ერთ სპეციფიკურ მოვლენად გურულისათვის შეიძლება ჩაითვალოს სპირანტთა აფრიკატიზაციის ტენდენცია. აფრიკატიზაცია შედეგია ხშულისა და სპირანტის შერწყმისა, რასაც ზოგჯერ თან უძღვის რეგრესული ასიმილაციის პროცესი. ამ რიგის აფრიკატიზაციაც, ჩვეულებრივ, მორფემათა ზღვარზე ხდება ბოლოკიდურ პოზიციაში: გვერდში → გვერთში → გვერჩი“ (ბ. ჯორბენაძე). ეს მოვლენა შეინიშნება ორსავე დიალექტში (ქვემოგურულსა თუ ზემოგურულში): „ზაფხულჩი თუ გვალვები იყო, გახმებოდა ტალახი და

ვიარებოდით გამხმარ მიწაზე“; „ხუთი ოდა იყო ამ **სოფელში**, მე რომ პატარა ვიყავი“.

დადასტურდა ისეთი შემთხვევებიც, როცა **-ში** თანდებული (ორსავე დიალექტში) უცვლელად არის წარმოდგენილი: „ძველად იყო ამ **ადგილფეშში** ჩხავერი, ტევანდიდი, ჭუმუტამ, ტრედისფეხა“; „ბერს **ეკლესიაში** ქვაზე დუუწერია: აი და აი საეკლესიო მიწა ეკუთვნის ამ ბაღნეფსო“; „**ჩაში** წასვლა და მუშოობა ყველა დღე შეეძლო“...

გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა მიცემითბრუნვისნიშნისანი ზმნისართის ნაცვლად **-ზე** და **-ში** თანდებულიანი მიცემითა წარმოდგენილი: „ჩამევიარდი ხეეფს, ბეჭირი ვაზები თუ იყო ზეთ, ჩამოვყრიდი **ძირში**“; „ბაღანა ჩევიდა **ძირში** თუ?“, „კვტარის დამარხვის **დღეზე** იცოდენ ზარის თქმა“; „ქორწილის **ღამეზე** დიდი თოვლი მევიდა“...

გარკვეულ შემთხვევებში **-ში** თანდებულის ნაცვლად შეინიშნება **-ზე** თანდებულიანი ფორმები: „გიორგობა ერ დღეს იყო. ღამეს არ ათევდენ **ეკლესიაზე**, წევიდოდენ სახლში“.

ცნობილია, რომ ხშირად **-თვის** თანდებულს ცვლის **-და** თანდებულიანი ნანათესაობითარი ფორმა: **კაცისდა** → **კაცისზდა** → **კაციზა**: „საგებათ იყო ჩალა. პატივსაცემი **კაციზა** იყო ღომის ჩალა“; „მაი ყვავილები იმ **ქალიზა** მინდა“.

ბუნებრივია, ნაცვალსახელებთანაც ნანათესაობითარი ვითარებითი ბრუნვა გვხვდება: **მიზდა** (← **მისდა**), **ამიზა** (← **ამიზდა** ← **ამისდა**), **ომიზა** (← **ომიზდა** ← **ომისდა**), **ოგინიზა** (← **ოგინიზდა** ← **ოგინისდა**) (გრ. იმნაიშვილი). მაგ.: „**ამიზა** გამასწორე და ჩამდე მიწაში“; „მერე ჩაგეყარა ურემში და მიგეტანა **მიზდა** სიმინდი“; „**ჩვენდა** გვინდოდა აი კაცური კაცი“...

არცთუ იშვიათად **-თვის** თანდებული წარმოდგენილია **-თვის** ფორმით: „კარგად რომ შევისტავლე, მერე გივედი **ჩემთვის** და მუშოობდი“; „**შენთვის** და **ჩებთვის** სიხარული მინდა, სხვაი აფერი“...

მოქმედებით ბრუნვაში ხშირად დაცულია **-იდ-გან** დაბოლოება: „მეორე **განყოფილებიდეგან** დამითხუა სკოლას და დამაწყებია მასთან ყანაში მუშოობა“; „ეს ქილა იყო გვალი, გაკეთებული **ფანერკიდეგან**“...

-გან თანდებულიანი მოქმედებითი ხშირად გამოიყენება ამავე თანდებულიანი ნათესაობითის ნაცვლად: „წერილი მივიღე **მმაიდან** და გამეხარდა“; „წაბლის **ხეიდან** ციყვი გადმოუხტა და დეებერტყა ძირში“...

თუ -**დამ** თანდებულის სიტყვას მიმართულების გამოხატვა ეკისრება გურულ დიალექტში, მაშინ მას უნდა დაერთოს -**იდან** (← **იდგან** ← **ითგან**) ფორმანტი: „უკანა კარები **გარედამიდან** იკეტებოდა“; „**გარედამიდან** მწერები შემოფრინდენ, ძლივს მევიგერიეთ“, თუმცა ლანჩხუთურ მეტყველებაში უმეტესწილად -**დან** თანდებულის ფორმა გვხვდება: „**გარედან** ფიჩხი მეიტანე“, „**გარედან** ძალი შემევიდა“.

გურულ დიალექტში -**მდე**//**მდი** თანდებულების ბოლოკიდურა ხმოვანი ნაზალიზაციას განიცდის და გვაქვს -**მდენ**//**მდინ** (ბ. ჯორბენაძე). აღსანიშნავია, რომ ლანჩხუთურ დიალექტში ძირითადია -**მდი**//**მდინ** თანდებულის ფორმები: „**სახლამდი** დიდი გზა დარჩენოდა“, „**მდინარემდინ** ძლივს მიაღწია“.

ნ ა ნ ა ლ ო ლ ა ძ ე (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

დროითი მიმართებების აღმნიშვნელი თანდებულები ქართულ ენის დიალექტებში

თანდებული ქართულში საკმაოდ კარგად არის შესწავლილი. მისი სხვადასხვა ასპექტის კვლევას არაერთი საგულისხმო ნაშრომი მიემდგნა. თანდებულმა მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა. ეს შეეხო ბრუნვებისა და თანდებულების ურთიერთობასაც მათი ფუნქციონირების თვალსაზრისით. მნიშვნელოვნად შეიცვალა ცალკეულ თანდებულთა ლექსიკური მნიშვნელობა.

ძველ ქართულში დროითი და სივრცული მიმართებების გამოსახატად თანდებულების გამოყენება მეორეული ჩანს. არამ მარტიროსოვის დაკვირვებით, თანდებულის ფორმები უმეტესად ნათარგმნ ძეგლებში გვხვდება. რაც შეეხება ამ ფუნქციით თანდებულების გამოყენებას, აშკარად შეინიშნება სივრცისა და დროის გამოხატვის ფუნქციათა განაწილება. მაგ., **ზედა** თანდებული დროის გადმოსაცემად არ გვხვდება; -**გან** თანდებულის მოქმედებითის თავდაპირველი ფუნქცია დროითი მიმართების, კერძოდ, მოქმედების დაწყების აღნიშვნა იყო, ხოლო სივრცული მიმართებების გამოხატვა მეორეული, გვიან შეძენილი ჩანს (ქ. ძონენიძე).

როგორც ძველი ქართული ენის მონაცემები გვიჩვენებს, თანდებულისათვის დროის გამოხატვის ფუნქცია მეორეული, კერძოდ, სივრცული მიმართებების გადააზრიანების შედეგად მიღებული არ უნდა იყოს.

ახალ ქართულში აშკარად არსებობს ტენდენცია მიცემითი ბრუნვის მიერ ძველი ფუნქციების დაკარგვისა, იგულისხმება სწორედ ადგილისა და დროის გამოხატვა. ეს ძირითადად თანდებულების ხარჯზე ხდება (ე. ბაბუნაშვილი).

თანდებულები, რომლებიც დროულ მიმართებებს აღნიშავენ, ორ ჯგუფად იყოფა: 1. თანდებულები, რომლებიც დროულ ლოკალიზაციას ახდენენ (დროის ათვლის წერტილზე მიუთითებენ) და 2. თანდებულები, რომლებიც დროის ხანგრძლივობას აღნიშნავენ.

სალიტერატურო ქართულში დროის ლოკალიზაციისათვის, როდესაც საჭიროა კონკრეტული მომენტის ფიქსირება (როდის?), გამოიყენება უთანდებულო ფორმა (ძირითადად მიცემითი ბრუნვისა). ენაში, განსაკუთრებით მის დიალექტებში, შეიმჩნევა -ზე თანდებულის არეალის კიდევ უფრო გაფართოების ტენდენცია.

ხვალ **დილაზე** ადრე ავდგები და წავალაო (რაჭული).

მამრე აქ ჩამოვიდოდიან კვირა **საღამოზე** (მოხეური).

ერ **დროზე** ე ბერ კაც იგევეს (ინგილოური).

ერთ **ზაფხულზე** კიტრი დაგვირიგეს დღიურზე (იმერული)¹.

დროითი მიმართებების აღმნიშვნელი თანდებულების ფუნქციონირების თავისებურებების შესწავლა დიაქრონიულ კრილში, ასევე ენაში არსებული ვითარების ჩვენება და უახლესი ტენდენციების გამოვლენა საშუალებას მოგვცემს გამოიკვეთოს მოდელი, რომლის საშუალებითაც ხდება დროის კონცეპტუალიზაცია ქართულში. ამ საკითხების მნიშვნელობა უნდა შეფასდეს როგორც კონკრეტული ენის შესწავლის თვალსაზრისით, ისე ენათა შედარებითი კვლევის კონტექსტში.

¹ მასალა მოყვანილია დიალექტოლოგიური კორპუსიდან (საქართველოს ლინგვისტური პორტრეტი).

ენა და იდენტობა ქართველ ებრაელებთან

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში სამართლიანადაა აღნიშნული, რომ ქართველ ებრაელთა თემი გამორჩეულია თავისი ხანგრძლივი ისტორიითა (ლერნერი 2008; გიპერტი 2006) და გარემომცველი კულტურის ენის უწყვეტი გამოყენებით. საქართველოში ებრაელთა მრავალსაუკუნოვანი ისტორია შეიძლება შეფასდეს, როგორც ეთნო-ლინგვისტური და რელიგიური უმცირესობის ადგილობრივ, დომინანტურ მოსახლეობასთან ხანგრძლივი და წარმატებული თანაარსებობა.

არსებული მონაცემთა ბაზების ანალიზის შედეგად დასტურდება, რომ ქართველ ებრაელებს ახასიათებდათ ენობრივი იდენტობა, რაც ძირითადად, მართალია, ქართულ ენობრივ საშუალებებს ეფუძნებოდა, მაგრამ სოციო-კულტუროლოგიური ასპექტებით უფრო ებრაიზმების უხვ გამოყენებაზე იყო ორიენტირებული.

გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან, ხოლო შემდეგ 90-იან წლებში ქართველი ებრაელების ყველაზე დიდი ნაწილი ისრაელს (დაახლოებით 120 000) დაუბრუნდა საცხოვრებლად. სხვა დიასპორული თემები ცხოვრობენ აგრეთვე ნიუ-იორკში, მოსკოვში, ვენასა და ანტვერპენში, სადაც ახალგაზრდა თაობა ქართულ ენას იშვიათად სწავლობს. ისრაელში, ბუნებრივია, დომინანტი არის ებრაული, ამერიკაში – ინგლისური, რუსეთში – რუსული, ვენაში – გერმანული და ა. შ. ამიტომაც ასიმილაციისა და ეთნოკულტურული იდენტობის კვალის გაქრობის ტენდენციები მძლავრია. ახალი თაობის წარმომადგენლები ხშირად ქართულად აღარც მეტყველებენ, თუმცა, მათ მეტყველებაში დასტურდება ქართული ლექსიკური სუბსტრატული ფენაც.

ბილინგვური სიტუაცია თავის კვალს ამჩნევს იმ თაობის მეტყველებასაც, რომელიც საქართველოში აღიზარდა. თუმცა ებრაელთათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური ფორმები საზღვარგარეთ უფროსი თაობის წარმომადგენლებმა უკეთ შემოინახეს, ვიდრე საქართველოში. მაგრამ თუ საქართველოში ცხოვრებისას მათთვის მშობლიური ენა ქართული იყო, დღეს ბევრი მათგანი მშობლიურ ენად უკვე ივრითს მიიჩნევს.

რაც შეეხება საქართველოში დარჩენილ მცირე თემს, რომელიც ძირითადად მხოლოდ რამდენიმე ქალაქში სახლობს, სტანდარტული ქართულის ათვისების საჭიროება და შესაძლებლობა ებრაული მეტყველების სპეციფიკური ელემენტების გადაცემას სერიოზულ საფრთხეს უქმნის.

ნ უ გ ზ ა რ მ გ ე ლ ა ძ ე (ბათუმი)

პონტოელ ბერძენთა გვარი და ნათესაობის სისტემა საქართველოს შავიზღვისპირეთში

პონტოელ ბერძენთა გვარი და ნათესაობის სისტემა, მათ შორის, ნათესაობის ტერმინოლოგიური მოდელი მრავალმხრივად საინტერესო. უპირველესად საინტერესოა პონტოელ ბერძენთა ნათესაობის ტერმინოლოგიური პარადიგმა და მისი მიმართება ბერძნული სალიტერატურო, იმავდროულად, ბერძნული ენის სხვადასხვა დიალექტის ნათესაობის ტერმინთა სისტემასთან. პონტოელ ბერძენთა მეტყველებაში მრავალი ლექსიკური ელემენტის კონსერვაცია მოხდა, ბევრმაც სახე იცვალა და კლასიკური ბერძნული ენის ზოგად ნორმებს დასცილდა. ეს ცვლილებები საუკუნეების მანძილზე გარდაუვალი იყო, რადგან მათ საზოგადოებრივი განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე სხვადასხვა ეთნიკურ გარემოსა და სოციალურ პირობებში უწევდათ არსებობა. ნათესაობის ტერმინოლოგია კი – კონსერვატული ბუნებიდან გამომდინარე სოციალურ წყობაზე მუდამ ფაქიზად რეაგირებდა და სტრუქტურაში საზოგადოების დონესთან შესატყვის ნათესაობის ტერმინოლოგიურ ტიპებს აყალიბებდა. ასე მოხდა ბერძენების პონტოური დიალექტის ნათესაობის ლექსიკის სფეროშიც.

პონტოელი ბერძენების გვარი (/გვარსახელი) – **ეპონიზო**, როგორც მას ადგილობრივი ბერძნები უწოდებენ, სიტყვა ეპონიმაანაა დაკავშირებული. ეპონიმად ლექსიკოგრაფები ისეთ პირს მიიჩნევენ, რომლის სახელისგანაც ხალხის, ადგილის და თუნდაც გვარის სახელწოდება წარმოდგება. გვარის წევრი – ნათესავი, რომელსაც **ხინგნოს** ერქვა, დანარჩენ წევრებთან განსაზღვრული ვალდებულებე-

ბით იყო დაკავშირებული. უფლება-მოვალეობათა ტრადიციულ ციკლში წევრთა უფლებები, უმთავრესად, ქონებრივი ნორმების, სოციალური და სამართლებრივი, განსაკუთრებით, საოჯახო სამართლის სფეროში იყო დარეგულირებული. ამდენად, გვარის წევრები ერთმანეთის მიმართ სისხლის, სამოქალაქო სამართლისა თუ შრომითი დახმარების სფეროში სოლიდარები იყვნენ. ეს კიდევ უფრო თვალსაჩინოდ ბერძენთა კომპაქტურად დასახლებულ უბნებსა და სოფლებში გამოიყურებოდა, რადგან თავდაპირველად ბერძნებისათვის გარე ეთნიკური სამყარო მაინც უცხო იყო და თანადგომა მათი თვითმყოფადობის, ეროვნული მეობისა და ტრადიციული კულტურის განმსაზღვრელ გარანტს წარმოადგენდა.

აგნატური – მამის ხაზით შექმნილი ნათესაობა პონტოელ ბერძნებში ნათესაობის სისტემის საფუძველი იყო. ნათესაობის სისტემაში სამი უმთავრესი მიმართულება გამოიყოფოდა. ესენი იყო: სისხლითი ნათესაობა, მოყვრობითი ურთიერთობა და ხელოვნური ნათესაობა. აქედან რეალურად ნათესაობა მამის გენეალოგიურ სტრუქტურაში რეალიზდებოდა, რომელიც გვარის წევრებსა და გვარში მონათესავე გენეალოგიურ სეგმენტებს ეფუძნებოდა. პონტოელი ბერძნების გვარი – ეპონიმოს ლოკალურ გაერთიანებას არ წარმოადგენდა, რადგან გვარის წევრები, რომლებიც საერთო გვარსახელს ატარებდნენ, ტერიტორიულად სხვადასხვა ადგილებში ცხოვრობდნენ, ე. ი. გვარის წევრს შეეძლო ლოკალიზებულ გვარს მოწყვეტოდა და სხვა ადგილზე დასახლებულიყო.

გვარში ნათესაური წრეები თაობრივად და მუხლობრივად ნაწილდებოდნენ. აქედან ახლო და შორი ნათესაობა გამოიყოფოდა, რომლებიც შესაბამისი ტერმინებით აღინიშნებოდნენ. ძმობის შემდგომ სიახლოვით პირველი ბიძაშვილობა იყო, ხოლო კიდევ უფრო დაცილებული წრე, ვთქვათ, მუხლობრივად მესამე საფეხურის ბიძაშვილობა ტერმინ ექსადელფე¹თი გამოიხატებოდა.

პონტოელ ბერძენთა აჭარაში – სოფელ დაგვაში, ბოზოყვათში, კვირიკეში, ახალშენში, ბათუმში და სხვა პუნქტებში მცხოვრები გვარებიდან ყველაზე უფრო გავრცელებული იყო მავროპულო, პაპანდობულო, სანდოპულო, იანოპულო, გრამატიკოპულო, სანდინიდი, სტილიდი, ხორაფიდი, პოკაიდი, სილოინიდი, ხიონიდი, ეფრემიდი, პაროციდი, სელფიდი, პოლიბრონიდი, ზუმზურიდი, კასიტერიდი, ფუტურიდი, იოსეფიდი, გაითალიდი, ჩაკალიდი, ჩაიკიდი, ფილიდი, თარდანიდი, დერჩენიდი, პანტელიდი, ანასტასიადი, ქიმიციდი, სა-

ვიდი, სავილი, კაიტალიცი, ჩულფა, დოფხარა, კოჩაბაში, შინუსი (შონუსი), მურადოვი, პაიატოვი, ტერიევი (დერიევი), გრეესი...

პონტოელ ბერძენთა ზოგიერთი გვარსახელი ადამიანის საკუთარ ანდა მეტსახელთან იყო დაკავშირებული. აჭარაში მცხოვრები ბერძნების სახელებიდან უნდა გამოიყოს: **ხრისტო, ლაზარე, პაგლე, ტრიანდაფილე, პანაიოთი, გიორგი, იანე (ივანე), კონსტანტინე, თეოდორე, ლისანდრე, ნიკოლოზი, ანესტი, სტაგრო, სპირიდონი, ილია, მიხეილი, ვასილი, ანესტი, ლისანდრე, ტრიანაპოლი, ესტაფი, ტრიანდაფილე...** ქალის სახელებში კი ჭარბობს: **მარიამი, ემორფილე, ევრიკლი, ელენე, ანთიგონა (ანთიღონა), მარინა, ანგელინა, არღირა, მარგარიტა, ოლლა...** როგორც მამაკაცთა, ისე ქალთა საკუთარ სახელდებში ამკარად ჩანს ქართული და, ბუნებრივია, რუსული გავლენებიც.

ფორმალური, კერძოდ, ნათესაობის ტერმინოლოგიური სისტემის კომპონენტური ანალიზის მეთოდით, რომელიც რამდენიმე თანმიმდევრული პროცედურისაგან შედგება და ტერმინთა კოდირების პრინციპს ეყრდნობა, მოხერხდა არა მარტო პონტოელ ბერძენთა ნათესაობის ტერმინთა სიისა და ცხრილის შედგენა, არამედ დიფერენციული ცვლადების, ცნებათა და სოციალურ კატეგორიათა დენოტატებისა და დეზიგნატების, ტერმინთა სიგნიფიკატების დადგენა, რამაც ნათესაობის ტერმინებში მარკირებული ურთიერთობების საზოგადოებრივი ფუნქციებიც განსაზღვრა. ფორმალური - მათემატიკური მეთოდით სტრუქტურათმორისი კომპონენტების გამოყოფა, ნათესაური სქემის სტრუქტურული აგებულებისა და მისი პრინციპების ამოხსნა, საბოლოო ჯამში, ზოგად პარადიგმაზე თაობების მიხედვით პონტოელი ბერძნების ნათესაობის ცალკეული ტიპის გამოყოფისა და ბერძნული სამყაროს სხვა ლინგვისტურ ჯგუფებთან მათი შედარების, ტიპოლოგიური კლასიფიკაციის საფუძველზე დადგენილი ნათესაობის ტერმინთა ტიპის ადგილისა და როლის განსაზღვრის საშუალებას მოგვცემს.

**ასპინძის მუნიციპალიტეტის გვარსახელები
ისტორიული წყაროების მიხედვით**

1. ნაშრომში განხილულია ანთროპონიმები „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით და შეკრებულია რამდენიმე ისტორიულ დოკუმენტთან („მესხური დავითნის მატია-ნე“, „ამილახორთა და კოპასძეთა მოსახსენებელნი“, „მცხეთის საბუთები“ და „თოფქაფის სასახლის არქივის“ მასალები).

2. ისტორიული წყაროების მიმოხილვამ დაგვანახა, რომ ქართული სახელდება ტოლერანტულია, სახელთა მოქართულეების საკონტროლო საშუალება კი მისი გვარსახელში გადასვლაა.

3. მე-16 საუკუნის სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ დოკუმენტებში გამოიკვეთა ყველაზე გავრცელებული სახელები; საკუთრივ ქართული წარმოშობის ანთროპონიმები; კალენდარული სახელები; ბერძნული, ებრაული, სომხური, სპარსული, არაბული, სკვითური და თურქული წარმოშობის სახელები.

4. სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით დავახასიათეთ: ბავშვის დაბადებასთან დაკავშირებული სახელები; სურვილის სახელები; მეტსახელებიდან წამოსული საკუთარი სახელები; ტოტემიდან მომდინარე, ხელობის მიხედვით გამოხატული და ნათესაობის აღმნიშვნელი სიტყვებიდან მომდინარე ანთროპონიმები.

5. ოსმალთა მოხელეების აღწერილ სოფლებში ორსახელიანობა დადასტურდა ხიზაბავრაში: პაპუნა ირაკლი. „მესხურ ქრონიკებში“ ორსახელიანობის მაგალითებია: ბექაი-პავლე, საბა-იანქო; „თოფქაფის სასახლის არქივში“ დაფიქსირდა ყვარყვარე-ყანდურალი.

6. სამხრეთ საქართველოს ისტორიულ წყაროებში დადასტურებული ანთროპონიმების მაწარმოებელი სუფიქსებიდან აღსანიშნავია: -ა; -ია; -ალ/-ალ-ა; -ან-ა; -ატ/-ათ-ა; -აც-ა; -ეკ-ა; -ელ/-ელ-ა; -ენ-ა; -ეტ-ა; -იკ/იკ-ა; -ინ-ა; -ისა; -იტ-ა; -იჩ/იჩ-ა; -ო; -უ; -უა; -უკ-ა; -ულ-ა; -უნ-ა; -ურ-ა; -უტ-ა; -ურჩ-ა

7. სამხრეთ საქართველოში გავრცელებული იყო -შვილ-ი, -ძე, -იან-ი, -არ-ი, -ელ-ი დაბოლოებით გაფორმებული მემკვიდრეობითი სახელები (თაქთირისძე, ამატაკიანი, ავალიშვილი, ან-

მაველი, სლესარი...), „მესხური დავითნის მატიანესა“ და „მცხეთის საბუთებისაგან“ განსხვავებით, „თოფქაფის სასახლის არქივის“ მასალებში არ გვხვდება სამცხის დიდგვაროვანთა გვარსახელები, ისინი მხოლოდ პირსახელით ან პირსახელითა და მამის სახელითაა მოხსენებული. ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთში დევთერდარებს მაინც „გაეპარათ“ ბერიძე, ბენაძე, გიორგაძე.

8. თუ დინამიკაში განვიხილავთ ისტორიულად დამოწმებულ ანთროპონიმებს, დავინახავთ, რომ ზოგიერთმა სახელმა მეტგვარსა და გვარსახელში გადაინაცვლა, მე-16 საუკუნეში დოკუმენტირებული ზოგი მემკვიდრეობითი სახელი დღესაც დასტურდება ასპინძის მუნიციპალიტეტში, ზოგი სახელიც ტოპონიმებში გოცხლობს.

9. ისტორიულ წყაროებში დადასტურებული პირსახელიდან მემკვიდრეობით სახელში გადასვლის მაგალითებია: ლონდარა/ლომდარა > ლონდარიძე, დათა > დათაშვილი, მაზა > მაზაშვილი, მამუკა > მამუკაშვილი, ბალია > ბალიაშვილი, ველიჯან > ველიჯანაშვილი, მურადი > მურადაშვილი.

კოზა მითა გვარია (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

მეგრული კუჩხ-ი „ფეხი“ ლექსემის შემცველი იდიომებისათვის

იდიომატურ გამოთქმებში სომატური ლექსიკა – სხეულის ნაწილთა აღმნიშვნელი სიტყვები, სხვა სემანტიკურ ჯგუფებთან შედარებით, ხშირად გამოიყენება. ამ მხრივ საყურადღებოა მეგრ. **კუჩხ-ი** „ფეხი“. მისი მონაწილეობით გადმოიცემა სხვადასხვა შინაარსი:

ხვეწნა, ვედრება: **კუჩხის ქითანთხ** „შეეხვეწა, შეევედრა“, **ზედმიწ.** „ფეხებში ჩაუვარდა“;

ძლიერება, დამოუკიდებლობა, სიცოცხლე, არსებობა: **კუჩხის გერე** „ძლიერია, დამოუკიდებელია, ცოცხალია, არსებობს“, **ზედმიწ.** „ფეხზე დგას“;

დაზარება, თავის არიდება: კუჩხი ქათორღუ „დაიზარა, თავი აარიდა“, ზედმიწ. „ფეხი ითრია“;

შეფერხება, დაბრკოლება: კუჩხიქ აკაბორკ „შეფერხდა, დაბრკოლდა“, ზედმიწ. „ფეხი შეეკრა“;

მსახურება, მორჩილება, პატივისცემა: კუჩხის უბონგნს „ემსახურება, ემორჩილება, პატივს სცემს“, ზედმიწ. „ფეხს ბანს“;

უპატივემლობა, შეურაცხყოფა, დამცრობა: კუჩხი ქიგიობიჯ-გუ „უპატივემლოდ მოექცა, შეურაცხყოფა მიაყენა, დაამცრო“, ზედმიწ. „ფეხი დააბიჯა“;

ამპარტავენება, თავის დაფასება: კუჩხი გოდგგ „იამპარტავენა, თავი დაიფასა“, ზედმიწ. „ფეხი არ გადადგა, არ გაინძრა“;

მანძილი, ფართობი: კუჩხიში გოდგუმუს რე „ძალიან ახლოს არის“, ზედმიწ. ფეხის გადაბიჯებაზე, ერთი ფეხის ნაბიჯზე; კუჩხიში გადგგმალი ვარე „ძალიან ცოტა ფართობია“, ზედმიწ. „ფეხის გადასადგმელი ადგილი არ არის“;

დაღლა, სისუსტე, უძლურება: კუჩხიქ ქათუოლ „დაიღალა, დასუსტდა, დაუძლურდა“, ზედმიწ. „ფეხი მოსძვრა“;

არაფრად მიიჩნევა, უგულვებელყოფა: კუჩხგზა გილებუნუ „არაფრად მიიჩნია, უგულვებელყო“, ზედმიწ. „ფეხზე დაიკიდა“;

სიკვდილი: კუჩხი გორჭიპუ „მოკვდა“, ზედმიწ. „ფეხი გაფშიკა“;

წარუმატებლობა, დამარცხება: კუჩხი ქეკატახე „დამარცხდა, წარმატებას ვერ მიაღწია“, ზედმიწ. „ფეხი წაიმტვრია“;

გამპატიოსნებელი: კუჩხიშ მათინალ-ი, ზედმიწ. „ფეხის გამჭიმავი, გამსწორებელი“.

მეგრ. კუჩხ-ი „ფეხი“ ლექსემის შემცველი იდიომები სხვა შინაარსაც გადმოსცემენ. საანალიზო მასალა საყურადღებოა სტრუქტურული თვალსაზრისითაც. ძირითადად გვხვდება ორკომპონენტური იდიომები, ისინი გადმოიცემა სხვადასხვა მეტყველების ნაწილით, ამ მხრივ აქტიურია სახელი და ზმნა.

მაია მიქაუტაძე (ქუთაისი)

ხმოვანთა ფონეტიკური ცვლილებებისათვის ტაოურში (ასიმილაცია, დისიმილაცია)

განვიხილავთ ტაოურ დიალექტში ასიმილაციისა და დისიმილაციის შედეგად მომხდარ ხმოვანთა ფონეტიკურ ცვლილებებს.

ვეყრდნობით ჩვენ მიერვე 2006-2014 წლებში იმერხევსა და ტაოში მოძიებულ მასალას; ასევე, ვიყენებთ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით მიმართულებაში დაცულ და ნ. მარის, შ. ფუტყარაძისა და მ. ფაღვას მიერ გამოქვეყნებულ ტექსტებს.

ასიმილაცია:

სრული რეგრესული ასიმილაციით: აე > ეე: დაეთესა > დეეთესა. წაველი > წეველ, მეცხვარე > მეცხვერე... ოუ > უუ: მოურწყველი > მუურწყველა, მოუნდება > მუუნდება (ზოგჯერ პროცესი უფრო შორსაც მიდის: მუნდება)... იუ > უუ: მიუყვანა > მუუყვანა...

იმერხეულისაგან განსხვავებით, ტაოურში დადასტურდა სრული რეგრესული ასიმილაციის შემდეგი მაგალითები:

აო > ოო: გამოყვრით > გომოყვრით, ჩამოვალთ > ჩომოვალთ... ეო > ოო: მეზობლები > მოზობლები, შემოახტა > შომოახტა... ეო > ეე: მეორენი > მეერენი... ეა > აა: შეახტა > შაახტა... ოა > აა: შემოაყარი > შემააყარო, მოაძოებს > მააძოეფს...

ხშირია ოი, აი, ეი > იი სრული ასიმილაციის ფორმები: მოგვიკლია > მიგვიკლია, დამიწერა > დიმიწერა, გაგიხსნა > გიგიხსნა...

ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციით: აუ > ოუ: დაურგა > დოურგა, გაუხარდა > გოუხარდა (ხშირად ოუ > უუ: დურგა, გუუხარდა) ეუ > ოუ: შეუბერო > შოუბერო, შეურთავ > შოურთებ (ხშირად პროცესი გრძელდება: ოუ > უუ > უ: შუუბერო > შუუბერო, შუურთებ > შურთებ)...

აი, ოი > ეი//ეი; პროცესს ვერ აბრკოლებს ზმნისწინისეული ან აფიქსისეული თანხმოვნები: დაიზარდნენ > დეიზარდნეს, გამიყვანე > გემიყვანე...

ტაოურში ხშირია **ლებუო** ფორმის გამოყენება, რომელიც მიღებულია **ლოზიო > ლეზიო > ლეზუო** ფონეტიკური გადასვლებით.

დისიმილაცია:

ეა > ია > უა: შეახვევთ > შუახვევთ... **ეო > აო:** შემოგითვლი > შამოგითვლი... **აა > ეა:** შაქარი > შექარი... **აა > ია:** გადავჭირპიდით > გიდავჭირპიდით, გადაადგოს > გიდაადგოს... **ოე > უე:** მოველი > მუელ... **ოა > უა:** მოახვედრე > მუახვედრე... **აა > ია > უა:** მამამთილი > მუამთილი; გავანიაებდით > გუანიაებდით, დავასხამთ > დუასხამთ, დავახოვთ > დუახოვთ...

ტაოურში არ დაგვიდასტურებია **აე > ეე > იე** გადასვლა (თმაები > თმეები > თმიები...); აქ პროცესი **აე-ზე** სრულდება: ბაღანაები.

მასალის ანალიზმა ცხადყო, რომ ტაოურ დიალექტში დადასტურებული ხმოვანთა ფონეტიკური ცვლილებები, რომლებიც ასიმილაციისა და დისიმილაციის შედეგადაა მიღებული, ძირითადად, მსგავსია სხვა ქართველური დიალექტების მონაცემებისა; ზოგჯერ გვხვდება მხოლოდ ტაოურისათვის დამახასიათებელი ფორმებიც.

მ ა ნ ა ნ ა მ ი ქ ა ძ ე (ქუთაისი)

იმერხველთა მეტყველების ზოგიერთი დეტალი (მაზია ფალავას წიგნის „შავშური ჩანაწერები“ მიხედვით)

1. კლარჯეთი ისტორიული ზემო ქართლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მხარეა, გაშლილი მდინარე ჭოროხის აუზის შუა წელის სამხრეთ-დასავლეთში და მოიცავდა ყოფილი ართვინის „ოკრუგს“. კლარჯეთის შემადგენლობაშია თვით კლარჯეთი, ამ სახელის ვიწრო მნიშვნელობით. საერთოდ კი იგი მოიცავდა შავშეთს, იმერხევს, ნიგალისხევსა და აჭარაში დაცული საისტორიო წყაროების მიხედვით, კლარჯეთი არის „არსიანითგან ზღუამდე“.

კლარჯეთის სოფლები ერთმანეთისაგან მკვეთრად გამოიხსნულია მაღალი მთებითა და კლდოვანი ადგილებით. ასეთი გე-

ოგრაფიული განლაგება საუკუნეთა განმავლობაში აყალიბებდა ერთმანეთისაგან მეტ-ნაკლებად განსხვავებულ ტომობრივ დასახლებებს, როგორცაა მაჭახელი (მაჭიხელი, ისტორიული მიჭიხიანი), იმერხევი, შავშეთი, იგალი//ლიგანი (ლივანი) და საკუთრივ კლარჯეთი.

ქართულენოვანი მოსახლეობა ძირითადად იმერხევეში ცხოვრობს, რომელიც შედის შავშეთის რაიონში. შავშეთის სოფლების დიდ ნაწილში წარმოშობით ქართველები ცხოვრობენ, უმრავლეს მათგანს ქართული ენა დავიწყებული აქვს. თუმცა „ახსოვთ, რომ წინაპრები გურჯები ჰყავდათ“ (გ. ყაზბეგი).

იმერხევის სოფლებია: შერთული, შარაბული, სინკოთი, ჩაქველთა, დასამობი, ბრილაგარა, დავლათი, ოთკლდე, სვირევანი, ჯვარისხევი, ჩიხის ხევი (რომელიც იყოფა უზნებად: ბარები, დუდუბეთი, ზიბიეთი, კოკვერეთი), ბაზგირეთი, დიდხანი, ზიოს, ხევწვრილი, დაბა, უბე, ჩიხორი, თეთრაგეთი, არდიასწმინდა (წ. მარი – ანდრიაწმინა), ლიბანი, წყალსიმერი, შოლტიხევი, ბზათა, წეთილეთი, ხოხლევი, ზაქიეთი, მაჩხატეთი, მანატბა, აგარა, იფხრეული, ქოქლიეთი, დიობანი, ივეთი, გამეშეთი, დავითეთი, კარნუხი (ფარამუხი), დიდმერე, რიოლეთი (ნიოლეთი), გოგიეთი, გომთა, ჯვარები, ჩიხვტა.

იმერხევის სოფლები გაშლილია მდინარე ფაფართის ორივე სანაპიროზე, უმთავრესად მაღალი მთების (აჭარა-შავშეთის მთაგრეხილის) სამხრეთ კალთებზე. გ. ყაზბეგის ცნობით, „აქაურები ქართველები არიან სუფთა ქართველური ჯიშისა, სახლში ლაპარაკობენ საქართველოს მთიანეთის მეტყველებისათვის დამახასიათებელი აქცენტით, როგორც კავკასიონის მთიულეთლები. ბევრი სიტყვა გვხვდება ხევსურული დიალექტიდან“.

თუ ლიტერატურულ და ისტორიულ წყაროებს გადავხედავთ, შავშეთ-კლარჯეთის ზოგიერთი ადგილის ბუნება კარგადაა აღწერილი (გიორგი მერჩულე, „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“).

2. იმერხეველთა მეტყველებაში, როგორც მ. ფაღვას ჩანაწერებში იკვეთება, იოტა დამოუკიდებელ ფონემას არ წარმოადგენს. იგი აქტიურად რეალიზდება სხვადასხვა პოზიციასა და გვხვდება, როგორც დაღმავალი დიფთონგის ელემენტი:

იყო მოსული, იმან მითხრა, რა სოღადი ხარო? (გვ. 104)

მე ყურანის ეზბერაჲ ვიცი (გვ. 102)

ეს სახლიც მისი ტამას სახლია (გვ.103)

რამ ვაილაპარაკო არ ვიცი კი (გვ. 104)

ერთ იმედან მა სამასი მილიონი ფარა'და გედემეხადა, მა ასოთხი ციხე'და მომეხადა (გვ.104).

ისევე როგორც ქართული ენის სხვა დიალექტებში, იმერ-ხველთა მეტყველებაშიც დასტურდება უმარცვლო უ. იგი კბილ-ბაგისმიერი ვ-ს ხმოვანვარიანტია:

ზემოთ ლეწილ გუაქ.

ახლა ჩვენ იქიდამ კი არ გამეეშვა.

წინედან ძველებურ თაჭრობის ხიდია.

საქუარის ადგილები.

ვერაფერი ვერ მიყუეს (გვ. 103-109)

ქილისაც დანგრევლა. იმათვინ ქართველებისთუნ ეს ადგილი წმინდა არი, იციან (გვ.110).

აქტიურად გამოიყენება ხარ-ი ბგერა.

იქედამ მოსულა, სამი ეშხია, ქალი, ზალი, ბაკალა წუუს-ხმიან (გვ. 105).

ჩემი ბაკალა არი, იმა ფენა იცის (გვ. 105)

აქ არიან ქართველები იმერკევში (გვ. 105)

ასე დადებინ ჶე ჰარზე (გვ. 109)

ყარტოფილი გაკმა (გვ. 109)

ჩვენ იშთა საქმამობელი არა ჰყავსო (გვ. 104)

ბზესა ჩვენ ჶარებით გავლენევდით. იმ კევრში შეაბემდი ჶარებსა. ჶარ ვადარ ვინახავთ (გვ.113).

როგორც ჩანს, დამახასიათებელი არ უნდა იყოს, თუმცა იხმარება გრძელი ხმოვნები:

კი, აპპ

ქეკებიდამ ასე

პ, მე ძილა ვიტირე.

იმა იშთა თეყვილი არ ვიცი იშთა.

განსაკუთრებულად ხშირია ფონეტიკური პროცესები: ასი-მილაგია და დისიმილაგია.

ფუძისეული ე ავიწროებს მის წინამავალ უფრო ფართო ა ხმოვანს და სრულიად იმსგავსებს მას:

იმათდამ დევსწავლე

ბაზრობაზე დევჭირე

თოვლი ჩამეიტანეს
პემ ქართულა დეისწავლეთ
ბითთევი მეგპარეს
ყველამფერი წიდე
პური წულუე (ასიმილაციის შემთხვევები (გვ. 105-112)

ჯარსა და ხოსა ერთ დ გამოვლადრე კისერი

კალონის დარლოვა არ იქნება ესა?

ახლა სამივე ერთად ვერ გაგიწევს ისეთ ძმობას, რავალსაც

- მე

ჰავა ე ვერაფელი კარქია (დისიმილაციის შემთხვევები გვ. 112-123).

3. საინტერესოა გარკვეული მოვლენები მორფოლოგიის თვალსაზრისით. სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ხმარების მხრივ ხმოვანზე დაბოლოებული სახელები ერთნაირ სურათს არ გვიჩვენებს. ზოგ შემთხვევაში ასეთი სახელები ამ ბრუნვაში უნიშნოდ არის წარმოდგენილი, ზოგში კი ი-ს დაირთავენ, როგორცაა დედეი, ანაი.

შვიდი კვამლი ვართ ზველებური თაჷრობა.

მიცემითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვის შემთხვევები ხშირად გვხვდება:

ჩემ ბიჭებ უთხარ

ჩემ შვილებ მივსცე?

მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი თითქმის ყოველთვის წარმოდგენილია:

იმ ქალმა ბილა იტირა

იციან ჩემმა ბიჭებმა

მსაზღვრელ-საზღვრულის შემთხვევაში მსაზღვრელი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი:

ჩემ დედ-მამამა

ჩონ ბიჭებმა

მრავლობითის მაწარმოებლად წარმოდგენილია ებ. ე ბოლოკიდურნიან სახელებზე -ებ სუფიქსის დართვისას ორი ე იყრის თავს:

პოლისიეებმა ემეი გატეხეს.

გვხვდება ნარიან მრავლობითში დასმული სახელების რიცხვში შეთანხმება:

ბიჭები არიან შდრ ორი შვილი მყავს.

გვაქვს -ზე თანდებულის ხმარების შემთხვევები:

პასპორტზე, ფულზე, რამეზე

ქურდობაზე დევჭირე

ჩვენებურ თავრობაზე

მოქმედებითში -დან თანდებულის ნაცვლად შეგვხვდა

დამ ვარიანტი:

ბზათიდამ ვარ გამოთხოვლი

გავაბანებთ აქედამ

ფეხებიდამ ასე მოკოჭილია.

ქართველებიდამ ეშინიათ, მაგრები არიან (გვ. 107).

მიუხედავად იმისა, რომ იმერხეველთა მეტყველებაში არსებითი განსხვავება სხვა ქართული ენის დიალექტებთან არ ფიქსირდება, მათ მეტყველებაზე დიდია თურქულის გავლენა.

4. დიდი მადლობა პროფესორ მამია ფალავას დაუღლეი შრომისათვის. გადარჩეს, შთამომავლობას შემოუნახოს, შეისწავლოს თურქეთის საქართველოს ქართველთა მეტყველება.

ნიკოლოზ ოთინაშვილი (გორი)

ქსნის ხეობის ანთროპონიმები წერილობითი წყაროებისა და ეთნოგრაფიული ჩანაწერების მიხედვით

ისტორიული ქსნის საერისთავო ვრცელ ტერიტორიებს მოიცავდა მთისა და ბარის ზოლში. მთელი რიგი მოვლენების, მათ შორის, მიგრაციის შედეგად სოფლები დაიცალა და გვარებიც გადაშენდა, ბევრი სოფლის სახელი და გვარიც შეცვლილია, რასაც გამოვლენა და შესწავლა სჭირდება. ამჯერად წარმოვადგენთ ანთროპონიმებს, რომლებიც დადასტურებულია „ქსნის ხეობის 1774-81 წლების სტატისტიკურ აღწერებში“. აღწერებში გვხვდება გვარების სხვადასხვა წარმოება, რომლებმაც გავლენა მოახდინეს შტოგვართა წარმოებაზე და ისინი დიალექტური ნაირსახეობებია.

მეცხრამეტე საუკუნიდან მშვიდობიან ცხოვრებაზე გასვლის შემდეგ მთაში მოსახლეობა გვარების მიხედვით სახლდებოდა და ასე გაჩნდა მონოგამური დასახლებები.

ცხრაზმის ხეობაზე სოფელ დაბაკნეთში ადრიდანვე სახლობდა ბაშარულების გვარი და შემდგომ სოფელსაც ბაშართი გვარის მიხედვით დაერქვა. ბაშარულის თავდაპირველი გვარი იყო წიკლაური, გადმოცემით ორი ძმა ყოფილა ბაშარა და შიუკა, რომლებიც ცალ-ცალკე ხეობაში დასახლდნენ და მივიღეთ სოფლები ბაშართი და შიუკაანი. მათი შტოგვარებია: ელიზბარაანი, მოურავიანი, გოდერძაანი, ნადირაანი, თედორეანი, გარსიანი.

ზოგადად გვარის საწარმოებლად ძირითადად გამოყენებულია -ან სუფიქსი, რომელიც ფუძეზე დართვისას აღნიშნავს კრებითობას, ხოლო-თ-ს დამატებით ვიღებთ კუთვნილებას: მოურავიანთ ამირანი.

-ურ სუფიქსიდან გვარებში შენარჩუნებულია -ნ სუფიქსი: წიპტაურნი, დავითურნი, კაიშაურნი.

წარმოვადგენთ თეზალაშვილის, ჩიტისვილის, ნარიმანიძის, ხადელაშვილის, ბასილაშვილის, ბერიანიძის, ყველაშვილის, პარსალიშვილის, წიპტაურის, ფსუტურის, შერმადინის, ელოშვილისა და სხვა გვარების ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მონაცემებს.

რ უ ს უ დ ა ნ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

აღმოსავლური წარმომავლობის ლექსიკის კვლევის ზოგი საკითხისათვის ქართული ენის დიალექტებში

ქართული ენის დიალექტებში დიდი რაოდენობით გვხვდება აღმოსავლური (არაბული, სპარსული, თურქული) წარმომავლობის ლექსიკა. როგორც ცნობილია, ენათა კონტაქტების შედეგები ყველაზე მეტად ლექსიკის სფეროში ვლინდება.

ჩვენ ხელთ არსებული დიალექტური ლექსიკონების ანალიზის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი:

ქართული ენის დიალექტებში გვხვდება არაბულ-სპარსული, თურქული ლექსიკა, რომელიც უმეტეს შემთხვევაში უცვლელადაა შემოსული და წარმოდგენილია სხვადასხვა მეტყველების ნაწილის სახით. მაგ. **ბალახანა** (შდრ. bālāxāne „ზედა ოთახი სახლში“), **დასტამალ**-ი (შდრ.სპარსული dastmāl „თავშალი, მოსახვევი; ხელსახოცი“; „ ჩვარი, რომლითაც ხელს, პირს იწმენდენ“); **დასტანდაზ**-ი (შდრ. სპ. dastandāz „ღრანტე, ოდროჩოდრო“; „სახელური, მოაჯირი“; „საიდაყვე, სამკლავური“ (ხელის ჩამოსაყრდნობი სავარძელზე), **დუშმან**-ი (შდრ. სპარს. došman „მტერი“), **თემიზ**-ი (შდრ. არაბ. tamiz „სუფთა“, „ფაქიზი“), **ჰერს**-ი (შდრ. არაბ. hers „ბრაზი“, „რისხვა“);

დიალექტებში აღმოსავლური ლექსიკა გვხვდება ზმნებშიც. დიდ ყურადღებას იმსახურებს უცხო (სპარსულ, თურქულ) რთულ ზმნათა გავლენით მიღებული აღწერითი წარმოების ზმნები. ამ ზმნათა სახელადი ნაწილი უცხო ენიდანაა ნასესხები, ხოლო ზმნათარგმნილია. ამ ტიპის ზმნები დიდი რაოდენობით გვხვდება ქართული ენის ფერეიდნულ დიალექტში (მაგ. **ზაჰმათს ეზიდების** = სპარს. zahmat kešidan „შრომა“, „მუშაობა“, სპ. zahmat „შრომა“, „მუშაობა“, „ძალა“, „ღონე“, სპ. kešidan „გაწევა“, „გაქაჩვა“). უცხოენოვანი გარემოს გავლენით შექმნილი აღწერითი ზმნები გვხვდება ჩვენებურების ქართულშიც, თუმცა შედარებით იშვიათად (მაგ.: **ტელეფონი მოსწია** „ტელეფონით დარეკა“, **ტელეფონი დუუკრა** „ტელეფონით დაელაპარაკა“);

აღმოსავლური წარმომავლობის სიტყვები გვხვდება, აგრეთვე, ორგანული წარმოების ზმნებშიც. ამ ზმნათა ძირები ნასესხები სიტყვებია, თუმცა მოქცეულია ორგანული წარმოების ზმნის ყალიბში (მაგ. ჩვენებ. ქართ. **აფაქებს** „ასუფთავებს“, „წმენდს“, „კარგავს“ (შდრ. სპარს. pak „სუფთა“, „წმინდა“); **დააქორებს** „დააბრმავებს“ (შდრ. სპარს. kur „ბრმა“).

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონის შესავსებად

შესრულდა 100 წელი ენათმეცნიერისა და ლიტერატურათმცოდნის, ლექსუმური დიალექტის პირველი მკვლევრის, უმაღლესი სკოლის დამსახურებული მოღვაწის, პროფესორ მიხეილ ალავიძის დაბადებიდან. პროფ. მ. ალავიძის მეცნიერული მოღვაწეობა მრავალმხრივაა საინტერესო. მან შთამომავლობას ბევრი საყურადღებო მეცნიერული სტატია დაუტოვა.

პროფ. მ. ალავიძის მეცნიერულ ნაღვაწში გვხვდება რამდენიმე ისეთი სიტყვის განმარტება, რომლებიც საერთოდ არ არის შეტანილი ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში (არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით), ანდა შტანილია, მაგრამ არასრულყოფილად ან კიდევ მართლწერა არასწორადაა წარმოდგენილი.

ჯერ კიდევ 1968 წლის 21 დეკემბერს გაზეთ „ქუთაისში“ N 246 (10762) მეცნიერმა გამოაქვეყნა სტატია, სადაც მითითებულია, რომ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში შეტანილი არ არის ქართული ღვინის ისეთი ცნობილი სახელწოდება, როგორცაა „ქინძმარაული“ (იხ. ტ. მე-7, 1962). ამ ლექსიკური ერთულის ეტიმოლოგიური ანალიზის შემდეგ მეცნიერი აკეთბს დასკვნას: „ქინძმარაული“ ქართული ენისათვის დამახასიათებელი სწორი თხზული სახელწოდებაა. იგი „ქინძმორეულს“ უდრის, ყვარლის ტერიტორიაზე მდებარე ადგილსა და იქ მოსულ ღვინოსაც ჰქვია. ხმარებაში განმტკიცებული ეს დიალექტიზში შეცვლას არ საჭიროებს და ყოველთვის ასე უნდა დავიცვათ.

დასანანია, რომ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში „ქინძმარაული“ არ მოიპოვება. აქ კი მის ბუდეში ასე უნდა იკითხებოდეს: შავი ყურძნის ერთ-ერთი ჯიშის (საფერავის) საუკეთესო ღვინო. მოდის მხოლოდ ყვარელში (კახეთი)“.

არც „უსახელოური“ მოიპოვება ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში (იხ. ტ. მე-6, 1960), თუმცა ღვინის, შამპანურისა და კონიაკის საერთაშორისო გამოყენებასა და დეგუსტაციებზე ბევრჯერ გაიმარჯვა „უსახელოურმაგ“. ამ ღვინოს მრავალგზის მიენიჭა ოქროს მედალი. მიუხედავად იმისა, რომ განმარტებით ლექსიკონში სათანადოდ არის წარმოდგენილი მევენახეობა-მეღვინეობის სხვა

უამრავი ტერმინი, გამორჩენილია საყოველთაოდ ცნობილი ტერმინები: მტევანდიდი, მუჯურეთული, ნაკუთნოური, უსახელოური, ქინძმარაული.

არც ქართული ენის ორთოგრაფიულ ლექსიკონში გვხვდება „უსახელოური და ქინძმარაული“ – წერს მ. ალავიძე 1969 წლის 6 ივნისს გაზეთ „ქუთაისში“, სადაც საბოლოოდ ამ ჯიშის ყურძნის სახელწოდების ეტიმოლოგიის შემდეგ ასეთ დასკვნას ვკითხულობთ: „სამეცნიერო და მხატვრული ლიტერატურიდან მოპოვებული ცნობების მიხედვით, განმარტებით ლექსიკონში თავის დროზე უნდა შეეტანათ ლექსიკური ერთული „უსახელოური“ და მის ბუდეში ამოგვეკითხა ამგვარი მოკლე ახსნაც: ა. ლეჩხუმში (ოყურეში, ისუნდერი, ზუბი) გავრცელებული შავყურძნიანი ვაზის ჯიში. ყურძენს მრგვალი მარცვალი და შეკრული მტევანი აქვს. მტევანს აქვს ერთი ან ორი მხარი (კუფხალი), უმთავრესად კი ერთი მხარი. ბ. ამ ყურძნის საუკეთესო ღვინო...“ 1975 წლის 15 მაისს გაზეთ „ქუთაისში“ პროფ. მ. ალავიძე ყურადღებას ამახვილებს ხალხური წარმოშობის ნეოლოგიზმზე „შინმოუსვლელი“. მიუთითებს, რომ ეს სიტყვა ერთ ცნებას გამოხატავს და პრესაში უდეფისოდ იწერება. ეს სიტყვა ქეგლ-ში გამორჩენილ იყო, მაგრამ შეიტანეს ქეგლ-ის ერთტომეულში 1968 წელს, თუმცა აქ სიტყვის დაწერილობა არასწორადაა წარმოდგენილი. წერია ცალ-ცალკე. საჭიროა გასწორდეს სიტყვის დაწერილობა და ამასთანავე განმარტებაც, რომელიც ამ სიტყვას ახლავს ერთტომეულში. „სიტყვის ბუდეში სრულად ასე უნდა იკითხებოდეს: „შინმოუსვლელი“ – ადამიანი, ვინც შინ ვერ მისულა – სხვაგან, შორს დაღუპული (მკვდარი) ან გადაკარგული (ცოცხალი). დოკუმენტაციაში შევა ომამდელი და ომისშემდგომი ფრაზეოლოგიური მასალა...“

1980 წლის 6 ნოემბერს პროფ. მ. ალავიძე გაზეთ „ქუთაისში“ (N 215) წერს, რომ განმარტებითი ლექსიკონის მე-5 ტომში 1958 წელს სიტყვა „მერანის“ ახსნის დროს დამოწმებულია ნ. ბარათაშვილისა და ი. ჭავჭავაძის ფრაზები, ხოლო შოთა რუსთაველი, სულხან-საბა ორბელიანი და დავით გურამიშვილი ნახსენები არც არიან. დიალექტური მერანი შოთა რუსთაველმა მოიპოვა და ის ცხადყოფს რუსთაველის ენის ხალხურობას. ამიტომ აქ რუსთაველის უგულველყოფა დაუშვებელია.

პროფ. მიხეილ ალავიძის ამ გამოკვლევების გამოქვეყნებიდან თითქმის ნახევარი საუკუნე გავიდა. დღეს ამ მეცნიერის დაბადები-

დან 100 წლისთავზე, ახლა, როცა განმეორებით გამოდის ქეგლი შევსებული სახით, შესაძლებლობა არის, გათვალისწინებულ იქნეს მ. ალავიძის შენიშვნები.

ნ ა ნ ა ს ა ა კ ა ძ ე (თბილისი)

სხვა დიალექტებთან ფორმითა და შინაარსით იგივეობრივი სიტყვები და გამოთქმები (ქვემოქართლური კილოკავის მიხედვით)

ქვემოქართლურის ლექსიკაში შემონახული მრავალი ლექსიკური ერთეული მნიშვნელობის მხრივ საერთოა სხვა დიალექტების ლექსიკურ ერთეულებთან. სპეციალურ ლიტერატურაში ზოგჯერ ფონეტიკური სახესხვაობით არის დამოწმებული და მიჩნეულია სხვა კუთხის კუთვნილებად, სინამდვილეში კი იმავე მნიშვნელობით ქვემოქართლურშიც გვხვდება. მათი გამოვლენა-აღნუსხვა შესაძლებლობას მოგვცემს ეთნოგრაფიული ფაქტორის გათვალისწინებით ზუსტად განვსაზღვროთ დიალექტების გავრცელების არეალები და შესაბამისად მოვახდინოთ დიალექტური ლექსიკის კლასიფიცირება და ლოკალიზაცია. სხვა დიალექტების ლექსიკურ ერთეულებთან ფორმითა და შინაარსით იგივეობრივი სიტყვები და გამოთქმები, ჩანს, საერთოენობრივი ლექსიკის არქაული ფენიდან მომდინარეობს, როდესაც იგი მონოლითური იყო და არ იყო დაწყებული დიალექტური დიფერენციაციის პროცესი. ამ მხრივ აღსანიშნავია: **ალავის კაბა** – პატარძლის კაბა; **ამგალები** – მთაში მწყემსების შეამხანაგება; **ანეული** – ადრე გაზაფხულზე მოხნული; **ხადია** – რძის ჭურჭელი; **ხუზურა** – გარეული ფუტკარი; **ხურდო** – ჩალა; **ხუჩო** – ნაგავი, ჩალაბულა; **გერში** – ნადირის მიერ შეკმული საქონლის ნარჩენი; **კორდი** – მოუხნავი მიწა; **ლიხი** – გამხმარი ბალახი; **კრახი** – ხრიოკი ადგილი; **მანანა** – ფუტკრის მიერ ყვავილებისგან აღებული მასა ბლარტების გამოსაკვებად; **მემთე** – მთაში წასული ქალი; **მესვეური**, **მოში**, **ნახაგი**, **ნაგერალა**, **ნადი**, **ნაკვირწლი**, **ნამზღლო**, **ნაცვალგარდი**, **ნადინტალი**, **ნემსუ**

ლა//ნაჩიფი//ალაო, ოდოში, ყიფო. ყიფმატი, სათვალე, საწმინდარი, სირისკუდი, ხადურა, ხირხიტი....

მოხსენებაში უფრო ვრცლად იქნება განხილული ჩვენ მიერ ჩაწერილი ქვემოქართლური მასალის საფუძველზე სხვა დიალექტებთან ფორმითა და შინაარსით იგივეობრივი სიტყვები და გამოთქმები.

რუსუდან საღინამე (ქუთაისი)

მაია კიკვაძე (ბათუმი)

ხატოვანი სიტყვა-თქმანი ფაზარის ჰამიდიეს ქართულში

ქობულეთელ ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების რამდენიმე ოჯახი სახლობს რიზეს რეგიონში, კერძოდ, ფაზარის რაიონის სოფელ ჰამიდიეში. ისინი ქობულეთურ კილოზე მეტყველებენ. ჰამიდიე ზოგიერთი მათგანისთვის მუდმივი საცხოვრისია, ზოგიერთს კი თურქეთის დიდი ქალაქები (სტამბოლი, ანკარა, ბურსა...) აურჩევია და მხოლოდ ზაფხულობით სტუმრობენ სოფელს. უფროსი თაობა დღემდე სათუთად ინახავს წინაპართა ენას, ქართულ ტრადიციებს, კულტურას, რაც ნაკლებად ჩანს ან თითქმის დაკარგულია საშუალო და უმცროს თაობაში.

უფროსი თაობის ჰამიდიელთა მეტყველება მდიდარია ხატოვანი სიტყვა-თქმებით, ფრაზეოლოგიური ერთეულებით, რომელთაგან ზოგიერთი უცხოა ქართული სალექსიკონო სივრცისთვის. ეს ლექსიკური ფონდის ის ნაწილია, რომელიც, საზოგადოდ, ყველაზე მეტად არის დაცული უცხოენოვანი გავლენისაგან და რომელშიც ყველაზე მეტად არის შენახული ენა. ამგვარი სიტყვა-თქმების გავალისწინების გარეშე, ფაქტობრივად, შეუძლებელია ჰამიდიელთა ქართულის შესწავლა.

ქობულეთელ მუჰაჯირთა შთამომავლების მყარ გამოთქმებში განივთებულია წინაპართა ენა და ცნობიერება. მათი სიტყვა და ფრაზა ზედმიწევნით მოქნილი და ექსპრესიულია. ასეთია ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები: **დათლილი კაცები, მოყალიბებული სახლები, ხატის მტეხელი ხაგშვი, ჰკვაშეფუშული ქალი...** გვხვდება როგორც

ქართულში საყოველთაოდ ცნობილი და დამკვიდრებული, ისე სიტუაციური ფრაზები და გამოთქმები, რომლებშიც გამოხატულია სხვადასხვა სემანტიკა: ა) დაკარგვა-დავიწყება: *ჰამიეთი დაბერდა და ტვინი გაფრინდა; თურქულ სკოლაში ვისწავლე, მარა ქართული არ დაგვარქე; ალა-ალაჰ, სა დებეკარგა ეს სიტყვა;* ბ) მეტყველების სირთულე: *მეჰმედი გურჯიჯე* (თურქ. Gürcüğe – ქართული) *ღეჭავს...* გ) საცხოვრისის აგება-აღდგენა-მოწესრიგება: *ჰამიდიეში ქართველები მოსულები არიან. გააკეთილშობილეს აქაურობა, არხები გეიყვანეს, ტყეები გაკაფეს; ქართველებმა სახლები გაასწორეს და აქ დაჟდენ; ეს სახლი მე და ჩემმა ქმარმა ავაშენეთ, მე მოვ(რ)თე, ყველაფერი ისტამბულიდან მოვზიდე...* დ) საცხოვრისის მოშლა-განადგურება: *მე არ ვყოფილიყავ, აქაურობა წეიქეოდა... არ მინდა წახთვის აქაურობა...* ე) ტრადიციები, ადათ-წესები: *ახალ წელზე ფერხვა ვიცოდით. მფერხავი მევდოდა. იმის ფები დეითლებოდა; ბაირამმა* (თურქ. Bayram – დღესასწაული) *დეილოა – საჭმელმაც დეილოა;* ვ) გულისწყვეტა-გაბრაზება: *ყაურმა მიაჰამე, მემრე ბათ(რ)ი დაგრჩება; რა ვენა, გადამრიეს ამ იარიჯებმა* (თურქ. Yardimci – დამხმარე), *დავრჩი ამ ბერებში. თუ ბეჩი ხარ, კაია. კუჭით ვსკდები; ზოგჯერ კუჭი მისწრობს...* ზ) დასვენება, მოსულიერება, უზრუნველად ყოფნა: *ისტამბულში დიდი სიცხე იყო. მემრე სუადამ თქვა: წევდეთ, სული მოვითვათო და აქ ჩამოვედით; ახლანდელებმა შეფერილაფ არიან, ფულით კითხულობენ...* თ) გარდაცვალება: *სახლის დირედი* (თურქ. Direk – ბოძი) *წეიქცა; თავი გეითავა, რათ უნდა მაი ქონება; მისი თავი მან გეითავა, თავი წეიხთინა...*

ჰამიდიეს ქართულში შედარებით ნაკლებად დასტურდება თურქულის გავლენით მიღებული ფრაზები. ერთ-ერთი ასეთია *ქუსურა ბაქმაზე არ შემხედოთ*, რომელიც თურქულში გავრცელებული მობოდიშების გამოხატველი გამოთქმის *Kusura bakmain!* (ქართ. ნაკლი არ დამინახოთ!) კალკირებული ვარიანტია.

მოსხენებაში ფაზარის ჰამიდიეს ქართულში დადასტურებული მასალა გაანალიზებული იქნება არა მხოლოდ თურქეთში არსებული სამხრული კილოების, არამედ საერთოქართული ენობრივი მონაცემების გათვალისწინებით. ჰამიდიელ ქართველთა მეტყველებისთვის დამახასიათებელი მყარი გამოთქმები უთუოდ უნდა აისახოს ქართულ სალექსიკონო სივრცეში.

მედეა სადლიანი (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

ფონოსემანტიკური მოდელების ფონემური სტრუქტურა სვანური ენის დიალექტურ მონაცემებზე დაყრდნობით

I. სვანური ენის კონსონანტური მოდელები და მათი აგების პრინციპები

სვანური ენის ფონოსემანტიკური მოდელების აგებაში მონაწილეობს ყველა სერიისა და რიგის კონსონანტი. სვანურშიც, სხვა ქართველურ ენათა მსგავსად, მჟღერი, ფშვინვიერი და გლოტალიზებული, ასევე სისინა და შიშინა თანხმოვნების მონაცვლეობა ქმნის ბგერწერით კონებს. ხშირად ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტების მეორე ნაწილში თავკიდური თანხმოვნის მონაცვლედ გვევლინება ბაგისმიერი ბგერები (ბ - ხ, გ - ზ, დ - დ, ზ - ზ, თ - თ, კ - კ, პ - პ, ჟ - ჟ, ტ - ტ, ფ - ფ, ლ - ლ, ყ - ყ, შ - შ, ჩ - ჩ, ც - ც, ხ - ხ), ხშირ შემთხვევაში კი პროგრესულ დისიმილაციასთანაც გვაქვს საქმე (თ - თ > თ - ფ, კ - კ > კ - პ, ყ - ყ > ყ - ჭ, ხ - ხ > ხ - დ, გ - გ > გ - ჰ, ფ - ფ > ფ - თ, ჟ - ჟ > ჟ - ყ...), გვხვდება, ასევე, მარცვლის შეცვლით გაორკეცების შემთხვევებიც (თ - თხ, ჩ - ჩხ, ც - ცხ, წ - წკ, ჯ - ჯდ...).

ხმაბაძვით ლექსიკურ ერთეულთა გარკვეული ნაწილი იწარმოება უაფიქსო, გაუფორმებელი ძირების გაორკეცებით მიღებულ გაორმარცვლიანებულ ფუძეებზე -წნ/-უნ, -გნ/-გნ და -ინ/-ინ სუფიქსთა დართვით, რომლებიც ფონემური შედგენილობის მიხედვით შემდეგ სურათს გვიჩვენებენ:

როდესაც ანლაუტში თითო თანხმოვანია, ეს თანხმოვანი შეიძლება იყოს ნებისმიერი რიგის და სერიის თანხმოვანი (ბ, ფ, პ, დ, თ, ტ, ძ, ც, წ, ჯ, ჩ, ჭ, გ, ქ, კ...), მათ შორის ზოგი სონორიც კი. ინლაუტში კი ამ შემთხვევაში ორწევრა ან სამწევრა მიმდევრობები გვხვდება, რომელთა შედგენილობა ასეთია:

ორწევრიანი ჯგუფის პირველი კომპონენტი ყველგან სონორია, მეორე კომპონენტად კი ჩქამიერი თანხმოვნები დასტურდება (რბ, რდ, რტ, რმ, რკ, რჭ, რჩ, რგ, რქ...), იშვიათად სონორი + სონორი (რმ): ბგრბგნ, გურბუნ, ღურღუნ, ფგრღგნ, ცგრღინ, ტგრტგნ, ბგრტგნ, ღურმუნ, კურკუნ, ყგრჭგნ, ყურჩუნ, ბურგუნ, ჭგრჭგნ...

სამწევრიანი ჯგუფის პირველი კომპონენტიც მუდამ სონორია + ჩქამიერი + ჩქამიერი თანხმობენები (რთქ, რდგ, რთბ, რტყ, რელ, რსგ, რსდ, რჩბ, რცხ, რწკ, რჭყ, რჭკ, ლჯგ): ბერთქენ, დერდგენ, თერთხენ, მერთყენ, ჟრელგენ, ფურსდუნ, ფერჩხენ, ფერცხენ, ღერწგენ, ჳერჭყენ, ჳერჭკენ, ჯღლჯგენ...

გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ანლაუტში ორწევრა ჯგუფი დასტურდება – ჩქამიერი + ჩქამიერი, ინლაუტში კი ამ შემთხვევაში იშვიათი გამონაკლისების გარდა (შდრ. რსგ – ტყურსგუნ) მუდამ ორწევრა მიმდევრობები გვხვდება – ჩქამიერი + ჩქამიერი (დგ, ტყ, შკ, ჩხ, ძგ, წყ...): დგურბუნ, ტყურფუნ, შკურფუნ, ჩხურკუნ, ჩხურტუნ, ძგურბუნ, წყერგენ...

-უნ/-უნ და -გნ/-ნ სეგმენტისანი რთული სტრუქტურის ფუძეები (შკურფუნ, ძგურბუნ, წყერგენ...), რომლებიც სავარაუდოდ რედუპლიკაციის გზით მიღებულად არის მიჩნეული, სიტყვაწარმოების დონეზე ფუნქციონირებენ უკვე როგორც დაუშლელი ფუძეები და შესაბამისად რედუპლიკაციაც დაჩრდილულია; ინლაუტში ორწევრა და სამწევრა მიმდევრობების გამოყოფაც სწორედ ამის გათვალისწინებით მოხდა.

როგორც დიდძალი ფონოსემანტიკური მასალის ანალიზმა აჩვენა, სამწევრა SCC მოდელის მიმდევრობებს სვანურში აშკარად სჭარბობს ორწევრა SC/CC მოდელის მიმდევრობები. რაც შეეხება ოთხწევრა მიმდევრობებს, ისინი იშვიათად, მაგრამ მაინც დასტურდება აღნიშნულ მასალაში შემდეგი მიმდევრობით – SCCS. ამგვარ მიმდევრობებში ანლაუტშიც და აუსლაუტშიც თითქმის ყოველთვის დასტურდება სონორები, პირველ წევრად შესაძლოა იყოს მ, ნ, რ სონორები, მეოთხე წევრად კი – უ და ლ. მაგ.: ლიშუნშხუე „ქსუტუნი“, ლირტყუი „ყლაპვა“, ლიმინჩხლაჟი „დამსხვრევა“ და ა. შ.

სვანურში (ფონოსემანტიკურ მასალაში) A და B რიგის თითქმის ყველა თანხმობვანთკომპლექსი გამოვლინდა როგორც უსუფიქსო – მარტივი (ე, წ, შიშელი) ფუძეების ანლაუტში, ისე -უნ/-უნ და გნ/გნ სუფიქსიან ფუძეებში. აღნიშნული ორწევრა კომპლექსები კი შეიცავენ შემდეგ დიფერენციალურ ნიშანთა კომბინაციებს: მელერი + ნაპრალოვანი, ფშინვიერი + ნაპრალოვანი, მკვეთრი + ფარინგალური, მელერი + ნაპრალოვანი, ხშული + ნაპრალოვანი, ხშული + ფარინგალური, მელერი + ხშული, ფშინვიერი + ხშული, მკვეთრი + ხშული, მელერი + ხშული, ფშინვიერი + ხშული, ხშული + ხშული,

ნაპრალოვანი + ნაპრალოვანი, ნაპრალოვანი + ხმული, თუმცა ამა თუ იმ დიალექტში ერთეული შემთხვევები რეალიზდება.

სვანურში ფონოსემანტიკური ფუძეების ანლაუტში ასევე დასტურდება სონორთა შემცველი შემდეგი ორწევრა კომპლექსები: **ღრ: ღრიჭ, ღუ: ღუიჭ, ყლ: ყლიძ, ყლიფ, ყლიტ, გლ: გლიჯ, კლ: კლიჭ, კლიქ, ჟუ: ჟუიფ, ქლ: ქლიფ, წრ: წრუფ, ხრ: ხრუკუ, კლ: კლიფ, ზღ: ზღუბ, ფლ: ფლიჩ, ყუ: ყუიფ, ჩრ: ჩრით, ჩლ: ჩლითხ, ჭუ: ჭუიხუ, ჯრ: ჯრიხ, ბრ: ბრაბ, ბრიხ, დრ: დრიხ...** გარდა ორწევრა მიმდევრობებისა, ფონოსემანტიკურ ექსპრესიულ ფუძეთა ანლაუტში დადასტურდა სამწევრა მიმდევრობებიც: **ტურიმ, ქულიხ, ჩხუიფ, ჭკუიძ, ხურიფ, ხურიჭ, ჯგუიხ, დღულიძ, ტურიმ, ღულიჭ, ჭკუიძ** და ა. შ., რომელთა ერთ-ერთი წევრი (ზოგჯერ ორიც) სონორია.

II. ხმოვნითი ბგერწერა

ძირითად ხმოვანთაგან (ა, ე, ი, ო, უ + გ), როგორც მასალაზე დაკვირვებამ აჩვენა, სვანურ ბგერწერით მოდელეებში /გ/ ხმოვნის გარდა თითქმის ყველა ხმოვანი მონაწილეობს. ერთგვაროვან ბგერით ყალიბებში კი გვაქვს შემდეგ ხმოვანთა მონაცვლეობა: 1. **ო ~ გ | ი ~ ი | ი ~ ა** (მაგ. **ხითქ – ხითქ-ხითქ – ხითქ-ხათქ – ხურთქუნ – ხერთქუნ** „ბათქაბუთქი; ხმაური...“) და 2. **უ ~ გ** (მაგ. **თხურპუნ – თხერპუნ** „ხმაურით ჭამა; ხვრეპა...“), რომელთა განაწილება დიალექტური დიფერენციაციის საფუძველია.

მოხსენებაში დაწვრილებით იქნება განხილული სვანურ ფონოსემანტიკურ მასალაში წარმოდგენილი კონსონანტური მოდელეები და ხმოვნითი ბგერწერა.

ნ ა ნ ა ს უ ლ ა ვ ა (სენაკი)

ზოგიერთი ფონეტიკური პროცესისათვის სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში

რედუქცია. მეგრული ტოპონიმის ანალიზი ცხადყოფს, რომ რედუქციას იწვევს ყველა პრეფიქსი: **ლე-, ნა-//ნო-, ო-, სა-, მა-** და სხვ.; ამასთანავე, რედუცირდება ხუთივე ხმოვანი და ირაგიონალური **გ**. პრეფიქსის დართვის შედეგად ფუძის თავკიდურ ან მომდევნო

მარცვალში სუსტდება და ამოვარდება ხმოვანი. რედუქცია მეგრულში დაკავშირებულია თავმარცვლის მახვილთან. პ. ცხადაიას დაკვირვებით, „პრეფიქსული წარმოებისას სიტყვის მთავარი მახვილი პრეფიქსზე გადადის, რაც აადვილებს მომდევნო პირველი ან მეორე მარცვლის ხმოვნის დასუსტებასა და დაკარგვას“ (პ. ცხადაია 2002). ფუძე-გვარში ხმოვნის რედუქციების ფაქტი დასტურდება სენაკის მუნიციპალიტეტის შემდეგ ანთროპოტოპონიმებში: **ხარძემასქუა** → **ლე-ხარძემსქუე**, **ტყეზჩ[ავა]** → **ლე-ტყეზჩ-ე**, **ლორთქიფანიძე** → **ლეთქიფანიხე** → **ლეთქიფანიხეშ ნოხორო** „ლორთქიფანიძის ნასახლარი“, **ქუჩულორია** → **ლექუჩლორიე/საქუჩლორო**, **ხარებ[ავა]** → **ლესარბე**; **ხარძემასქუა** → **საზარძემსქუო**, **გარუჩავა** → **საგარჩა//მჩაიო** **ტყირო**, **გოგებაშვილი** → **გოგებასკუა** → **საგოგებასკუო**, **გოგინაშვილი** → **გოგინასკუა** → **საგოგინასკუო**, **კალანდარიშვილი** → **კალანდარისკუა** → **საკალანდარსკუოშ ჯიხა**, **კემულარია** → **საკემლარო**, **ნაროუშვილი** → **ნაროუსქუა** → **სანარსქუო**, **სანიკიძე** → **სანიგია** → **სანგია** → **სანგიაშ ნოხორო** „სანიკიძის ნასახლარი“, **ქაშიბაძე** → **საქაშბაძო**, **ქაჩიბაია** → **საქაჩბაიო**, **საქაჩბაიოშ ტყა**, **ძიმისეიშვილი** → **ძიმეიშვილი** → **საძიმეცსკუო** „საძიმეიშვილო“, **ხუზულ[ავა]** → **სახუზლა**; **ოთიფურე** „სათიბარი“ → **ნაოთიფურენი** → **ნათფურენი** „ნასათიბარი“, **ლაზაბუა** → **ნალაზაბუ** → **ნალზაბუ**, **ოზინეხე** „სავენახე“ → **ნაოზინეხუ** → **ნაოზინეხუ** „ნავენახარი“, **სანიკიძე** → **სანიგია** → **სანგია** → **ნასანგუ**, **სამიკიტრო** → **ნასამიკიტანო**, **სანგურო** „სააგურო“ → **ნასანგურგ** → **ნასანგურგ**, **საყარაულო** → **ნასაყარულგ**, **სილახ[ავა]** (გვარია) → **ნასლახუ**; **ხაღილე** „ბეღელი“ → **ნოზაღლენი**, **ოზულე შანი** → **ოზლეშანი**, **ოზირეში** → **ოზრეში** „სამღერეთი“, **პურასკია** „პრასი“ → **ოპრასკიე//ოპრასკია**, **ოტურე** „სატურია“ → **ოტურეღალი**: **ოტრეღალი**, **ოგოფარე** „მოსავლიანი, ნაყოფიერი“ → **ოგოფარეში** → **ოგოფრეში** → **ოგოზრეში**; **არჯევანიძე** → **არჯამანძე**: **არჯამანძეშ წყუ**, **არჯევანძეშ წყუ** „არჯევანიძის წყარო“; **აფშილავა** → **აფშია**: **აფშიაშ წყუ** „აფშილავას წყარო“; **ბასილიკა** (პირსახელია) → **ბასილკა**: **ბასილკაშ წყუ** „ბასილკას წყარო“; **ბიბლაია** (გვარია) → **ბიბლა**: **ბიბლაშ წყურგილე** „ბიბლაიას წყარო“; **გერასიმიე** → **გერასიმეშ ნაკარუ** „გერასიმეს ნაკარვალი“; **გუდაუთური** „ის, ვინც ან რაც გუდაუთიდანაა“: **გუდაუთურობა** → **გუდათურობა**, **გუდაუთურონი** → **გუდათურონი**; **ფვანია** → **ფვანიხე**: **ფვანხეშ ნოხორო** „ჟვანიას ასულის ნასახლარი“, **სურო** → **სურონა** → **სურნა** „სუროვანი“; **ტობაუჩა** „ტბაშავი“ → **ტობჩა**, **ტყეზუჩავა** → **ტყეზჩაშ ჭალე** „ტყეზუჩავას ჭალა“, **ჩემინ[ავა]** (გვარია) → **ჩემნეფიშ**

ნობორი „ჩემინავების ნასახლარი“, ჩემნეფომ წყუ „ჩემინავების წყარო“; ჩხეტია (გვარია) → ჩხეტბე: ჩხეტხემ ნაფაცხუ „ჩხეტიას ასულის ნაფაცხევი“; ცხემური „რცხილა“ → ცხემურონი: ცხემრონი „რცხილნარი“; ძიმისეიშვილი → ძიმციეიშვილი → ძიმციესქუა: → ძიმციესქუამ ნობორი „ძიმისეიშვილის ნასახლარი“; ძიმციესქუამ წყურგოლე „ძიმისეიშვილის წყარო“; ჭაავა → ჭეფომ ოხვამე „ჭაავების ეკლესია“; ჭიჭიკო (პირსახელია) → ჭიჭკომ ნაკარუ „ჭიჭიკოს ნაკარვალი“; ჭოლონა „კილნარი“ → ჭოლნა, ჭყონიშჯინჯი „მუხისძირი“ → ჭყონიჯინჯი, ხაჭაპურიძე → ხაჭაპურიძემ ნაისირუ „ხაჭაპურიძის ნაისლევი“; ხუბუნაია (გვარია) → ხუბუნაიეფომ ნობორი „ხუბუნაიების ნასახლარი“; ხუტუნა (ეპონიმი) → ხუტნათი, ჯოჯუა (გვარია) → ჯოჯხემ ჭალე „ჯოჯუას ასულის ჭალა“; ჯღანჯღ[ავა] (გვარია) → ჯღანჯღეფომ ნობორი „ჯღანჯღავების ნასახლარი“.

საინტერესოა პ. ცხადაიას დაკვირვება რედუქციასთან დაკავშირებულ ერთ საკითხზე: ფუძე-გვარების ნაწილში რედუქცია უნდა მომხდარიყო ამ გვარებით ტოპონიმების წარმოქმნამდე (ცხადაია 1985: 153). ჩვენთვის საინტერესო შემთხვევაში ფუძისეული ხმოვნის ამოვარდნას ტოპონიმის წარმოქმნამდე ადგილი ჰქონდა შემდეგ გვარებში: ტყებჩა, გარჩა, გოგნასკუა, კემლარია, სანგია, ქაჩაია, ძიმციესქუა...

ბგერათა გადასმა (მეტათეზისი). სენაკის მუნიციპალიტეტის რამდენიმე ტოპონიმში დადასტურდა ბგერათა გადასმის (მეტათეზისის) ისეთი ფაქტები, როგორცაა: სხუნელა/სხულონა „მსხალნარი“, ნადანური//რადანული, ნოდარხაზენი//ნოდაბარზენი, რშიმი//შრიმი, შორნობა//შონურობა, ორწუბელი//ორწურბელი, ორზე//ერზო, ოფერწიე//ოფერწიე (შდრ. ქართ. მუხნარი//მუხრანი, თხუთმეტი//თუთხმეტი).

დიფთონგიზაცია. აღნიშნული ფონეტიკური მოვლენა – დიფთონგიზაციისაკენ მიდრეკილება იკვეთება ტოპონიმში – შოლა/შვალა „შუალელე“. ცვლილების პირველი საფეხურია უა-ს დავიწროება თ-დ: უა → თა → თო: შუალა(ო) → შოალა(ო) → შოლა(ო).

თეა ტეტელოშვილი (თბილისი, ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი)

დიალექტიზმები – როგორც გამომსახველობითი საშუალება ანა კალანდაძის ფშაური ციკლის პოეზიაში

ანას პოეზიის შესახებ საკმაოდ ბევრი ითქვა და დაიწერა, თუმცა ალბათ კიდევ ბევრია საკვლევი მისი მხატვრული სიტყვისა და ენობრივი საუნჯის ბოლომდე ამოსაცნობად. ამჯერად ჩვენი ინტერესის სფეროში ანას ფშაური ციკლის პოეზია მოექცა. კერძოდ, დიალექტიზმები, როგორც პოეტის სათქმელის გადმოცემის საშუალება; ხერხი, რომელსაც შემოქმედი მიმართავს არა მხოლოდ სათქმელის მკითხველამდე უკეთ მისატანად, არამედ ფშავის ბუნებისა და ფშაური ყოფის ზუსტი ასახვისთვისაც.

როგორ ცნობილია, ანა კალანდაძე სამსახურებრივი მიზნებით სტუმრებია ფშავ-ხევსურეთს 1955 წელს და სწორედ ეს ვიზიტი გამხდარა შემოქმედის პოეტური შთაგონების წყარო. „ფშავ-ხევსურული სიტყვის „ფერი“ და „კილო“ ჩემთვის... საკმაოდ უცხო აღმოჩნდა, თანაც... „უმაღლესი პოეზიით“ გაკურებული! თავი მთვარეზე მეგონა! ხალხური პოეზიის დიდებულ კუთხეს მინდოდა ასე შევხშიანებოდი, მხოლოდ – „თავის ენაზე!“ ეს ლექსები მხოლოდ ასე გახმაურდნენ ჩემში“ – აღნიშნავს პოეტი. როგორც გამოკვლეულია, ანას ფშაური ციკლის ლექსების მეტრიკისა და რითმების სათავე ხალხური პოეზიაა. ეს მშობლიური ხმიანობა და ფშაური გარემოსა და სულის მისტიკა ანამ მკითხველამდე არაჩვეულებრივი ოსტატობით მოიტანა. ამ ოსტატობის ერთ-ერთი მხარე ენობრივი გამომსახველობის საშუალებებში უნდა ვეძებოთ.

ფშაური ციკლის პოეზიის ენობრივი ანალიზის შედეგად იკვეთება, რომ მთის კოლორიტის გადმოცემას პოეტი მრავალფეროვანი ლექსიკითა და ფშაური დიალექტიზმების გამოყენებით ახერხებს. პირველ რიგში, ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ პოეზიაში ფშავის ლანდშაფტისა თუ ფლორის იმ დოზით და იმგვარად წარმოჩენა, როგორც ეს მგოსანმა მოახერხა, მკითხველს წარმოსახვითი რეალობის გმირად აქცევს და ამ კუთხეს მთელი თავისი თავისებურებებით წარმოადგენინებს. ფშაური ციკლის პოეზიაში სრული სიცხადით წარმოჩნდება **არაგვი, თეთრახევა, ჭიჩოსწყალი, მარიაბულა, ნაროუ-**

ლას ხევი, ციხეგორი, ჭაფნაგის გორი, ხიდათგორი, მირინაულის მინდორი, უბილაურთა, ხორბალო, ხოშარა, შუაფხო...; კენკეშა, უკადრისა, ვარდკაჭაჭა, სატყრობელა, შალშავი, შალანი, ლილიფარა და სხვ.

რაც უმთავრესია, პოეტი ფშაური კოლორიტის გადმოსაცემად მოქნილად იყენებს დიალექტურ ლექსიკასა და გრამატიკულ საშუალებებს. პირველის მაგალითებია: **შავრა, შინში, ლემადე, კოტორი, ჭერხო, სახოინო, თულუბი...**, გრამატიკული საშუალებებიდან კი ფშაური ციკლის პოეზიაში ვხვდებით ფშაური დიალექტისთვის ბუნებრივ ისეთ მოვლენებს, როგორებიცაა, მაგ., სახელობით ბრუნვაში მდგარი თანხმოვანფუძიანი სახელების ბრუნვის ნიშნის გარეშე წარმოდგენა, **ა** ხმოვანზე ფუძედამთავრებული სახელების უკვეცელობა ნათესაობითში, უთანდებულო მიცემითის ფორმების ადგილის გარემოების ფუნქციით გამოყენება, **-ზე** თანდებულის **-ით** სუფიქსით გართულება... ასევე ფშაურში გავრცელებული ზოგი ფონეტიკური პროცესი: **ვა > ო, ბ-ტ > პ-ტ** და სხვ. (აღნიშნული მოვლენები უფრო ვრცლად იქნება განხილული მოხსენებაში).

მასალაზე უბრალო დაკვირვებაც კი ცხადყოფს, რომ შესანიშნავ პოეტურ უნართან ერთად ანას ფშაურ პოეზიას თავისი წარუშლელი და ღირებული კვალი დააჩნია მისმა ლინგვისტურმა ცოდნამ და ენობრივმა ალღომ, რომელთა დახმარებითაც შესანიშნავად შეძლო არაფშაველმა ანამ ფშავის ბუნებისა და იქაური ყოფის გაცოცხლება.

მამია ფაღავა (ბათუმი)

ექსპედიცია მუჰაჯირთა შთამომავლებთან და მაჭახლური კილოკავის დიალექტური სტატუსის შესახებ

2016 წლის 16 აგვისტოდან 1 სექტემბრამდე ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის მუდმივმოქმედმა ექსპედიციამ საუნივერსიტეტო სამეცნიერო გრანტის ფარგლებში იმუშავა თურქეთის რესპუბლიკის რამდენიმე პრო-

ვინციაში მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველების, ფოლკლორისა და ყოფის მასალების შესაგროვებლად.

ექსპედიციის უპირველესი მიზანი იყო მაჭახლელ მუჰაჯირთა მეტყველებისა და ყოფის შესწავლა, თუმცა არც სხვათა დასახლებებში მუშაობაზე უთქვამთ უარი.

აღვნიშნავთ, რომ მაჭახლის ხეობაში ზემო (თურქეთის) და ქვემო (საქართველოს) მაჭახელში ოცამდე დიდი და პატარა სოფელია, თურქეთის სხვადასხვა პროვინციაში კი მაჭახლელ მუჰაჯირთა შთამომავლებს 50-მდე სოფელი დაუარსებიათ, რომელთა უმეტესობაში დაუცავთ წინაპართა ენა, უმეტესად უფროს და საშუალო თაობას. ახალმა თაობამ ქართული ენა, მცირე გამონაკლისის გარდა, არ იცის. უცხო კულტურულ გარემოში მოქცეულ ქართველთა იდენტობის უპირველესი ნიშნის მომავალი ნათელია, მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთის ქვეყანაში მიმდინარე დემოკრატიულმა პროცესებმა ეროვნული უმცირესობების ენისა და კულტურის გადარჩენის გარკვეული შანსი გააჩინა...

1877-1878 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ მუჰაჯირად წასულ მაჭახლელებს სოფლები დაუარსებიათ ოსმალეთის იმპერიის შემდეგ რეგიონებში:

ორდუს ილი, უნიეს ილჩე: ახბაბა, თექქირაზი, აქჩამ, აენიკენთი, იქინჯუქი, ესენთეფე, ქაინართაში.

ორდუს ილი, ორდუს ილჩე: საიჯა, რაფაიე, ჯიჰადიე, ფასაფუნარი.

ორდუს ილი, გოლქომს ილჩე: ჯიჰადიე, უუფინარი.

სამსუნის ილი, ჩარშამხას ილჩე: მუსლიბემ, ქესტანეფინარი, ყარა დერე, ამაზმა, ჩათახი, დერეჩათი, გოლჩუხური, კავღალი, გულმაზი, ყარაბახჩე, ალუბაბა.

იზნიქის ილი, ჩაინარჯის ილჩე: თემვიქიე, ესენქომ, თერმალი.

იზნიქის ილი, არმუთის ილჩე: ჰამზალი.

საქარიას ილი, კარასუს ილჩე: აზიზიე, დემირ აჩმა, ქომერი, მენანაზი.

ბურსის ილი, ინეგოლის ილჩე: ჰაირიე.

ბურსის ილი, გემლიქის ილჩე: ჰამიდიე.

იალოვას ილი, არმუთლუს ილჩე: მეჯიდიე.

იალოვას ილი, ორჰანგაზის ილჩე: ჰამზალი.

სინოპის ილი: არმუთ მერი.

სინოპის ილი, გურზეს ილჩე: ლომანიე.

თოქათის ილი, ერზაას ილჩე: სოღალლი.

ამასიის ილი, თაშოვას ილჩე: თათლიფინარი, ალთინლი, ილიფინარი, ჩათმა.

ამასიის ილი, ამასიის ილჩე: იუვა, ჩივი, აქმაზი, ელიქთეფე, ბაღდადი.

შესაძლოა, მაჭახლელ მუჰაჯირთა სხვა სოფლებიგ იყოს, ჩვენთვის ჯერ-ჯერობით უცნობი.

წლების განმავლობაში დაგვიგროვდა მაჭახლელთა მეტყველების მრავალფეროვანი მასალა. დადგა დრო განისაზღვროს მაჭახლურის დიალექტური სტატუსი. აღვნიშნავთ, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში არის ცდა მაჭახლური დიალექტის გამოყოფისა. ახლა, როდესაც გარკვეულად შესწავლილი გვაქვს აჭარული, შავშური და კლარჯული დიალექტები, შესაძლებელია, დადგინდეს მაჭახლურის ადგილი მომიჯნავე დიალექტებს შორის. წინასწარი დაკვირვებით მაჭახლური შავშურის კილოკავია.

ლევან ფაჩულია, მერაზ ნაჭყეხია (თბილისი, სოხუმის უნივერსიტეტი)

მიმართვისა და რეფერენციის ფორმათა ფუნქციონირების საკითხისათვის მეგრულში

ცნობილია, რომ მიმართვის ფორმები მსოფლიოს ენობრივი სამყაროს უნივერსალურობისა და ცალკეულ კონკრეტულ ენათა განუმეორებელი თვითმყოფადობის, ინდივიდუალობის გამოვლინებებია; იმ საერთო წესებისა და სისტემურობის გამოხატულებებია, რომელიც ამა თუ იმ ტიპოლოგიურ ჯგუფსა თუ გენეტიკურ ერთიანობას ახასიათებს და განპირობებულია კულტურული განსხვავებულობით, ტრადიციებით, აღმსარებლობით, სოციალური და პოლიტიკური სისტემებით, გეოგრაფიული ადგილმდებარეობით.

მიმართვა მეგრულში, ისევე როგორც მსოფლიოს ენათა სხვა გენეტიკურ თუ ტიპოლოგიურ ჯგუფებში, თავისი საბაზო (ვოკატიური) ფუნქციით ვერბალური ურთიერთობის ფართო კონტექსტის განსაკუთრებული ელემენტია, რომელიც თავის თავში მოიცავს ვო-

კატიურ, სოციალურ-მარეგულირებელ (ეტიკეტურ), ექსპრესიულ-ემოციონალურ შინაარსს, ზოგადკულტურულ ნორმებს და მკიდროდ უკავშირდება პრაგმატულ, სოციოკულტურულ და ფსიქოლოგიურ ასპექტებს. ამასთან, ვერბალური ურთიერთობა გულისხმობს გარკვეული ლოკუციისა და პროპოზიციული შინაარსის, ე. ი. რეფერენციისა და პრედიკაციის აქტს. მიმართვისათვის კი პროპოზიციული ფუნქცია დამახასიათებელი არ არის. შესაბამისად, მიმართვისა და რეფერენციის ფორმათა ფუნქციონირების წესები შეიძლება განსხვავდებოდეს ერთმანეთისაგან. ამ მხრივ, ინტერესს იწვევს მეგრულში დადასტურებული ცალკეული ლექსემები, მაგალითად, კოჩი „კაცი“, რომელიც, მსგავსად ქართულისა, გამოიყენება შორისდებულის ფუნქციით: სი კოჩი // სი კოჩ, მუს მირაგადუქ (//მეჩიებუქ) „შე კაცო, რას მეუბნები (// მელაპარაკები), რაც მნიშვნელოვანია „კოჩ-“ სახელური ფუძის მიმართვის ფორმით გამოყენებისა და აღნიშვნის თვალსაზრისით; კერძოდ, „კოჩი“ ვოკატივის ფუნქციით ნაკლებ სავარაუდოა. მეგრულისათვის, როგორც წესი, ჩვეულებრივია და უფრო ბუნებრივი ჩანს „კოჩ-“ სახელური ფუძის გამოყენება მიმართვის ფორმით მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა იგი შორისდებულის ფუნქციის მატარებელია და ახლავს ნაცვალსახელი სი „შენ“: სი კოჩი // სი კოჩ, მუს მირაგადუქ „შე კაცო, რას მეუბნები“.

მოხსენებაში წარმოდგენილი და გაანალიზებული იქნება სხვა მაგალითებიც, რომლებზე დაყრდნობითაც ვასაბუთებთ, რომ რიც შემთხვევაში მეგრულში ერთმანეთისაგან უნდა გაიმიჯნოს მიმართვისა და რეფერენციის ფორმები, რადგან მათი ფუნქციონირების წესები განსხვავებულია.

ნ ა თ ი ა ფ ო ნ ი ა ვ ა (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

ტ ო პ ო ნ ი მ მ ზ უ ღ ლ უ ს ე ტ ი მ ო ლ ო გ ი უ რ ი ა ნ ა ლ ი ზ ი

სოფელი **მზულუ** მდებარეობს ისტორიულ ლაზეთში (თურქეთის რესპუბლიკაში), კერძოდ, რიზის პროვინციის ვიწის (ფინდიკ-

ლის) რაიონში. სოფელი რაიონული ცენტრიდან 10 კმ-ითაა დაშორებული.

სოფელ მზულუს ადრე **ზულუ** რქმევია (მ გვიან ჩანს გაჩენილი თავკიდურ პოზიგიაში) და იყოფოდა ორად: ზედა და ქვედა ზულუდ. მოგვიანებით ქვედა ზულუს **მზულუ სუჭლა** (ძვ. თურქ. süfla „ქვედა“) დაერქვა, ხოლო ზედა ზულუს – **მზულუ ულა** (თურქ. ulja „ზედა“). ლაზურ ტოპონიმთა ლექსიკონში ზედა ზულუს აღმნიშვნელად დასტურდება **იუქარგ ზულუ** (თურქ. yukara „ზედა“), ხოლო ქვედა ზულუსი – **აზაღ ზულუ** (თურქ. aşağı „ქვედა“) (ალექსიკა, ბუჯაკლიში). შემდეგ ზედა და ქვედა მზულუ ცალ-ცალკე სოფლებად გაყოფილა და ზედა მზულუს **ღაინა** (çajna) დარქმევია. როცა თურქეთმა დაიწყო ტოპონიმთა გათურქულება, **მზულუ სუჭლას** დაერქვა **სულაქი** (თურქ. Sulak), ხოლო **ღაინას** – **იჰლამურლუ** (თურქ. ihlamurlu „ცაცხვიანი“).

ტოპონიმი **მზულუ** აღნიშნულია ს. ნიშანიანის რუკაზე, სადაც ავტორი სვამს კითხვას, ხომ არ ნიშნავს ეს ტოპონიმი „ზღვიანს“? (იხ. <http://nisanyanmap.com/?y=sulak&t=&lv=1&u=1&ua=0>). დამატებითი მსჯელობა და ანალიზი მკვლევარს არ აქვს მოცემული.

ჩვენც ვფიქრობთ, რომ ტოპონიმი **მზულუ** მართლაც უკავშირდება ზღვის აღმნიშვნელ ლაზურ ლექსემას. ლაზურის კილოკავებში ზღვა გვხვდება **მზოლა / მზულა / ზოლა / ზულა** ფორმებით. ვიწეში, სადაც ეს ტოპონიმი დასტურდება, ამჟამად სწორედ **მზულა** ფორმა გამოიყენება.

სოფელი **მზულუ** მთაგორიანია და იქიდან ხელისგულივით მოჩანს ზღვა, თითქოს ზღვის გაყოლებაზე მდებარეობდეს. ტოპონიმის სახელდებისას გადამწყვეტი ეს გარემოება უნდა ყოფილიყო – ზღვის პირას მდებარე ვრცელი ადგილი. ტოპონიმი რომ ზოგადად წყალთან არის დაკავშირებული, ამას მისი ამჟამინდელი თურქული სახელიც (**სულაქი**) გვიჩვენებს, რაც ნიშნავს **წყლიან ადგილს**.

გასარკვევია მზულუს ბოლოკიდური **უ**-ს ფუნქცია, ის იმავე ოდენობისა ჩანს, რაც მეგრულ ტოპონიმ **ჟულუ**-შია, რომელიც, ჩვენი აზრით, ზღვის აღმნიშვნელ ზანურ ფუმეს უკავშირდება.

**ქართველთა სამწიგნობრო ენის საყრდენი ენობრივი
სისტემის საკითხისათვის**

ნ. მარის აზრით, „ქართული სალიტერატურო ენის შექმნა-განვითარებაში მონაწილეობას იღებდნენ: ქართლელები, იმერლები, მეგრელები, სვანები, ლაზ-ჭანები და სხვანი.... საღვთო წერილის ტექსტში ჩვენ ვპოულობთ წმინდა ჭანურ ანუ მეგრულ, იმერხეულ და სხვა ტომთა სიტყვებს. ამ რეალურის კულტურულ-ისტორიულის შეხედულებით, ქართული სალიტერატურო ენა იმდენათვე სვანურია და მეგრული, იმდენათვე გურულია და იმერული, რამდენათვე ქართლური. ის არის ღვიძლი სამწერლო ენა ყველა საქართველოს ტომისათვის“ (ნ. მარი, 1905, გვ. 9-10). მსგავს მოსაზრებას ავითარებს **ოვ. ჯავახიშვილიც**: ქართული სამწიგნობრო ენა ქართლელ-კახელ-იმერელ-გურულებისა და მეგრელ-სვანებისთვის საერთო ენაა... წარმართობისდროინდელი საერთო შემოქმედებაა (1908, გვ. 4; 1979, გვ. 154-156)... არცერთი დასახელებული მკვლევარი უშუალოდ არ ეხება სამწიგნობრო ენის საყრდენი ენობრივი სისტემის საკითხს. **არნ. ჩიქობავა** თვლიდა, რომ ძველი სალიტერატურო ქართული ენა შეიქმნა ისტორიული ქართლის მეტყველების საფუძველზე; ახალი ქართული სალიტერატურო ენა კი ქართლურის გარდა კახურსაც ემყარება (არნ. ჩიქობავა, 1952, გვ. 114-115). **გ. ახვლედიანის** რედაქტორობით გამოქვეყნებულ „ენათმეცნიერების შესავალში“ ჩამოყალიბებული თვალსაზრისის მიხედვით (ავტორია გ. ნებიერიძე) „ქართულ სალიტერატურო ენას საფუძვლად უდევს ქართლ-კახური დიალექტი, მაგრამ სალიტერატურო ქართული არ ემთხვევა მთლიანად ქართლ-კახურ დიალექტს...“ (გ. ახვლედიანი, 1972, გვ.27); შდრ., ასევე, **ბ. ჯორბენაძის** თვალსაზრისი: „თბილისში გამომუშავდა ის საერთო-ქართული სამეტყველო თარგი, რომელმაც განსაზღვრა ქართული სალიტერატურო ენის შემდგომი განვითარების გეზი... თბილისური ქართული ის თარგია, საძირკვლად რომ დაედო ქართულ სალიტერატურო ენას (განსაკუთრებით ეს ითქმის თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაზე“ (ბ. ჯორბენაძე, 1989, გვ. 172-173).

ქართული სამწიგნობრო ენის საზაზო მეტყველების დადგენის პროცესში მნიშვნელოვანია ენობრივი ფაქტების ჩვენება; ამ თვალ-

საზრისით არსებითა ის, რომ სხვადასხვა სკოლის მეცნიერთა მიერ საერთოქართველურისათვის აღდგენილი სიტყვა-ფორმები ძირითადად ემთხვევა სამწიგნობრო ქართულის მონაცემებს; კერძოდ:

1. ქართველური სამწიგნობრო ენისა და კილოების მონაცემთა შეპირისპირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში რეკონსტრუირებული საერთოქართველური ლექსიკის მორფოლოგიური და სემანტიკური სტრუქტურები ძირითადად ემთხვევა არქაული სამწიგნობრო ქართულის მონაცემებს; შესაბამისი მასალა ვრცლადაა წარმოდგენილი ნ. მარის, ა. ცაგარლის, პ. ჭარაიას, არნ. ჩიქობავას, გ. კლიმოვის, ჰ. ფენრიხის, ზ. სარჯველაძის, მ. ჩუხუას და სხვათა ლექსიკონებში.

2. საერთოქართველური ფუძეების ფონემატურ სტრუქტურაში სამი კლასი გამოიყოფა: თანხმოვნები (ჩქამიერები, სონორები), სონანტები და ხმოვნები. ფუძეების ხმოვანთა სისტემაში აღდგება ა, ე, ო ხმოვნები. ი და უ ბგერები ხან მარცვლოვანი, ხანაც უმარცვლო ალოფონებით წარმოდგებიან და, შესაბამისად, ქმნიან ორწევრიან სონანტთა კლასს. ი/ე და უ/უ/ვ სონანტები დღესაც არსებობს თითქმის ყველა ქართველურ დიალექტში (შდრ.: თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის თვალსაზრისი). ქართული ანბანის საყრდენი მოდელის ძიების კუთხით არსებითა ის, რომ ასომთავრულში დასტურდება: ჯ, ე და უ ბგერების აღმნიშვნელი გრაფემები; ისინი არსებობდა არქაულ ქართულშიც, საერთოქართველურშიც და დღესაც ბუნებრივია ქართველურ კილოთა დიდი ნაწილისათვის; არ არის ქართლურ კილოში. ლოგიკურია ვთქვათ, რომ ასომთავრულის ფონემური საფუძველი უფრო საერთოქართველურია, ვიდრე ქართლური (სადაც არ ჩანს ჯ).

3. ერთი მორფემის ფარგლებში ქართველური ქვესისტემებისთვის დამახასიათებელი არ არის ხმოვანთკომპლექსები; მორფემათა ზღვარზე წარმოქმნილი ხმოვანთმიმდევრობები (განსაკუთრებით: აე, ეა, ოა, აო, ოე, ეო) ყველა ქართველურ დიალექტში განიცდის ცვლილებებს: წარმოიქმნება დიფთონგი, გრძელი ხმოვანი ან ერთი ხმოვანი. მსგავსი რამ არ დასტურდება სამწიგნობრო ენაში; შესაბამისად, შეუძლებელია დავუშვათ, რომ არქაული სამწიგნობრო ენა რომელიმე ჩვენთვის ცნობილ ქართველურ კილოს ეყრდნობა. ამ შემთხვევაშიც ქართლური (თუ სხვა რომელიმე კილო) უფრო გვიანდელი გამოდის, ვიდრე ასომთავრული ანბანის საყრდენი მეტყველება.

4. სვანურ და ფხოვურ კილოებში პირის ნიშნად დღემდეა შემორჩენილი არქაული სამწიგნობრო ენისთვის დამახასიათებელი ე. წ. ხანმეტობის დროინდელი ხ- პრეფიქსი: ახ. წ. V-VII საუკუნეების ქართული ხანმეტი ტექსტების ნორმის ანალოგიურად, სვანურში ხ- პირის ნიშანი დაცულია ხმოვნით დაწყებულ ზმნებთან სუბიექტურ მეორე და ობიექტურ მესამე პირში (ხ-იშხი „იწვი“, ხ-ასყი „აკეთებ“, ხ-ატბიდე „ათბობ“... ხ-ალატ „უყვარს“, ხ-აჰუდი „აძლევს“, ხ-აგდი „სძინავს“...). იგივე ხ- პრეფიქსი უნდა გამოიყოს პირველი პირის ხ+უ- სეგმენტში (საკითხის ისტორიისა და მსჯელობისათვის იხ.: გ. როგავა, 1956; მ. სუხიშვილი, 1986; ნ. მაჭავარიანი, 1986) და აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კილოებშიც; მაგ., ხევსურულ მასალაში: მი-ხ-გვრიან, ხ-ქონდა, და-ხ-კაზმავს, ხ-მკიდი, და-ხ-ფარვენ... დიალექტებში სავარაუდოა შემდეგი ფონეტიკური პროცესი: ს>ჰ>0 და ს>ჰ>ხ>(ღ): სათანადო ფონეტიკურ გარემოცვაში სწორედ ხ-ს (და არა ჰ-ს) შეუძლია მოგვცეს მჟღერი ღ; შღრ., ხევსურული: მღღვრის, ღგვანდი, ღგონებავ (შღრ., ა. შანიძე, 1920 და ა. ჭინჭარაული, 1960, გვ. 96-98)...

წარმოდგენილი და სხვა ლინგვისტური ფაქტების საფუძველზე შეგვიძლია ვთქვათ:

არქაული ქართული სამწიგნობრო ენის (ხანმეტი ტექსტების ენის) ფონემატური სტრუქტურა და ლექსიკა საერთოქართველურის იდენტურია. ბუნებრივია, ხანგრძლივი ისტორიის პროცესში ცენტრალური ქართველური დიალექტები ზემოქმედებდნენ სამწიგნობრო ენაზე, თუმცა, ვფიქრობთ, ქართული სამწიგნობრო ენის საფუძველად ვერ დავსახავთ ვერც ქართლურ დიალექტს და ვერც ჩვენთვის ცნობილ რომელიმე სხვა ქართველურ ქვესისტემას; უფრო ლოგიკურია დაშვება, რომ ძვ. წ. II-I ათასწლეულებში არსებული საერთოქართველური ენის (რომელიც ისტორიულად შეიძლება განვიხილოთ როგორც საერთოიბერიულ-კავკასიური ენის ერთ-ერთი დიალექტი) უშუალო გაგრძელებაა არქაული სამწიგნობრო ენა: წელთაღრიცხვათა მიჯნაზე სამწიგნობრო ქართული დაეფუძნა საერთოქართველურ ენობრივ სისტემას; თანამედროვე სამწიგნობრო ენა კი არქაული სამწიგნობრო ენის უშუალო გაგრძელებაა.

**ლექსიკურ ერთეულთა სემანტიკური დიაპაზონისათვის
დიალექტებში**

1. ვერბალური სტრუქტურის სემანტიკური მოცულობა განიხილება როგორც ენის ისტორიული (ქრონოლოგიური) საფეხურების, ისე მისი გეოგრაფიული და სოციალური განშტოებების (ქვესისტემების) მიხედვით.
2. ენის მეშვეობით ადამიანი წარმოდგება არა განკერძოებულად, არამედ გარკვეული ერთობის წევრად.
3. კოლექტიურობა საერთო კულტურული ცნობიერებითა და ენობრივი გამოცდილებით დასტურდება. ენობრივი ნიშნები რეალობის აზრობრივ ხატს ქმნის და წარმოაჩენს მოცემული ენის ვერბალური სტრუქტურის ნაციონალურ ბუნებას. ნაციონალური აზროვნება სიტყვას ანიჭებს ღირებულებათა გამომხატველი ერთეულის სტატუსს და მას ზოგადი ცნობიერების რთული და მრავალმხრივი სისტემის წევრად აქცევს.
4. დიალექტები ენობრივი კოლექტივის აზროვნების ნაციონალური სპეციფიკის წარმოჩენისათვის კარგ მასალას გვაწვდის. მათში გამოვლენილი მნიშვნელობები, ლექსიკურ-სემანტიკური ვარიანტები, სემანტიკური მარკირების ენობრივი მექანიზმები ადასტურებს, რომ დიალექტი ენის შინაარსობრივი სიღრმის წარმომჩენი სტრუქტურაა.
5. ამ თვალსაზრისით განვიხილავთ ზოგიერთ ლექსიკურ ერთეულს („შინ“, „სახლი“, თავისახლი“....) დიალექტურ კონტექსტებში გამოვლენილი მნიშვნელობების მიხედვით.

**ქართული დიალექტოლოგიის პრობლემური საკითხები
შ. ძიძიგურის შრომებში**

აკად. შოთა ძიძიგური ქართული ენათმეცნიერების ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია. იგი მრავალმხრივი მოღვაწე იყო. განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა შ. ძიძიგურის ღვაწლი ქართული დიალექტოლოგიის შესწავლის საქმეში.

ქართულ დიალექტოლოგიაში ხანგრძლივი მუშაობის შედეგად დაგროვილი მასალა მან წარმოადგინა ნაშრომებში „ქართული დიალექტების ქრესტომათია ლექსიკონითურთ“, „ძიძიგური ქართული დიალექტოლოგიიდან“ „ქართული დიალექტოლოგიის მასალები“, „მოხეური ლექსიკა ალ. ყაზბეგის ნაწერების მიხედვით“, „ზანური სტრუქტურის სიტყვა ქართულ დიალექტებში“, „ხმოვანთა კომპლექსების ფონეტიკური პროცესები ქართულ დიალექტებში“.

საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს შ. ძიძიგურის მოსაზრებანი ქართული დიალექტოლოგიის საკითხებზე. მას მიაჩნდა, რომ საბუთების ენის შესწავლას მნიშვნელობა აქვს როგორც დიალექტოლოგიის, ისე სალიტერატურო ენის ისტორიის თვალსაზრისით. ამ საბუთებში აღბეჭდილია ხალხური მეტყველების ელემენტები. შ. ძიძიგურის აზრით, საბუთების ანალიზი საგულისხმოა დიალექტოლოგიურ მოვლენათა ევოლუციის გასათვალისწინებლად.

როცა შ. ძიძიგური საუბრობს „მახვილისა და ინტონაციისათვის ქართულ დიალექტებში“, მრავალი მეცნიერის მოსაზრებას განიხილავს და მიიჩნევს, რომ „თუ მისაღებია დებულება, რომ ფრაზის აქცენტუაცია უფრო ძველია, ვინემ ცალკე სიტყვის აქცენტუაცია და მით, მუსიკალური მახვილი პირველადია შედარებით დინამიკურ მახვილთან, მაშინ ჩვენს ენებში მუსიკალური აქცენტუაციის რღვევა და დინამიკური მახვილის გამარჯვება უნდა მიგვეჩნია ენებში საზოგადო ტენდენციის კერძოობით გამოხატულებად“.

შ. ძიძიგური თავის წიგნში მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს კავშირების თავისებურებებს ქართულ დიალექტებში. მას დიდი სიზუსტით აქვს გაანალიზებული აღნიშნული საკითხი და დასკვნის სახით აქვს გადმოცემული, რომ

1) კილოებისათვის საზიაროა თუმც(ა), თუნდ(აგ), გინდ(აგ).

2) გურულ-ქვემოიმერულისათვის ნიშანდობლივია რომ(ც)

3) კილოებისა და სალიტერატურო ენისათვის საზიაროა თუმც(ა), თუნდ(აც), გინდ(აც), რომ(ც).

4) კილოებში არაა დადასტურებული დაღათუ-დაღაცათუ, თუცა.

მეტად მნიშვნელოვანია შ. ძიძიგურის დაკვირვება ხმოვანთა კომპლექსების ფონეტიკურ პრინციპებზე ქართულ დიალექტებში, მას მიაჩნია, რომ A, B, C კომპლექსთა ფონეტიკური პროცესის სხვადასხვა საფეხურის გათვალისწინება გამოდგება ქართულ კილოთა კლასიფიკაციის ერთ-ერთ ნიშნად.

70-იანი წლების ბოლოს გამოჩნდა შ. ძიძიგურის შრომები: „მესხური დიალექტი“, „იმერული დიალექტი“, „ლეჩხუმური დიალექტი“ „რაჭული დიალექტი“, რომელთაც საფუძველი დაუდეს ქართული დიალექტოლოგიის კვლევა-ძიების ნამდვილ მეცნიერულ წარმართვას.

საინტერესოა შ. ძიძიგურის დაკვირვებები ზანური სტრუქტურის სიტყვის შესახებ ქართულ დიალექტებში, აქ ავტორს გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ მეგრულიდან შემოსული სიტყვა დასავლური დიალექტებიდან გზას იკაფავს აღმოსავლურ კილოებში. „ეს ფორმა, – წერს შ. ძიძიგური, – საგულისხმოა თვით ზანურის ისტორიისათვისაც, რამდენადაც სიტყვა მეგრულში არ შემონახულა“.

იმ დროისათვის მეტად ფასეული იყო აკად. შ. ძიძიგურის მიერ „ქართული დიალექტოლოგიის ბიბლიოგრაფიის“ გამოქვეყნება.

შ. ძიძიგურის ნაშრომებში ჩანს ნამდვილი მკვლევრისათვის დამახასიათებელი ენის წიაღში თავისუფლად წვდომის უნარი, მოპოვებული დიალექტოლოგიური მასალის სიუხვე და მასზე დამყარებული მრავალი მნიშვნელოვანი დებულება.

მედეა ლლონტი (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

ქართ. ერთ-ისა და ქართ. ცალ-ის დიალექტური ვარიანტულობა

ქართ. ერთ-ის (500-მდე ლექსიკური ერთეული) და ქართ. ცალ-ის (200-მდე ლექსიკური ერთეული) ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდეების 7 მაგისტრალურ სემანტიკურ მიმართულებათა ანალიზით დგინდება, ერთი მხრივ, ამ პოლისემიური სინონიმური წყვილის ლექსიკური მარაგიდან (მათი ლიტერატურული, ფრაზეოლოგიური და დიალექტური მონაცემებიდან) აღმოცენებული სემანტიკური ველის მრავალფეროვანი სპექტრი, მეორე მხრივ – ამავე წყვილის ყურადსაღები დიალექტური ვარიანტულობა,

ქართ. ცალ-ის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდისაგან განსხვავებით, თვალში საცემია ქართ. ერთ-ის როგორც ლიტერატურული და ფრაზეოლოგიური, ისე დიალექტური ლექსიკური მარაგის მაღალი პროდუქტიულობა, ხოლო საკუთრივ ბუდეებში დიალექტური ლექსიკა განსხვავებულ პროდუქტიულობას ავლენს ლიტერატურულ-ფრაზეოლოგიური ლექსიკის მიმართებით.

ერთ-ისა და ცალ-ის ლექსიკური მარაგიდან ყურადღებას იქცევს გადამკვეთი (ზიარი) სემანტიკის მქონე ლექსიკური ერთეულები, რომელთაც ამ ბუდეების გარეთ ეძებნებათ სინონიმები (კენტი/კენტად, ოდენ/ოდენა, მხოლოდ/მარტო, ნახევარი, ნაწილი, რთული/შერთვა, ცალ-ება, ცერ-ი/ცერ-ა/ცეროდენა...).

**სულთან, ჯელთან, ფეხთან დაკავშირებული
ფრაზეოლოგიური და იდიომატური გამოთქმები
ქიზიყურ კილოკავში**

ყველა ენასა და დიალექტში მყარი შესიტყვებები მნიშვნელოვნად ამდიდრებს ენობრივ ბაზას. ამგვარ გამოთქმებში აისახება ამ ენასა თუ დიალექტზე მეტყველ ადამიანთა აზროვნება, წარმოსახვა და შინაგანი განცდების, ემოციების გადმოცემის უნარი. ქართული ენის კახური დიალექტის ქიზიყური კილოკავი ფრაზეოლოგიზმებითა და იდიომატური გამოთქმების სიუხვით გამოირჩევა. ქიზიყურ კოლოკავში მყარი შესიტყვებები მრავალფეროვანი და საინტერესოა. ჩვენ მიზნად დავისახეთ ფრაზეოლოგიზმებისა და იდიომატური გამოთქმების შესწავლა კახურში, მაგრამ მოხსენებაში წარმოვადგინთ მხოლოდ ქიზიყური კილოკავის მიხედვით დამუშავებულ და გაანალიზებულ მასალას. საკვლევ მასალად გამოვიყენეთ სტეფანე მენტეშაშვილის მიერ 1943 წელს გამოცემული „ქიზიყური ლექსიკონი“. ყურადღებას შევაჩერებთ კახური დიალექტის ქიზიყურ კილოკავში **სულთან, ჯელთან და ფეჯთან** დაკავშირებულ მყარ შესიტყვებებზე.

სულთან დაკავშირებული ფრაზეოლოგიური გამოთქმები ადამიანის შეგრძნებებსა და გრძნობებს გადმოგვცემს: **„სულის აძწრაფება“** სულის წასვლას ნიშნავს, გადატანითი მნიშვნელობით აჩქარებას (171); **„სული გაკანკვა“** „სული გაკანკა შიშისაგან“ (171) – გაჩუმდა. **სულის გამგნაფვა** – გამგნაფვა (171); გატრუნვა, გაჩუმება (37). სიტყვა **სულს უკავშირდება** შემდეგი იდიომატური გამოთქმა: **„სულის მუჭაში ჩახერვა“** (171), რომელიც საიდუმლოს შენახვას ნიშნავს.

ფეჯთან ძირითადად დაკავშირებულია მოძრაობის, გადაადგილების გამომხატველი ფრაზეოლოგიური გამოთქმები. **„ფეხის აკაუჭება“** (185); **„ფეხის აკანჭურება“** (185) ერთი და იმავე მნიშვნელობის მქონეა და მტკივნეული ფეხის მალლა აწევას ნიშნავს, მიწას რომ არ დაეკაროს. გვხვდება იდიომატური გამოთქმა: **„ფეჯის გაქსნა“** (186), მგლოვიარის პირველად სახლიდან გაყვანას ნიშნავს ხალხში, საზოგადოებაში.

ველთან დაკავშირებული ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები ადამიანის შესაძლებლობასა და სხვადასხვა მოქმედებას გამოხატავს: ფიზიკურ ძალას: „**ველის დანაცვლება**“ მძიმე ტვირთის აწევისას ტვირთზე ხელის გადანაცვლება უფრო მარჯვედ ასაწევად (262). „**ველის აფრთხილება**“ აფრთხილება (262), ხელგამლით ხარჯვა. **ველთან** არის დაკავშირებული იდიომატური გამოთქმა „**ველის შაჭრა**“ (263), გადატანითი მნიშვნელობით სხვისი ქონების მითვისებას ნიშნავს.

საგულისხმო ფაქტია, რომ ზოგიერთმა ფრაზეოლოგიურმა გამოთქმამ მნიშვნელობა იცვალა დღევანდელ ქიზიყურში. **სულის გამგნაფვა** უკვე აღარ ნიშნავს გაჩუმებას, იგი გამოიყენება სიკვდილის მნიშვნელობით. ვფიქრობთ, ახალი მასალის მოპოვება და დამუშავება საშუალებას მოგვცემს წარმოვაჩინოთ, რომელი ფრაზეოლოგიური გამოთქმები შეიცვალა ან უცვლელი დარჩა დღევანდელ ქიზიყურში.

ნ ა ტ ო შ ა ვ რ ე შ ი ა ნ ი, ლ ე ლ ა გ ი გ ლ ე მ ი ა ნ ი (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

ზერთული წინადადებებისათვის სვანურში

სვანურში, განსაკუთრებით გაბმულ მეტყველებაში, ამა თუ იმ ამბის თხრობისას, ხშირად დასტურდება ისეთი სახის რთული წინადადებები, სადაც ერთდროულად მონაწილეობს თანწყობილი და ქვეწყობილი წინადადებები, რომლებიც სამეცნიერო ლიტერატურაში განიხილება, როგორც ზერთული, შერეული, ნარევი სახის რთული წინადადებები:

ხედუაი ხუნკუი სკ'ადასკინი, ეჯის ხეკუეს ლაჭვდედ ჟიქანჩუ ბაჩ ი ეჩანდო სკ'ალალონახიდე ჭუაძს (ლნტ., სვან. ქრესტ., 305:28-29) — რომელიც პირველი შეხტება, იმას უნდა ჩავარტყათ ზემოდან ქვა და მერე შევუტნიოთ კედელს.

წარმოდგენილ ილუსტრაციაში ქვეწყობა გვხვდება ზერთულის პირველ ნაწილში და ირიბ დამატებით დამოკიდებულ წინადა-

დებას მოსდევს კავშირით შეერთებული თანწყობილი წინადადებები.

ეჯი განქა ასკნე, ხედ ხოშა ფხოუელ ხეფშ ლი ი იშგენ ხოფშარს ხედღულენი სგა (ჩოლ.) – ის გვერდზე ხტება, რომელიც უფრო მოხერხებული ბავშვია და სხვა ბავშვებს ეფარება („შეეფარება“).

ამ შერეული სახის რთულ წინადადებაში თანწყობის გზით ორი მარტივი წინადადებაა გაერთიანებული (**ეჯი განქა ასკნე; იშგენ ხოფშარს ხედღულენი**) და თანწყობილის პირველ წინადადებას მოსდევს დამოკიდებული წინადება (**ხედი ხოშა ფხოუელ ხეფშ ლი**).

მოხსენებაში განხილული იქნება ზერთულ წინადადებაში მონაწილე ერთგვარი და არაერთგვარი რამდენიმე დამოკიდებული წინადადება და მათი პოზიცია თანწყობილ წინადადებებთან მიმართებაში.

ეთერ შენგელ ია (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

წვიმასთან დაკავშირებული ლექსიკა მეგრულში

მეგრულში წვიმის აღმნიშვნელი ორმოცდაათამდე ლექსიკური ერთეული და შესიტყვება გამოვლინდა. მასალად გამოყენებულია გამოცემულ ტექსტებსა თუ ლექსიკონებში დადასტურებული და, აგრეთვე, ჩვენ მიერ 2016 წლის აგვისტოში სამეგრელოში მოპოვებული მასალა. წვიმის სახეობების კლასიფიკაციისთვის გამოვიყენეთ სულხან–საბას „ლექსიკონი ქართული“ და ბიძინა ფოჩხუას „თანამედროვე ქართული ენის იდეოგრაფიული ლექსიკონი“.

წვიმის აღმნიშვნელად გამოიყენება ზოგადი ტერმინი **ჭვიმა** || **ჭვიმა**.

წვიმა შეიძლება იყოს სხვადასხვა სახის: **კოკისპირული**: **ზღველა ჭვიმა**; **ყუყუნა**: **ჩხაპალა** „წვრილი (ყუყუნა) წვიმა; წკაპუნა წვიმა“; **დეღგმა**: **ღვარუა** „თავსხმა, დელგმა“; **თქემი**: **შჰაფალი** „საშუალო სიმძლავრის ხანგრძლივად მომდინარე წვიმა და მისი ხმაური“; **თავსხმა**: **ზღვარი** „ღვარი, ზღვისდამყენებელი წვიმა“; **თქორი**: **ყუმორი** „თქორი, წვრილი წვიმა“; **შხაპუნა**: **შხაპია** „შხაპუნა წვიმა“;

ინფლი: ციზაფი „ჟინჟვლა“; **მერები:** მერები „დელგმა“; **ქარიშხალი:** შხიფი „ქარ-წვიმა“.

მოხსენებაში მასალა ვრცლად იქნება წარმოდგენილი. საანალიზო ერთეულები საყურადღებოა სტრუქტურული თვალსაზრისითაც – გამოიყოფა: მარტივი, რთული, ნაწარმოები ფუძეები და შესიტყვებები.

ვაჟა შენგელია (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

ერთი ატიპიური სტრუქტურის სუფიქსის შესახებ მეგრულში

ქართველური ენობრივი სისტემისათვის ნიშანდობლივად (კანონიკურად) მიიჩნევა გარკვეული სტრუქტურის აფიქსები, კერძოდ, სახელურ დერივაციაში -CV და -V ტიპის აფიქსები, -VC და -V ტიპის სუფიქსები, აგრეთვე, მათი კომბინაციები პრეფიქსულ-სუფიქსურ წარმოებაში. ბუნებრივია, ასეთივე ვითარებაა მეგრულ-ლაზურში, მაგრამ მისთვის არც სხვა ტიპის აფიქსაციაა უცხო. მეგრულ კონფიქსურ სიტვანარმოებაში გვხვდება -VVV ტიპის სუფიქსი -აია, რომელიც **ა-** პრეფიქსთან ერთად თვისების აღმნიშვნელ სახელთა მანარმოებლად გვევლინება.

1. **ო-ობიორ-აია** „ფრიალა“, შდრ. ბიორი „ფრიალი, ქანაობა“, იბიორ „ფრიალებს, ქანაობს“.

2. **ო-ბანდალ-აია** „მოზარბაცე, მოზორძიკე, მოტორტმანე“, შდრ. ბანდალი „ზარბაცი, ტორტმანი, ზორძიკი“, მიბანდალ „მიზარბაცებს, ზორძიკით, ტორტმანით მიდის“.

3. **ო-ხურჩინ-აია** „ჩქრიალა“, შდრ. ხურჩინი „ჩქრიალი“, მიხურჩინ „ჩქრიალით მიედინება“.

4. **ო-ვარკალ-აია** „გაკრიალებული, ელვარე“, შდრ. ვარკალი „კრიალი, ელვარება“, ივარკალ „კრიალებს, ელვარებს“.

5. **ო-რშვინ-აია** „სასტვენნი“, შდრ. რშვინუა „სტვენა“, რშვინუნს „უსტვენს“.

6. ო-კუმინ-აია „მოზუზუნე“, შდრ. კუმინი „ზუზუნი“, მიკუმინ „მიზუზუნებს“.

7. ო-ხარჭალ-აია „ჩხარუნა“, შდრ. ხარჭალი „ჩხარუნი“, იხარჭალ „ჩხარუნებს“.

8. ო-ლუმინ-აია „მოდმულილე, ღმულილა“, შდრ. ღუმინი „ღმულილი“, ღუმინუნს „ღმუის“.

9. ო-ბურგონ-აია „ბრაგუნა, ხმაურიანი“, შდრ. ბურგონი „ბრაგუნი“, იბურგონ „ბრაგუნობს“.

10. ო-გარგანჩ-აია „გიზგიზა“, შდრ. გარგანჩი „გიზგიზი“, იგარგანჩ „გიზგიზებს“ და მრავალი სხვა.

ო-აია წარმოება საყრდენად ზმნის ან მასდარის ფუძეს იყენებს. ზოგ შემთხვევაში სათანადო ზმნური ფუძე არ ჩანს.

-აია სუფიქსი მ- პრეფიქსთან კომბინაციაში გვხვდება: მარწინაია „მზრწყინავი; ციცინათელა“, მაქანცაია „მოქანავე“, მაისირაია „ისლურა“, ბაყაყაია „ბაყაყი“...

დიაქრონიული თვალსაზრისით ატიპიური სტრუქტურის -აია სუფიქსი მეორეული უნდა იყოს, რთული შედგენილობისა.

ოსებ შენგელია (თბილისი, საპატრიარქოს წმიდანდრია პირველწოდებულის ქართული უნივერსიტეტი)

ქართული ჭიდაობის მეგრული ვარიაცია და ტერმინები

ქართული ჭიდაობა როგორც სულისკვეთებით, ისე ხერხებითა და ილეთების მრავალფეროვნებით, ოდითგანვე მიმზიდველ რაინდულ სახეობას წარმოადგენდა და თაობათა ფიზიკური წრთობის მძლავრი საშუალება იყო.

ჭიდაობის ჩატარებას თავისი წესი და რიგი ჰქონდა. იგი იმართებოდა უმთავრესად უქმე დღეებში, რელიგიური დღესასწაულების დროს, ღვთისმსახურების დამთავრების შემდეგ. ერთმანეთს პირველობას ეცილებოდა ქალაქის სხვადასხვა უბანი. ასპარეზობას იწყებდნენ მოზარდები, რომელთაც თანდათანობით ჭაბუკები ცვლიდნენ და ბოლოს კი სახელგანთქმული ფალავნები საასპარეზოდ გამოდიოდნენ ნახერხით დაფარულ მიწაზე. ქართული სა-

ბრძოლო ხელოვნების ფედერაცია „ხრიდოლის“ მიერ ჩატარებული კვლევის შედეგად საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გამოვლენილ იქნა ჭიდაობის ორი ათეული სახეობა, რომელთაგან უმრავლესი, თუ მცირედ განსხვავებებს არ მივიღებთ მხედველობაში, ერთმანეთს ჰგავს და ზოგადქართული ჭიდაობის ვარიანტს ენათესავება. ეს სახეობებია: მეგრული რკინება, გურული ჭედობა, მთიულური იღლიღორა, რაჭული ღოჯური, სვანური ლიბრგიელ და სხვა.

მეგრულში ჭიდაობის ზოგადი ტერმინია რკინება, შდრ. მკ. ქართ. რკენა.

2015-2016 წლებში სამეგრელოს რაიონებში ჩატარებული საველე-ეთნოგრაფიული კვლევის შედეგად ჯერ კიდევ აქა-იქ შემორჩენილ მხცოვან მოჭიდავეთაგან, რომელთა ასაკი ხშირ შემთხვევაში ოთხმომცსაა გადაცილებული, დავაფიქსირე მეგრული „რკინების“ ათამდე ტერმინი და ვიდეოფირზე ჩავიწერე ილეთის ჩვენების ეპიზოდები, მოჭიდავეთა უმრავლესობას ილეთები ახსოვს, მაგრამ მათი სახელების გახსენება უჭირს.

სამეგრელოში ჭიდაობას დღემდე „რკინებას“ ეძახიან. მოხუცები იხსენებენ, რომ მათ ერთ-ერთ საყვარელ გასართობს ჭიდაობა წარმოადგენდა. აღსანიშნავია ის სამწუხარო ფაქტი, რომ იმ ადამიანთა ასაკი, ვინც ჯერ კიდევ ფლობს ქართული ჭიდაობის მეგრული ვარიანტის ილეთებს, ოთხმომცს გადაცილებულია.

ილეთთაგან აღსანიშნავია: ალაშქვაფური, გალენ კაჭა, დინახა-ლენ კაჭა იგივე შქაშ კაჭა, მერთელი, მოგორდია, ხასლური და სხვ.

ყველაზე გავრცელებული ილეთი ჩანს გალენ კაჭა, დინახა-ლენ კაჭა და მერთელი, რაც შეეხება ალაშქვაფურს, იგი მხოლოდ ერთმა 95 წლის რესპონდენტმა გაიხსენა, ასევე ხასლური, რომელიც 91 წლის გ. გაბელიასგან ჩავიწერე.

მოხსენებაში დეტალურად იქნება განხილული ეს ილეთები, ასევე წარმოდგენილი იქნება ტერმინების ანალიზი სათანადო ქართული შესატყვისებით.

მანანა ჩაჩანიძე, ნინო ხახიაშვილი,

ნატა რაზმაძე (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

დიალექტური მასალის ასახვისათვის სინონიმთა ლექსიკონში

ქართული სინონიმის ლექსიკოგრაფია მრავალ პრობლემურ საკითხს მოიცავს. ერთი ამგვარ საკითხთაგანია დიალექტური მასალის ასახვის თავისებურებანი სინონიმთა ლექსიკონში.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა დიალექტური ლექსიკის წარმოდგენის თაობაზე საკუთრივ დიალექტურ, სალიტერატურო ენის განმარტებით და სინონიმურ ლექსიკონებში (მიხ. ჭაბაშვილი, ლ. ნოზაძე, ქ. მოწენიძე, პ. გაჩეჩილაძე, სტ. მენთე-შაშვილი, ივ. ქავთარაძე, ალ. ჭინჭარაული, გ. ხორნაული, უ. სახლთხუციშვილი...).

ჩვენი აზრით, სინონიმთა ლექსიკონში დიალექტური მასალის ასახვისას უნდა შევიდეს სიტყვათა როგორც მორფოლოგიური, ისე ფონეტიკური ვარიანტები სათანადო კვალიფიკაციითა და ტექნიკური აღნიშვნით. საილუსტრაციოდ წარმოვადგენთ ვაზის კულტურასთან დაკავშირებულ ლექსიკას ქართულში.

ეს საკითხი მონოგრაფიულადაა დამუშავებული მკვლევარ ლილი ასათიანის მიერ, რომელიც განიხილავს რა ვაზის კულტურასთან დაკავშირებულ ლექსიკას, წერს: „ნაშრომში განხილულია ვაზის კულტურასთან დაკავშირებული 250-მდე ძირითადი სახელწოდება. თითოეულ მათგანთან თავს იყრის სინონიმების კონა. სინონიმური ვარიანტები მევენახეობის ტერმინთა რიცხვს 1200-მდე ზრდის. მაგალითად, ვენახს აქვს 8 სინონიმი, ვაზს – 7, გარეულ ვაზს – 31 სინონიმი, გართხმულ ვაზს – 3, ფეხის ვაზს – 7, ბაბილოს – 12, ჭიგოს – 18, დედა-ვაზს – 19, ერთწლიან რქას – 24, წალამს – 17, ნამორჩს – 13, ნამხრევს – 35, პწკალს – 22, კლერტს – 31, კუფხალს – 19, წიპწას – 17...“

სინონიმური ვარიანტების წყარო არის ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები და თანამედროვე ქართული კილოები. ძველ ქართულ ძეგლებს შემოუნახავს მევენახეობის ძირითად ტერმინთა დიდი ნაწილი: ვენახი, ვაზი, ყურძენი, მტევანი, რქა, ბაბილო, წიღნა, ნასხლევნი, მასკნე, კლერტი, ზუარი, მეზუარე, ნაზურევი, ახალნერ-

გი, მევენაჲე, სავენაჲე, საყურბენი, ვენაკოვანი... საბას ქართულ ლექსიკონში დამატებით ვხვდებით შემდეგ ტერმინებს: არაკალი, ბაგა, ბურძლენი, გურტი, დობილო, ეტი, დაგამინება, კუფხალი, მარნა, მარნეული...

ყველა ეს ტერმინი, გარდა ერთი-ორი გამონაკლისისა (არაკალი, ნოიჭი, აჯოჯვა), დღესაც ცოცხალია და გვხვდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში (ქართლში, კახეთში, იმერეთში, გურიასა და აჭარაში, რაჭა-ლეჩხუმში)... (ლილი ასათიანი, „ვაზის კულტურასთან დაკავშირებული ლექსიკა ქართულში“, 1978, 169).

თვალსაჩინოებისათვის წარმოვადგენთ რამდენიმე ამონარიდს საილუსტრაციო მასალიდან:

ვაზის ხვიარა წამონაზარდის აღმნიშვნელი ტერმინებია: ბნკალი - კახ., ბწკალი - ლეჩხ., ბწყკალი - იმერ., კაბწკალი, კაბწკალი - ქართლ., ბრწყკალი, ბწყკალი - იმერ., ბწყკალი - იმერ., ლეჩხ. ფრჩხილი - ქართლ., ბჩხილი - იმერ., კვანჭი - იმერ., კანჭი - რაჭ., ჭვანჭი - იმერ., შხანგო - გურ., წვირი - იმერ., ხაწარი - ლეჩხ., ხეწვი - ქართლ., ბიჭოურა - იმერ., ლეჩხ. მასკნე - ძვ. ქართ., მასკანა - ქართლ., კახ. ხოულა - ლეჩხ., მკავანა, კავანა - კახ., კავი - ქართლ., ულვამი - ქართლ., იმერ., ლეჩხ. [იქვე, გვ. 41]

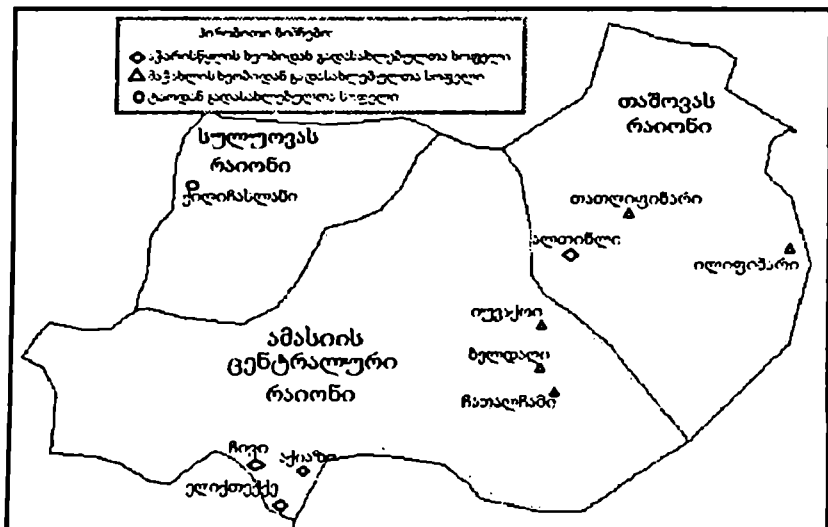
ვაზის გასხვლის და სხვა სამუშაოების დროს წაჭრილი და წამტვრეული ტოტების სახელწოდებებია: წალამი - ქართლ., კახ., იმერ., წალარი - იმერ., წილამი - იმერ., ნასხლევი - ძვ. ქართ., ნასხლაგი - იმერ., ლერწი - იმერ., ლეჩხ. ჯარჯი - ლეჩხ., ჩხანგო - გურ., ჩინჩხრები - ქართლ., ნამორჩი - იმერ., ნაფურჩქნი - ლეჩხ., თავნატები - ლეჩხ., ვენახის ნატები, გამონატები - ლეჩხ., კუნკული - იმერ., ლორდი - იმერ., ალერდი - იმერ. [იქვე, გვ. 33] და სხვ.

ვგიქრობთ, ამ ერთი ნაშრომის მაგალითზე ცხადად წარმოჩინდება არა მხოლოდ დიალექტური მასალის ასახვის საჭიროება და სირთულე სინონიმთა ლექსიკონში, არამედ, საერთოდ, სინონიმთა ლექსიკონის შედგენის სირთულე.

ქართული დასახლებები ამასიის პროვინციაში

ამასიაში ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების დასახლებათა რაოდენობა შავიზღვისპირეთის სხვა „ქართულ“ პროვინციებთან (ორდუ, სამსუნი, გირესუნი, თოქათი და სხ.) შედარებით ნაკლებია. ქართული სოფლები თაშოვას, სულუოვას და ამასიის ცენტრალურ რაიონებშია.

ამასიის ცენტრალურ რაიონში ექვსი ქართული სოფელია: აქი-აზი (Akyazi), ბელდაღი (Beldağı), ჩათალჩამი (Çatalçam), ჩათმა (Çatma), ჩივი (Çivi), ელიქთექე (Eliktekke), იუვაქიო (Yuvaköy).

თაშოვას რაიონში სამი ქართული სოფელია: ალთინლი (Altınlar), ილიფინარი (Ilipinar), თათლიფინარი (Tatlıpınar).

სულუოვას რაიონში ერთი ქართული სოფელია - ქილიჩასლანი (Kılıçkaslan), რომელშიც ტაოდან, სოფელ ბალხიდან გადასახლებული ქართველების ათიოდე ოჯახი ცხოვრობს. ბალხელთა გადასახლება თურქეთის შიდა მიგრაციული პროცესების შედეგია. ისინი მეოცე საუკუნის 30-იან წლებში ჩასახლებულან სულუოვაში.

რაც შეეხება ამასიის დანარჩენ ქართველებს, ისინი ძირითადად აჭარისწყლის და მაჭახლის ხეობებიდან გადასახლებულ მუჰაჯირთა შთამომავლები არიან. მათი ფუძესოფლებია, ერთი მხრივ, ბზუბზუ, ბედლეთი, ბოძაერი, ღურტა, რიყეთი, დანისპარაული, დიოკნისი, ტაბახმელა; მეორე მხრივ – ეფრატი, ზედვაკე, ჩიქუნეთი, ჩხუტუნეთი, ცხემლარა...

ქართული მოსახლეობის უფროსი თაობა დღემდე მეტყველებს წინაპართა ენაზე. უმცროს თაობაში ქართული ენის მცოდნე არ მოიძებნება.

მერაზ ჩუხუა (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

უფროობითობის -ილ სუფიქსისათვის სვანურში და მისი ზანური შესატყვისი

ქართველოლოგიურ საენათმეცნიერო ტერმინოლოგიაში თითქმის სინონიმებად დამკვიდრებული *შედარებითი* და *უფროობითი* ტერმინები უნდა განვასხვავოთ ერთმანეთისაგან, როგორც სხვადასხვა ხარისხის გამომხატველი ცნებები. ჩვენი თვალსაზრისით, შედარებითი ხარისხის ფორმებია ქართ. **ხ-უ – ე(-ის-), ზან. უ – ა(-შ-), სვან. ხ-ო – ა** კონფიქსებით მარკირებული სახეობები, ხოლო უფროობითობა, რომელიც ქართულისათვის უცხოა, ცალკე (დამოუკიდებელი) სუფიქსით არის გამოხატული სვანურში. ასეთ მარკერად აქ **-ილ** (ხაიშური: -იჟ<-°-ილ) მიიჩნევა, რომელსაც გავრცელების არეალად მხოლოდ ის შემთხვევები შემორჩა, როდესაც წარმოშობით შედარებითი ხარისხის გაქვავებული (დადებითი) ზედსართავებისაგან ხელახლა იწარმოება შედარებითი ხარისხის ფორმები, მდრ.:

სვანური

ხოშა „დიდი“ > ხოშ-ილ „უფრო დიდი“

ხოჩა „კარგი“ > ხოჩ-ილ „უფრო კარგი“

ხოდრა „ცუდი“ > ხოდრ-ილ „უფრო ცუდი“

ხოხურა „პატარა“ > ხოხურ-ილ „უფრო პატარა“

ხოლა „უვარგისი, ცუდი“ > [ხოლ-ილ], ხაიშ. ხოლ-იჟ „უფრო ცუდი“

სვანურში ცალკე გამოყოფილ უფროობითი ხარისხის მაწარმოებელ -ილ სუფიქსს ზანურში -იშ(ი) > // -შ(ი) უნდა შეესატყვისებოდეს; შდრ.:

ზანური

დიდ-ი – უ-დიდ-ა-შ-ი „უდიდესი“ – დიდ-იშ-ი „უფრო დიდი“

ჭიფე „წვრილი“ – უ-ჭიფ-ა-შ-ი „უწვრილესი“ – ჭიფე-შ-ი „უფრო წვრილი“

კუნტა „მოკლე“ – უ-კუნტ-ა-შ-ი „უმოკლესი“ – კუნტა-შ-ი „უფრო მოკლე“

ჯგირ-ი „კარგი“ – უ-ჯგირ-ა-შ-ი „უკეთესი“ – ჯგირ-ი-შ-ი „უფრო კარგი“...

სვანურსა და ზანურს შორის სხვაობა მხოლოდ დისტრიბუციაში ჩანს, ვინაიდან ამ ენებს შორის ფიქსირებული სვან. ლ : ზან. შ ბგერათშესატყვისობა საერთოქართველური ფუძე-ენისათვის ამოსავალ ზ არქიფონემის არსებობას ვარაუდობს, შესაბამისად, *-ის- „უფრ. ხარ. სუფ.“ რეკონსტრუქცია პროტოქართველურისთვის საფუძვლიანად გვესახება.

მოხსენებაში განხილული იქნება ასევე სვან. -ილ სუფიქსის შესახებ არსებული განსხვავებული თვალსაზრისები (ზ. ჭუმბურიძე, აღ. ონიანი).

ნ ა ნ ა ც ე ვ ზ ლ ა ძ ე (ბათუმი)

კვლავ სამხრული მეტყველების დიალექტური დიფერენციაციის შესახებ

უკანასკნელ ხანს ქართულ ენათმეცნიერებაში დაისვა ტაოური, კლარჯული და შავშური კილოების გამოყოფის საკითხი, რომ თითოეული ავლენს ფონეტიკურ, გრამატიკულ და ლექსიკურ თავისებურებებს. დიფერენციაციაც სწორედ ამას ეფუძნება.

ფონეტიკური თავისებურებანი. საგანგებო ყურადღებას იქცევს ტაოური კილო: აქ გვხვდება როგორც მარცვლიანი, ისე უმარ-

ცვლო უ: თუალებისა; ჭკუები; ძალუან; შეგუაყვარე, აძუფეს, ბეუ-
რი... გე კომპლექსი ტაოურში ო'ს გვამლევს (ეხოწებიან, ჩონი, ხოწნე-
ბი, ქომოდამ), ვი > უ (ფაფაზისთუნ, ასკერებითუნ, გამოცხობო-
თუნ), გვაქვს უმლაუტის მსგავსი მოვლენა. ასიმინაციის საფუძ-
ველზე ბგერის დავიწროება აქ ხშირია: მოზოხელი, აჟოვრობაში...

ტაოურს ახასიათებს სიტყვაში ხმოვნის ჩართვა: ქილიავი,
სიქელი...

ტაოურში გვაქვს ტონური მახვილი, რომელიც სიტყვას ყო-
ველთვის მოუდის ბოლოდან მეორე მარცვალზე: მოვი'და, ხე'დავ...

ნაშთის სახით ტონური მახვილი სხვა სამხრულ კილოებშიც
დასტურდება.

გრამატიკული თავისებურებანი. სახელთა ბრუნება. შავშურ
კილოში მოთხრობით ბრუნვაში გვაქვს ბრუნვის ნიშნის სრული,
არქაული ვარიანტიცა და ნ' მოკვეცილიც: მან / მა. გამოკვეთილია
ასევე სავრცობი ა-ს გამოყენება. ტაოურ კილოში თანხმოვანფუძიანი
სახელები ძირითადად შეკუმშულია: მანქნით, პარხლის... უკუმშვე-
ლი ფორმები საზოგადოდ ცოტაა: დედოფალის, გელები...

შავშურსა და კლარჯულში თვალში საცემია უკუმშველობა:
წყალის, წყალები, ცხვარის, მგელები, სოფელიდან, ყურძენის, სო-
მეხები. შეკუმშული ფორმები იშვიათია: სტუმრები, მუსლიმნები...

ხმოვანფუძიანი სახელები. ტაოურში, კლარჯულსა და შავ-
შურში კვეცადი ა' ფუძიანი ზოგი სახელი ებ'იან მრავლობითში
ორ ე'ს იჩენს: თეები, გზეები, ხოჯეები, ყანეები. გვხვდება დისიმი-
ლირებული ფორმებიც: თხიები, ქვიები, თიები, ხახჩიები, ხოჯიები.
ხმოვანფუძიანი კვეცადი სახელები ძირითადად უკვეციელია: ქობა-
დამ, აჭარადამ... კლარჯულში არსებითი სახელი ღვინო უკვეცი-
ელია.

კლარჯულსა და ტაოურში ნათესაობითსა და მიცემითში
ბრუნვის ნიშნისეული ს თანხმოვანი ხშირად დაკარგულია: მთებ
ვხედავ, დელი წყალი, თი თავში... თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელის
საზღვრულთან ბრუნებისას ტაოურში ვულგარული სახეობა გვაქვს:
ჩემ მამამს დედამ, მალალ ხმითი, დიდვან კასრებით, ოთხი მარცუ-
ალ... ხანდახან სახელობითი ბრუნვის ნიშანიცაა დაკარგული: ჩემ
ხიჭი...

ზმნა. პირის ნიშნები. ტაოურში გამოკვეთილია სუბიექტური
მეორე და ობიექტური მესამე პირის ნიშანთა მოჭარბებული ხმარე-
ბა, დასტურდება ჰაემეტი და სანნარევი ფორმები: დაჰკლავთ, და-

გპკრიტ, ჩაპყრი, დაპკრეფენ, შეპდეფ, გაპყიდიან, დავპკლათ, დაპკრიბავ, შესდგები, მოსწველენ, შესჭამს. შავშურში დასტურდება ხანმეტი და ჰაემეტი ფორმები: **შევხკონავთ, ხქონდა, მოპკლავ...** გვხვდება კონტამინირებული დაწერილობაც: **მიპსცემდი, მოპსწველდი...**

შავშურში მესამე სუბიექტური პირის მრავლობით რიცხვში გამოკვეთილია -ან სუფიქსის უნიფიკაცია: **მიდეფან, ესმიან.** —თ სუფიქსის ნაცვლად უნდა ზმნას ორმაგი -ან დაერთვის: **უნდანან.** ეს ფაქტი ყველაზე მეტად გამოკვეთილია კლარჯულში, ჩანს აქარულშიც.

შავშურში **მყავს** ზმნაში არ არის **ს: მყავ.** კლარჯულში მაქვა ტიპის ფორმები ჭარბობს. **გავლა** ზმნა ტაოურში თავისებურია: **გევვართ, მოიდეს, ვიარებოდით.**

ტაოურსა და კლარჯულში ხშირია **ინკლუზივ-ექსკლუზივი: მემებთან, მოქვწონან, მეტყვიან, მიყვარან, მაქვან, მეზარებთან.**

ტაოურში წყვეტილში სუბიექტური მესამე პირის ნიშანი მრავლობით რიცხვში ძირითადად -ეს გვხვდება, რაც ბევლი ქართულის ნორმაა: **ისხდეს, თჯდეს, ეილებდეს, გედეიტანდეს, ...**ამავე მწკრივში მხოლოდითი რიცხვის მესამე პირში ა'ს ნაცვლად -ო დასტურდა: **მოკდო.**

ტაოურსა და კლარჯულში დასტურდება **დემნახევი** ტიპის ფორმებიც. ამავ კილოთა თავისებურებაა II კავშირებითში მრ. რიცხვის მესამე პირში ე'ს ნაცვლად ო'ს გამოყენება: **შემინდონ, მოქვოს, ამოვდონ, წევდონ.**

თემის ნიშნები. სამხრული კილოებისთვის დამახასიათებელია თემის ნიშანთა უნიფიკაცია, კერძოდ, ავ თემის ნიშანი დაერთვის ერთთემიან და ფუძედრეკად ზმნებსაც: **ვიჭირავთ, ვყიდავ, გამოჭრავ, გვრიბავთ...** შავშურსა და კლარჯულში -ავ თემის ნიშანი ამ'ს ცვლის: **მიართავს, ურტყავს, შესვავს, დგავს, აართავს.** ტაოურში ხშირად გვაქვს ამ თემატური ნიშანი ავ'ის ნაცვლად: **შევდღობამ, აადულამ...**

ტაოურში ვიდ/მიდ'იანი ფორმები ჭარბობს, მაშინ როცა შავშურსა და კლარჯულში **ევ/ემ'**იანებია გავრცელებული. კლარჯულში ევ თემის ნიშანი აწმყოსა და მყოფადშიც დაჩნდება: **ზიდევს, აკოქევს, ბინევს (კირნმარად.); დახრისევ...**

კლარჯულში **ებ** თემის ნიშანი ცვლის სხვა თემის ნიშნებსაც: **დააბებენ, გატებებენ, კლებენ, მემპარებენ. ი** თემის ნიშანი ცვლის

ავ'ს: მოკლის, მოხნის, უკრის. ამას ემყარება მიძლეობის თავისებურებანიც: მოკლილი, მოხრაკილი, დადებილი, ჩაფლილი, დარგილი.

ებ//ავ მონაცვლეობა აქ დასტურდება კაუზატივის, შუალობითი კონტაქტის ფორმებშიც: გააცინავს, დააყენავს, აცემიავს, გაგატეხიავს, ატირავს, დაგაწერავს...

ზმნისწინები. ტაოურში თვალში საცემია ზმნისწინთა თავისებურებანი: ვლინდება ჩა ჩო'ს, წაწო'ს, დააღო'ს, შემო > შომო/ შუმოს, გა > გო//გე ვარიანტები: წოუდიან, ჩოუფლიან, დოუმალაგან, შოუტოლეფ, გოურევ, გომოჩნდა, ჩომოვდენ. ტაოურსა და შავშურში დასტურდება მიაყრიან, მასხამენ, შაასწავლებდით, მიაქვან, მიახტები, მამპარეს, გამამიყვანა... ფორმები.

შავშურში წა- ზმნისწინი გამოიყენება მი'ს ნაცვლად (წავდივარ), მა მო'ს (მაატყვილეფ, მააპარვიე), გა შე'ს (გავწუხდე, გაგპირდე), შა შე'ს ნაცვლად (შამოი, შამეიყვანს); ჩე ჩა'ს ნაცვლად (ჩეგისხა).

გვარი: ვნებითი გვარის ზმნათა დაბოლოება არქაულია: გეშონის, მეიხარშვის... შავშურში ხშირია პრეფიქსული წარმოება: გეთხვა, გეთხარა, მეემშევა, დეესახლა, გეეჩქარე... კლარჯულში თვალში საცემია რედუცირებული ფორმები: მეყრა, გეშლა, გეშდა.

სინტაქსური თავისებურებანი. შავშურ კილოში იცის ზმნასთან ქვემდებარე სახელობით ბრუნვაშია: ხოჯა იცის გურჯული; სოფელი თურქჩა არ იცის. პირველი სერიის ფორმებთან პირდაპირი დამატება ხშირად სახელობითშია: ჩაი ვადულებთ; ზოგი მოხარშავ.

სამხრული კილოების საერთო თავისებურებაა გარდაუვალ ზმნასთან ქვემდებარის მოთხრობითი დგომა: ახლანდელეზმა მოდიან...

როინ ჭიკამე (თელავი)

პარატაქსული კონსტრუქციის ჩამოყალიბების კვალი ქართული ენის შავშურ დიალექტში

თურქეთის სამხრეთ ნაწილში (ისტორიულად ქართულ მიწებზე) მოსახლე ქართველთა მეტყველება ცნობილია სამხრული მეტყველების სახელით. სამხრული მეტყველება ქართული დიალექტოლოგიური სივრცის განუყოფელი ნაწილია, სადაც აჭარულ,

კლარჯულ და ტაოურთან ერთად მოიაზრება შავშური დიალექტი (ფადავა; გოგოლაშვილი).

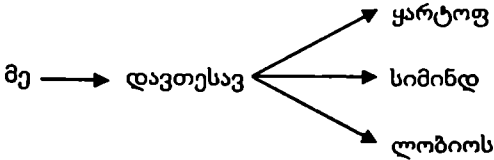
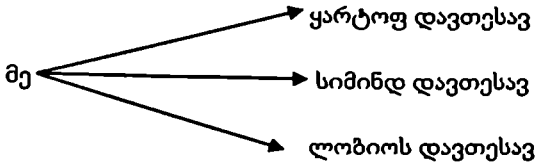
ოთხ საუკუნეზე მეტია, შავშეთ-იმერხევი მოწყვეტილია საქართველოს, მას არა აქვს კავშირი ქართული ენის სხვა კილოებთან და ქართულ სალიტერატურო ენასთან. ამიტომაცაა შავშური კილო უაღრესად ფასეული, ერთი მხრივ, ისტორიული დიალექტოლოგიის თვალსაზრისით და, მეორე მხრივ, მის მიერ დღემდე მოტანილი ენობრივი საგანძურით.

ამჯერად კი გამოკვლევა ეძღვნება **პარატაქსული კონსტრუქციის** ჩამოყალიბების კვალის ძიებას შავშური დიალექტის მონაცემებზე დაყრდნობით.

შავშური კილოს ენობრივი ანალიზით ჩვენ წინაშე იშლება პარატაქსული კონსტრუქციის გენეზისის ევოლუციური პროცესი, სადაც თვალნათლივ დაჩნდება მიმდინარე შუალედური საფეხური; კერძოდ, საუბარია ისეთ ნიმუშებზე, სადაც ერთსა და იმავე წინადადებაში ინტენსიურად მეორდება ერთი და იგივე შემასმენელი, რითაც იქმნება პრედიკაციული წყვილები და ეს მარტივი სინტაქსური კონსტრუქციები ერთმანეთს უკავშირდებიან თანწყობით; შემდგომ საფეხურზე ეს კონსტრუქცია დაიყვანება ერთ საერთო შემასმენელზე. ფაქტობრივად, ეს პროცესი ძველი ქართულის ანალოგიურია.

ნათელია, რომ შავშურ დიალექტს შემოუნახავს პარატაქსული კონსტრუქციის ის საფეხური, როდესაც სტრუქტურულად ჯერ კიდევ არ იყო გამიჯნული თანწყობილი და შერწყმული წინადადებები; ამ საფეხურზე თანწყობით დაკავშირებულ ერთი და იმავე ზმნა-შემასმენლის განმეორებით შედგენილ მარტივ სინტაქსურ კონსტრუქციებს იმავდროულად მოეპოვებათ საერთო წევრი. ასე რომ, ერთსა და იმავე წინადადებაში ერთდროულად გვაქვს როგორც თანწყობა, ისე შერწყმა, რაც ადასტურებს ენათმეცნიერთა იმ მოსაზრების მართებულებას, რომლის მიხედვითაც არ არსებობს მკვეთრი ზღვარი რთულ თანწყობილ წინადადებასა და ერთგვარშემასმენლებიან შერწყმულ წინადადებას შორის (ლ. ენუქიძე, გ. ბურჭულაძე, რ. ჭიკაძე...). აღნიშნული თვალსაზრისი შემუშავებულია ქართული წინადადების ისეთ კონსტრუქციაზე დაკვირვების შედეგად, სადაც ზმნა-შემასმენლები უკავშირდებიან წინადადების მთავარ წევრებს – როგორც ქვემდებარეს, ისე პირმიმართ დამატებას (ჭიკაძე, 1995):

მე ყარტოფ დავთესავ, სიმინდ დავთესავ, ლობიოს დავთესავ,

თუ თვალს გავადევნებთ შავშურ დიალექტში პარატაქსული კონსტრუქციის ჩამოყალიბების პროცესს, საფუძველს მოკლებულად გვესახება ტრადიციული თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც თითქოს შერწყმული წინადადება თანწყობილის პირშმოა და „რთული თანწყობილი წინადადება გვადლევს შერწყმულ წინადადებას“ (ვიზირია). მიგვაჩნია, რომ ერთი კონსტრუქციიდან კი არ მიიღება მეორე კონსტრუქცია, ანუ თანწყობილი კი არ გვადლევს შერწყმულს, არამედ სახეზე გვაქვს მიმდინარე პროცესი წინადადების ამა თუ იმ კონსტრუქციის ჩამოყალიბებისა.

ნიშანდობლივია, რომ შავშურში შემონახული ეს კონსერვირებული კონსტრუქციები უაღრესად ღარიბია საკავშირებელი საშუალებებით და უმთავრესად გვაქვს ასიდენტური შეერთება; ესეც იმის მანიშნებელია, რომ „უკავშირო შეერთება უფრო ადრინდელია, ვიდრე კავშირიანი“ (კვაჭაძე). ამასთანავე, გამოკვლეულია, რომ უკავშირო წინადადებებითა მდიდარი ცოცხალი მეტყველება (ალ. ლლონტი, ლ. კვანტალიანი, თ. ბურჭულაძე...).

გაბმული ზეპირი მეტყველებისას სწორედ ასეთ კონტექსტურ სიტუაციას მიესადაგება თხრობის ასიდენტური სტილი.

ასე რომ, მიუხედავად ტერიტორიული და ენობრივი ოთხსაუკუნოვანი იზოლაციისა, შავშური დიალექტის ცოცხალმა მეტყველებამ დღემდე შემოგვინახა უძვირფასესი მასალა ენაში მიმდინარე პროცესების სინქრონულ და დიაქრონულ ჭრილში შესასწავლად;

საკვლევი საკითხისადმი სწორედ ამგვარი მიდგომით გაირკვა, რომ შავშურში ნათლად დაჩნდება კვალი ბარატაქსული კონსტრუქციის ჩამოყალიბებისა.

ნინო ხახიაშვილი (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

ვაზის კულტურის ამსახველი ლექსიკა ქართულ დიალექტებში

ვაზის კულტურა, ამ კულტურის ისტორია, როგორც კულტუროლოგიური, ისე ლინგვისტური თვალსაზრისით, ერთგვარად ასახავს მსოფლიო ცივილიზაციათა ისტორიას, რადგანაც უხსოვარი დროიდან ვაზი (ღვინო) მსოფლიოს უძველესი ხალხების სამეურნეო კულტურისა და ტრადიციების შემადგენელი ნაწილია. მისი არსებობა დადასტურებულია შუმერულ, ეგვიპტურ, ხეთურ, ირანულ, ძველბერძნულ, სემიტურ კულტურებში. შესაბამისად, მეცნიერები დღემდე ვერ შეთანხმებულან ვაზის (მევენახეობა-მეღვინეობის) თავდაპირველ სამშობლოზე.

ვაზის კულტურა საქართველოში ათასწლეულებს ითვლის, ამ კულტურის რთული და მდიდარი ბუნების წვდომა საუკუნეების განმავლობაში ენაშიც აისახებოდა, რის შედეგადაც გვაქვს უხვი, მრავალფეროვანი, დიდი ისტორიის მქონე მევენახეობის ლექსიკა, – საქართველოში ვაზის კულტურის მდიდარი ისტორიის უტყუარი მოწმე.

მევენახეობა-მეღვინეობის ტერმინთა შესწავლის შედეგად ივანე ჯავახიშვილი შენიშნავს: „ვაზისა და მისი ნაყოფის, ისევე, როგორც მევენახეობის ...ქართული ტერმინოლოგიის ანალიზი მკითხველს დაანახებდა, თუ რაოდენი ყურადღებით მოჰყპრობია ქართველი მიწისმოქმედი ამ დარგს. ხოლო ვაზის ჯიშ-სახესხვაობათა მრავალრიცხოვანი სახელების აგებულება-აღმნიშვნელობის ანალიზი და კლასიფიკაცია იმ დიდს სიყვარულსაცა და გონებამახვილი დაკვირვების ნიჭსაც აგრძნობინებდა, რომელიც ქართველ მევენახეს მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში თაობითი-თაობამდე ამ ერთი ხე-

ხილისთვის შეუღევია. გადაუჭარბებლად შესაძლებელია ითქვას, რომ იშვიათად თუ მოიძებნება ვაზ-ყურძნის თვისება, რომელიც მას არ შეემჩნიოს და ამა თუ იმ ჯიშ-სახესხვაობის დამახასიათებელ სახელად არ აღებეჭდოს..." [ივანე ჯავახიშვილი V, 611].

ვაზის კულტურასთან დაკავშირებული ლექსიკა მონოგრაფიულადაა დამუშავებული და წარმოდგენილი აგრეთვე ლილი ასათინის ნაშრომში, რომელსაც საფუძვლად უდევს ავტორის მიერ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში წლების მანძილზე შეგროვილი დიალექტოლოგიური მასალა, რომლის გაცნობაც კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს, რომ სახელი [სიტყვა, ლექსიკა, ზოგადად – ენა] ძალიან ბევრ საყურადღებო და საინტერესო ინფორმაციას ინახავს. საგულისხმოა ისიც, რომ, – როგორც ავტორი აღნიშნავს, – თითქმის ყველა ტერმინი, რომელიც ძველ ქართულ ტექსტებში დასტურდება, დღესაც ცოცხალია და გვხვდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. მაგალითად:

ვაზის [= ყურძნის ხის] აღმნიშვნელი ტერმინებია: **ვაზი** – ძვ. ქართ. და ახ. ქართ., **ვენახი** – ძვ. ქართ., ქართული ენის ძირითადად დასავლეთის კილოები, **მამული** – ლეჩხ., **ყურძენი** – აქარ., **ღერწი** – რაჭ., ლეჩხ.

გარეული ვაზის [= ტყის ყურძნის] აღმნიშვნელი ტერმინებია: **კრიკინა ვაზი** – ქართლ., კახ., იმერ., რაჭ., **კირკენა** – ქიზ., **კირკინა** – ფშ., **მორცხულა** – გურ., **მორცხვილი** – იმერ., **მოცხარი**, **მენცხარი**, **ომცხარო** – ლეჩხ., **კაკიჭი** – იმერ., **ხაბილო**, **ტყის ხაბილო**, **მთის ხაბილო** – ქართლ., **ძაღლყურძენა** – იმერ., **დათვიყურძენა** – რაჭ., **პანტაყურძენი** – აქარ., **თხილაგუნა**, **თხილაკუნა** – იმერ., **ხურუბი** – იმერ., **ხურბღუმი** – კახ., საინგ., **ხურზღუმი** – საინგ., **ბრძღვამლი** – იმერ., **ძღვამლი**, **რძღვამლი** – რაჭ., **ძღვამზლი** – რაჭ., ლეჩხ., **ზღვამზლი** – რაჭ., **ძღვლამი**, **რძღვლამი** – იმერ., **ზღვამილა** – იმერ., **უსურვაზი** – ქართლ., კახ., **ჭანჭყატო** – ქიზ.

ვაზის ერთწლიანი ტოტის სახელწოდებებია: **რქა** – ძვ. ქართ., ქართლ., კახ., ქიზ., იმერ., რაჭ., **ღერწი** – იმერ., ლეჩხ., ქიზ., ქართლ., **ვაზი** – ძვ. ქართ., ქართლ., იმერ., ლეჩხ., რაჭ., **ვენახი** – იმერ., ლეჩხ., გურ., **ხაბილო** – ძვ. ქართ., **პოწკი** – აქარ., **ღერო** – ლეჩხ., იმერ., **ბოლი** – გურ., **რტო** – ძვ. ქართ. **შტო** – ქართლ., ლეჩხ. **ტოტი** – ქართლ., კახ., ქიზ. **შუალა რქა** – ქართლ., კახ., **ყურძნაინი რქა** – კახ., **სანაყოფო** – კახ., **მოსახამი რქა** – ლეჩხ., **საკავებელი** – ქართლ., კახ., **ხღუნძა** – კახ., **მოსახვევი**, **მოსახოვი** – იმერ., ლეჩხ., **შემოსახვევი** – იმერ.,

მოსახრელი – იმერ., **მოქიანი** – რაჭ., **გაბმულა//გამბულა** – ქართლ., **გასაბამი** – იმერ., რაჭ.

გაზაფხულზე ვაზის გაღვიძების აღმნიშვნელი სიტყვები და გამოთქმები: **ვაზი გაინძრევა** – იმერ., **გაირყევა** – რაჭ. **ამოძრავდება** – რაჭ., **კვირტის ძვრა** – ქიზ., **გაიღვიძებს** – ქართლ., კახ., იმერ., **იხარებს** – ქართლ., **გაიხარებს**, **გახარება** – ქიზ., იმერ., **ლექხ.**, **დახარდება** – ქართლ., **ხეირობს** – რაჭ., **იხეირებს** – აჭარ., **გაგება** – ქიზ., **ვაზის დასხდომა** – ქიზ., **ვაზი ტირის**, **ვაზი ატირდება**, **ვაზის ტირილი** – ქართლ., იმერ., **ლექხ.**, **კვირტის წვიმა** – იმერ., **ვაზმა რქა ცისკენ ასწია...** და სხვ.

ნ ა ნ ა ხ ო ჭ ო ლ ა გ ა - მ ა ჭ ა ვ ა რ ი ა ნ ი (თბილისი)

„ძეგლი“-სა და წმინდა გიორგის ქართველური სახელების ურთიერთმიმართები-სათვის

1. ძველ ქართულ ტექსტებში არაერთგან დასტურდება სახელი **ძეგლი**. სათანადო ლექსიკონების მიხედვით მას რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს: გამოსახულება, ქანდაკება, კერპი (აბულაძე 1973: 524); სამძღვარივით წერით და ორონად ითქმის (საბა 1993: 352); დიდი სვეტი მარტოდ დადგენილი ნიშნად, ანუ სამძღვარად (ჩუბინაშვილი 1961:441); 1. ნაგებობა ან ქანდაკება ვისიმე ან რისამე სამახსოვროდ. 2. წარსული მატერიალური კულტურის ნაშთი; 3. ძველი მწერლობის ნაწარმოები. 4. ისტ. კანონი (ან კანონთა კრებული), განაჩენი, დადგენილება, განწესება... (ქეგლ 1964: 729);
2. დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ „ძველი აღთქმის“ მიხედვით **ძეგლის** ძირითადი მნიშვნელობაა „**სვეტი**“ – *აღმართული ადამიანთა მიერ ნიშნად მნიშვნელოვანი შეთანხმება-ვალდებულებები-სა ერთმანეთისა და უფლის წინაშე*. (საზოგადოდ, „ძეგლის აღმართვაში“ აღიბეჭდება ქრისტიანობამდელი ცივილიზაციის უძველესი ხერხი).
3. **ძეგლს** (როგორც „საკრალურ სვეტს“) უნდა უკავშირდებოდეს და საგვარეულო სალოცავის ფუნქციასაც გულისხმობდეს აღმ. სა-

ქართველოს მთაში დადასტურებული ტერმინები **მეგლი/მენგლი**. შდრ.: „**მეგლი** ღვთის სამადლობელი ზედაზე“ (ცოცანიძე 2012: 282). **მენგლი** ესა თუ ის ოჯახი ან გვარი ამა თუ იმ ხატს აღუთქვამდა, რომ ამა და ამ დღეობაში (დღესასწაულზე) ყოველ წელიწადს უთევდა ღამეს, დანათლავდა დროშით, დაკლავდა საკლავს ან მოხარშავდა ლუდს და მისთ. **ტენგლი** შთამომავლობაზე გადადიოდა...“ (ჭინჭარაული 2005: 1053), ასევე, სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს კილოებსა და აჭარიდან გადასახლებულ მუჰაჯირთა მეტყველებაში სანათესაო წრის, გვარის, მეტსახელის აღმნიშვნელი **მეგლი/მენგლი/მერგლი/მერგი** და ლაზური მეტსახელი **მეგნე/მეგნი** (თანდილავა 2013: 848).

4. **მეგ-ლ-ი ლ-** სუფიქსით ნაწარმოები ფორმაა (მსგავსად: კოჭ-ლ-ი (შდრ.: კოჭ-ა), მად-ლ-ი (შდრ.: უ-მად-ურ-ი), თოვ-ლ-ი (შდრ.: თოვ-ს). **მეგ-** ლექსიკური ძირის სემანტიკა უნდა ყოფილიყო „შვერილი“ (საზოგადოდ, საერთოქართველურ დონეზე ვვარაუდობთ ლექსიკურ ძირებს ა/ე ალტერნაციით: *მაგ-//მეგ „ჩხვლეთა“ // „წვეტიანი რამ“.
5. შესაძლებელია მეგლის შესატყვისობების დაძებნა ქართველურ ენებში, შდრ: *მეგრული*: **ჯგ-ირ-ი/ჯგ-ერ-ი** „კარგი, კეთილი; წმინდა (წმინდანის ეპითეტი); კეთილშობილი, კარგა ძლიერი, მრე“; **ჯაგ-ა** „მძლავრი, ღონიერი“; **ჯაგა!** წმ. გიორგის მადლმა!“ (ქობალია 2010: 736, 737; 733); *ლაზური*: **ჯგ-ირ-ი** „კარგი, წმინდა“ (თანდილავა 2013: 894); *სვანური*: **ლგ-ჯგ-ირ** „კურთხეული, ღვთისნიერი, ალაღ-მართალი, ერთგული; 2. ნაკურთხი; 3. გვირგვინდადგმული, ჯვარდაწერილი (სვანური ლექსიკონი 2000: 543); „**აჯგრი**“ – აკურთხებს; **აჯგრი**² – არიგებს (კკუას), რჩევა-დარიგებას აძლევს“ (იქვე, 100).

შესაბამისად:

ს.-ქ. **მეგ-ლ-** „აღმართული ლოდი“; ქართ. **მეგ-ლ-ი** „საკრალური ქვის ნიშანსვეტი“; ზან. **ჯგ-ირ/ერ-** (<*ჯაგ-ირ) „წმინდა, ძლიერი“; სვან. ***ჯგ-ირ-** (<*ჯეგ-) „კურთხეული“.

6. ამის მიხედვით, „**წმინდა გიორგის**“ ზანური და სვანური სახელწოდებები (ზან. **ჯაგაგა / ჯაგარაგა / ჯაგაგა**; სვან. **ჯგირაგ / ჯგერაგ / ჯგერაგ / ჯგერაგ**) მსაზღვრელ-საზღვრულის შეერთებისა და შემდგომი ფონეტიკური პროცესების განვითარების შედეგად უნდა იყოს მიღებული, მაგ., ზან.***ჯაგერი გიორგი**

„წმინდა, ძლიერი გიორგი“ > ***ჯგერი გიორგი** > ***ჯგერგიორგი** > **ჯგერგი/ე** > **ჯგაგე** > **ჯეგე**.

7. გამოთქმულ ვარაუდს მხარს უმაგრებს ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული და ისტორიულ-არქეოლოგიური მასალები (წარმოდგენილია მოხსენებაში).

ცირა ჯანჯღავა (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

დანაწევრებითი რიცხვითი სახელის შესახებ მეგრულში

დანაწევრებითს უწოდებენ რიცხვით სახელს, რომელიც საგანთა თანაბარ ნაწილებად დაყოფას აღნიშნავს (დანაწევრებითის სინონიმური ტერმინებია **დაყოფითი** და **განაწილებითი**).

დანაწევრებითი რიცხვითი სახელი მეგრულ-ლაზურში იმავე პრინციპით იწარმოება, როგორცაც სხვა ქართველურ ენებში – რაოდენობითი რიცხვითი სახელის რედუპლიკაციის საშუალებით. ამ შემთხვევაში მეგრულ-ლაზური ენის მეგრულ დიალექტში რედუპლიკაციის სხვადასხვა სახეობასთან გვაქვს საქმე:

1. ფუძეუცვლელი გაორკეცება, რომელიც მარტივ რიცხვით სახელთაგან ექვსშია გამოყენებული (**ოთხ-ოთხი** „ოთხ-ოთხი“, **აშვ-აშვი** „ექვს-ექვსი“, **(ბ)რუო-(ბ)რუო** „რვა-რვა“, **ჩხორო-ჩხორო** „ცხრა-ცხრა“, **ეჩ-ეჩი** „ოც-ოცი“, **ოშ-ოში** „ას-ასი“).

2. რედუპლიკაციის შედეგად მიღებული დანაწევრებითი რიცხვითი სახელის პირველ კომპონენტში ფუძის ბოლოკიდური თანხმოვანი მოკვეცილია (**ჟი-ჟირი** „ორ-ორი“, **სუ-სუმი** „სამ-სამი“).

3. რედუპლიცირებულ რიცხვით სახელში დაკარგულია მეორე კომპონენტის თავკიდური თანხმოვანი / თანხმოვნები (**ხუთ-უთი** „ხუთ-ხუთი“, **შქვით-ითი** „შვიდ-შვიდი“, **ვით-ითი** „ათ-ათი“). შეკვეცილი ფორმების გვერდით შეიძლება შეგვხვდეს სრული ფორმებიც (**ხუთ-ხუთი**, **შქვით-შქვითი**, **ვით-ვითი**...).

რაც შეეხება რთულ რიცხვით სახელებს, მათი რედუპლიკაციით დანაწევრებითი რიცხვითი სახელების მიღება, როგორც წესი, ფუძეუცვლელად ხდება (**ვითოჟირ-ვითოჟირი**, „თორმეტ-თორმე-

ტი“, ვითოხუთ-ვითოხუთი „თხუთმეტ-თხუთმეტი“, ~~ყარნყ-ყარნე-ჩი~~ „ორმოც-ორმოცი“, სუმოშ-სუმოში „სამას-სამასი“...), მაგრამ არ არის გამოორიცხული მეორე კომპონენტად გამოყენებული ფუძე გამარტივებული სახით წარმოგვიდგეს: ეჩდოხუთ-ხუთი „ოცდახუთ-ოცდახუთი“ (მ. ხუბუა).

აღსანიშნავია, რომ მეგრულში რიცხვითი სახელისაგან ართი „ერთი“ რედუპლიკაციით დანაწევრებითი რიცხვითი სახელი არ მიიღება (ართ-ართი „ერთ-ერთს“ ნიშნავს), თითო კი ქართულიდან არის შესული (მდრ. ლაზური, რომელშიც თითო-ს პარალელურად გვხვდება არ-არი).

ნიწო ჯორხენაძე (თბილისი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი)

ინტერნეტენა და ქართული ენის დიალექტები

თანამედროვე ქართულში დიალექტების გავრცელების არეალი გაფართოვდა და ის ვიწროგეოგრაფიულ ფარგლებს გასცდა. მართალია, ეს ფაქტი ყოველთვის შეინიშნებოდა, კონკრეტულად – ქალაქური მეტყველების შემთხვევაში; თავად სალიტერატურო ენაც, როგორც წესი, სხვადასხვა დიალექტს ეფუძნება ხოლმე; მაგრამ ისეთი ფართო და საყოველთაო გავრცელება დიალექტიზმებისა, როგორც დღეს ფიქსირდება, სხვა დროს არ აღნიშნულა და ის მართლაც სულ სხვა მასშტაბებს ატარებს.

კონკრეტულად და ყველაზე ინტენსიურად აღნიშნული პროცესი ინტერნეტენაში იჩენს თავს და ამ ფაქტს მნიშვნელოვანი დადებითი მხარეც ახლავს თან.

კერძოდ, საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ განსხვავებით ტელევიზიისა, რომელიც, როგორც არაერთგზის აღნიშნულა, დიალექტების ნიველირებას უწყობდა ხელს, ინტერნეტი პირიქით - დიალექტიზმების (განსაკუთრებით, „კოლორიტული“ დიალექტიზმების) დამკვიდრება-გავრცელების ხელშემწყობი აღმოჩნდა; რაც, საბოლოო ჯამში, ზოგადად დიალექტების შენარჩუნება-გაძლიერებას

განაპირობებს. ეს უნივერსალური მოვლენაა და თანამედროვე ქართულშიც კანონზომიერად ვლინდება.

აღნიშნული პროცესის განმაპირობებელი რამდენიმე ფაქტი შეიძლება დაიძებნოს: ინტერნეტენის არაოფიციალური ხასიათი, ინტერნეტმომხმარებელთა კუთხური მრავალფეროვნება, დიალექტიზმების გამომხატველობითი სიმდიდრე და სხვა...